

LIGET

2021-10
október

TARTALOMJEGYZÉK [XXXIV. évfolyam 10. szám]

WORLD PRESS PHOTO

Taizs Gergő BEVETÉSRE VÁRVA; PILLANGÓHATÁSTALAN	4
Kapitány Máté ANYA	9
Fecske Csaba GALAMB	19
Victor András FENNTARTHATÓ A HÚS-ÁGAZAT?	21
Dobosi Bea LEGBECSESEBB TULAJDON	28
Cselik Ágnes REBORN BABÁK	37
Bíró Judit AZÉRT VAN ITT	43
Makó Ágnes SZÉN ALAPÚ	45
Csongor Andrea ŐSBIZALOM	47
Z. Karvalics László FENNMARAD? FENNMARADUNK?;	49
KÉPMENEDÉK A LALISH TEMPLOMBAN	
Inczédy Tamás FOHÁSZ	56
Reke Balázs LAKOMA	58
Szirmai Panni GONDOSKODÁS-TERÁPIA	60
Bene Zoltán PUSZTA ÉLETÖSZTÖN	63

KOVÁCS GÁBOR KÖNYVÉRŐL

Noszikai Gábor | **A 21. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉI?** 66

Bíró Béla | **VÉRBOSSZÚTÓL A SZERETETIG ÉS VISSZA** 90

Kiss Lajos András | **AZ ÖKOLÓGIA, A KULTÚRAKRITIKA ÉS** 105

A POLITIKA METSZÉSPONTJAI

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Taizs Gergő

BEVETÉSRE VÁRVA

WORLD PRESS PHOTO

2021-10-01 | VERS, WORLD PRESS PHOTO

A gyarmatosított napok alatt
a fémfödte lőporabúzus.
És az anektált álmok szövetsége,
az ütközetben eltűnt mozdulatlanág,
a taktikai tremor.

Az évszakok rangjelzése a fákon.
És a tájidegen menhirek,
ahogy gombamód, mintha gyepszőnyeg-
bombázás után.
És a vigyázzban álló magány,
amint saját árnyékának dől.
A gázálarcon átszökő mondatok,
mint potenciális fenyegetés.
És a kibiztosított gesztusok,
a fedezékbe húzódó képzetek.
A tűzzel festett képek színtelensége,
a mesekönyvből terjeszkedő tündérblabla,
a propagált megelőző csapás.
És a pánik alakulatai,
a kényszerűen gyakorlatozó szívverés,
a likvidált pillantások.
A szorongás, akár mellkasra
csavart szögesdrót.
És a menekülési útirány a belső-
segélycsomag felé.
A kifacsart hitek maródisága.
A járulékos veszteség,
hogyan besült.
És a hatástalanított csend
hiábavalósága.

Kép | Valery Melnikov, Oroszország, Sputnik
Hír, 1. díj, sorozat, Az év sajtófotója díj egyik jelöltje

Egy rakéta a mezőn a karabahi Martuni (Khojavend) település bombázása után november 10-én.

Harminc év év szünet után szeptemberben kiújult az azeri-örmény harc Hegyi-Karabahért. 1994-ben, az első háborút követően az Azerbajdzsánhoz tartozó Hegyi-Karabahban élő örmények egyoldalúan kikiáltották független államukat. Évtizedek teltek el anélkül, hogy rendeződött volna Hegyi-Karabah státusza, a szórványos katonai összecsapások folytatódtak.

A 2020-ban kirobbant második karabahi háborúért mindkét fél a másikat okolta. A harcokat november 9-én az Oroszország közvetítésével létrejött megállapodás zárta le, amelynek értelmében Azerbajdzsán visszaszerezte az 1990-es években elvesztett területeket, de a régió fővárosa, Sztyepanakert az örményeké maradt. Bár a harcok véget értek, a megbékélés mindenkinek nehéz lesz, mert az örmények úgy érzik, elveszítették szülőföldjüket és otthonukat, az azerieknek pedig egy lerombolt országba kell visszatérniük.

Taizs Gergő

PILLANGÓHATÁSTALAN

2021-10-17 | VERS, WORLD PRESS PHOTO

Megvacsorázol, az est viaszáról
verődnek pillantásaid. Megszokott
mozdulatokkal béleled az ágyat,
látszólag egyértelmű minden hibád.

Bebábozódasz a steril magányba. Más-
hol lenne a csend helye, maszkot húzol
a hallgatásra. A gondolat, akár
az árnyék délben, behúzódik tested

tövébe. Ami eddig volt, burookban
folyik szét. Mondd, hogy ez nem tartósított
tévedés, a vörös és sárga káosz

a fákon. Hogy valahol egy fénygyúrte
szárnycsapás után nem jön sorsfordulás,
és voltaképpen nem történik semmi.

kép | Mads Nissen, Dánia, Politiken/Panos Pictures
Hír, 1. díj, egyedi, Az év sajtófotója

Rosa Luzia Lunardit (85) átöleli Adriana Silva da Costa Souza ápolónő a Viva Bem idősek otthonában, São Paulóban, Brazíliában, augusztus 5-én. Ez volt Rosa első ölelése öt hónapja. Márciusban a COVID-19 világjárvány miatt látogatási tilalom lépett életbe az egész országban, ezért brazilok milliói nem látogathatták meg idős rokonaikat. A gondozókat is kötelezték, hogy minimalizálják a fizikai kontaktust a veszélyeztetett idősökkel. A Viva Bem egyszerű találmánya, az "ölelőfüggöny" lehetővé tette, hogy az emberek ismét megölelhessék egymást. Jair Bolsonaro brazil elnök tagadta a járvány súlyosságára és a vírus veszélyességére vonatkozó állításokat. Brazília járványkezelési mutatói a világon a legrosszabbak közé tartoztak: 7,7 millió igazolt megbetegedésre 195 000 haláleset jutott 2020-ban.

Kapitány Máté

ANYA

2021-10-10 | NOVELLA, WORLD PRESS PHOTO

Nem fáj, kérdezte édesanyját, aki a karcos-párás plexi túloldalán csak darabosan látszódott, mint egy régi fénykép vagy egy félbeszakadt álom. Nem fáj, felelte édesanyja, de közben mintha grimaszolt volna a fájdalomtól. Biztos, kérdezte ő, de érezte, hogy fölösleges: édesanyja úgysem ismeri be, még ha tényleg fáj is. Biztos, bólintott édesanyja. Egy ideig hallgattak. Ő a látogatói széken ült, a szék kemény volt és kényelmetlen, a háttámla görbülete benyomakodott az ember gerincébe és hátizmába, mintha a fa is porccá meg hússá akarna válni. Édesanyja, akár csak a többi elkerített, térdeplő pózban tartotta magát a kórtermi ágyon. Bizonyára jobban hozzáfértek így az orvosok. Az ágy kemény volt és kényelmetlen, csúszós és fémes, akár egy gép, olaja a test verítéke. Ő a széken ült, és gondolkodott. Miért olyan nehéz idegen helyen beszélgetni valakivel, akit pedig az első tejkorttyal szívunk magunkba, miért válunk idegenné mi magunk is ilyen könnyedén? Máskor, odahaza, dőlt belőlük a szó, sosem kellett görcsösen témák után nyúlni, pedig nem volt sok témájuk, visszavisszatértek ugyanazokhoz. Arról beszéltek, amit a tévében láttak, amit a rádióban hallottak, amit a középkorú asszony az interneten olvasott, amit idős édesanyjával az egyik fecsegő szomszéd osztott meg. Kedvesek az ápolók, kérdezte most édesanyját, miközben azon tanakodott, vajon lehet-e még hálapénzt vagy hálaajándékot adni. Kedvesek, felelte keserűen édesanyja. Ahogy térdepelt az ágyon, súlya alatt remegett gyöngye karja. Kórházi ruhája hálóingként lógott rajta, de a hátán szétvált az anyag, hogy szabadon hagyja a pihés, foltos bőrt, és bőre, akár csak testén a ruha, szintén szétvált, fodrosan és pirosan, hogy átengedje magán azt a növekvő, áttetsző fátyolt. Mit mondtak az orvosok, kérdezte ő, miközben arra gondolt, bár csak újra otthon lennének mindketten, bár csak a konyhai kisasztal mellett várná megint az édesanyja, hogy ő elkészítse a teát. Nem mondanak azok semmit, sóhajtotta édesanyja, majd óvatosan körbekémlelt, nincs-e orvos a közelben, aki hallhatta volna halk bírálatát, és a biztonság kedvéért hozzátette, nincs szegényeknek idejük, egyik betegről a másikhoz szaladgálnak. Az orvosok ritkán szaladgálnak, inkább úgy vonulnak, állapította meg ő. Édesanyja nem válaszolt, csak nyögdecsejt párat. A plexifal hosszan húzódott végig a teremben, elvágva őket egymástól, az egészségest és a fertőzöttet. Az ágyak másfél méteres távolságban, a teremben összesen tíz ágy, az ágyakon tíz térdeplő, a tíz ágy plexitúloldalán tíz széken ücsörgő. Különös szag terjengett. Nem a fekália és a húgy bűze, mint a belgyógyászaton, és nem pusztán a sebészeti

osztályok véres izzadtságsgaza. A szétnyíló bőrből kibújó, fénylő hártya valami szokatlan illatot árasztott, mint gyerekkorában, amikor először lépett templomba, és először érezte meg az orrlikba mászó tömjén hűvösét. Enni adnak rendesen, kérdezte ő, és közben azon tűnődött, miért mindig ugyanezeket a kérdéseket teszik fel a látogatók, miféle kínos forgatókönyvet követ mindenki. A kórház is olyan, mint a templom, és mint a temető, ugyanaz a félszepség fogja el az embert, ha belép, ugyanolyan legyőzötté, apróvá, értetlenné válik. Kapunk enni, feleli édesanyja. Csak sóttan. Otthon majd olyan pörköltet főzök neked, hogy mind a tíz ujjadat megnyalod utána, tört most ki belőle valami eltűzött, hamis örömködés. Igen, igen, szuszogta édesanyja. Igen, a pörkölt. Nem látta jól, de édesanyja, mintha végignyalt volna száraz ajkán. Ő az órájára pillantott. Mindjárt lejár a látogatási idő. Szégyellte, de valójában várta, hogy leteljen, várta, hogy erélyesen rászóljanak, hogy most már tessék hazamenni, tessék pihenni hagyni a betegeket, mert akkor nem magától kell felállnia, nem neki kell magára hagynia édesanyját, hanem eljátszhatja a felháborodottat, a csak még öt percért könyörgőt, a betegjogi képviselőt számát követelőt. Lejárt az idő, kiáltotta most az egyik ápolónő. Tessék hazamenni. Ő nehézkesen állt fel a kemény székből, egész ülepe zsibongott, de ahogy látta édesanyja homályosan remegő karját, nem törődött többé az ülepével. Holnap jövök, ígérte, és tenyerét a plexinek nyomta. Már a liften utazott lefelé, de páráló tenyérnyoma még jó ideig ottmaradt.

ismeretlen terep

Másnap újra eljött. Egyenesen munkahelyéről, kapkodva, idegesen, hogy már négy órára átérjen a kórházba, és az elsők között lépjen a kórterembe.

Szatyorban hozott szívószálas gyümölcslevet, pogácsát, parizert a vacsorához. Egy szakfanderes ápoló elmagyarázta neki, hogy ezt most szépen vissza is lehet vinni, mert tilos ilyesmit beküldeni. Ilyesmit és bármit. Fejében megjelent a blokk képe, pontosan tudta, hány forintot költött. Nem sok, de ezt sem hagyjuk kárba veszni, majd otthon megeszem a pogácsát, parizert, utána megiszom egy jó csésze teát. Már a gondolattól átjárta torkát, nyelőcsövét, tüdejét az a kellemes forróság. A gyümölcslevet beviszem holnap a munkahelyre, jól jön az ott. A takarékoságot édesanyjától tanulta. Most olyasmi elégedettség öntötte el, mint mikor az iskolában megdicsérte a Veronka néni, hogy milyen szépen kanyarintja a g

betűt, pedig az nem könnyű betű. Aztán, mikor leült a székre, és meglátta édesanyját, egyszeriben eltűnt a g betű, és eltűnt Veronka néni puha halmokból tornyozott, megnyugtató alakja. Odakint ezer esemény pergett egyébként meglehetősen eseménytelennek hitt életében, idebent a tegnapi elválás utolsó pillanata kövesedett meg, édesanyja remegő karral tartotta ívbe hajló teste súlyát. Az egyedüli változás a hátából kinyíló szírom, e vékony szárnykezdemény szemmel látható növekedése volt. Hogy vagy, kérdezte édesanyját. Megvagyok, dűnnyögte édesanyja. Hogy vagy, hallotta a nem messze ülő másik látogató szájából, megvagyok, hallotta a hasonlóképpen ívbe hajló beteg válaszát. És éppen így szólt egymáshoz és felelt egymásnak a többi nyolc látogató-beteg pár. Követte mind az ismerős dramaturgiát, mely fogta kezüket és vezette őket az ismeretlen terepen. Ő ült a hátába törekvő, seggét zsibbasztó széken, és úgy döntött, most eltér a szövegekönyvtől. Félsz, kérdezte édesanyját. Sokáig nem kapott választ. Édesanyja, készre gyártott válasz hiányában, alighanem eszköztelenül zárta magába a kérdést, mielőtt eltöprengett volna annak valóságán. Félek, kislányom, felelte aztán. Ismeretlen izgalom fogta el. Mintha belépett volna a ház korábban elzárt folyosójára. Félsz, hogy elvisz ez az izé, hogy halálos, kérdezte rekedten. Nem tudok róla semmit, felelt édesanyja, az orvosok se tudnak mit mondani róla. Félek, hogy halálos, igen. Ő felállt a székről, és a plexifalhoz lépett. Ilyen közelségből látta, hogy a plexit borító karcok egy része valójában betű, belevéselt szöveg. Leginkább nevek és dátumok. Azt nem tudta, vajon a látogatók neveit és a látogatás dátumát, vagy inkább a betegek neveit és haláluk napját vésték-e oda. Még közelebb hajolt, arcát kis híján a plexinek nyomta. Így jobban, élesebben látta édesanyját. Talán élesebben, mint valaha, mert most először látta ilyen elesettnek, védtelennek, pucérnak, gyermekszerűnek.

Őneki sosem született gyereke, az a néhány férfi, akivel együtt volt, az évszakok változásával együtt oldott kereket, és bár hosszú évekig reménykedett, hogy talán mégis akad valahol a világban egy jóra való, őt elfogadni kész ember, reménye szép lassan elenyészett, és a férfinem iránt érzett irigy haraggá mérgesült. De azt így is sejtette, milyen anyának lenni, mert azt a néhány rövidke elköltözést nem számítva lényegében mindig is édesanyjával élt. Tudta, hogy édesanyja sosem mutatkozott gyengének előtte. Tudta, hogy akkor is erőt sugárzott, ha szíve szerint elgyengült

volna, csak hogy neki, az öt-, tíz-, húsz-, negyven-, ötvenéves nőnek mindig azt jelezze, a világ biztonságos, és nincs benne leküzdhetetlen akadály. Sejtette, hogy édesanyja, miután egészen fiatalon megözvegyült, vágyakozott új kapcsolat után, de a körötte dongó férfiak közül egyet sem érzett méltónak, hogy az ő nevelőapja legyen. Láta, hogy édesanyja olykor kilopózott a konyhába, és lázas izgatottsággal, végre levetkezve minden gátlást, ujjal kanalazta ki fenéig a lányának főzött lekvárt. Láta a kulcslyukon át, hogy édesanyja néha az ágyon fekvé önmagát simogatta, míg másik kezével elhunyt férje üresen maradt helye után nyúlt. Hallotta, hogy édesanyja időnként a spájzba zárkózik, és úgy zokog, hogy beleremegnek a polcok, és rajta a demizsonok. Hallotta, hogy édesanyja olyan kacéran kacag, mikor főnöke van a telefonban, hogy még őt is elönti a bizsergés. Láta a gondosan vezetett füzeteket, a betűrendben feljegyzett recepteket, a megfejtett keresztretjvények ezreit, láta a társasház apró fűszerkertjének takarosságát, a lépcsőház kosztalan fényét, lakásuk linóleumjának ragacstalan selymességét. Hallotta édesanyja motyogását a tévé előtt, lágy hangját az esti mesék felolvasásakor, bosszankodását a hírek hallatán. Hallotta édesanyja nyöszörgését, míg a mentőre vártak. Érezte édesanyja illatát, mikor gyermekként vállába, karjába, hónaljába fúrta fejét, érezte édesanyja vegyszerszagát, mikor befejezte a takarítást, érezte édesanyja bőrén a dohány keserűségét, mikor nagy ritkán rágyújtott, érezte édesanyja testének baljós, szúrós szagát, mikor a mentőautóba emelték.

mintha valami szalagot

Most azonban olyan volt, mintha ő lenne az anya, és a plexi túloldalán saját lánya kuporogna az ágyon, felhúzott lábbal, mint a hasfájósok, holott éppen hátát feszítette a kín.

Állt a plexifalnál, orra hozzá is ért a műanyaghoz. Mi történik veled, kérdezte édesanyját. Nem tudom, felelte édesanyja. Milyen érzés, kérdezte most ő, inkább kíváncsian, mint szánakozva. Édesanyja nyögött néhányat, az erőlködéstől, hogy leküzdje fájdalmát halk szellentés távozott belőle, ettől rettenetesen zavarba jött, és kis híján visszazárkózott lánya újszerű kérdései elől. Aztán mégse. Őt is izgalom töltötte el, hogy végre másként beszélnek, mint addig. Hogy ezt az idegen helyzetet talán lehet erre is használni. Most, hogy a fertőzés miatt távolabb kerültek egymástól,

most már szabad ilyesmiket is kérdezni, és válaszolni is rá. Milyen érzés, dűnnyögött édesanyja. Olyan, mintha valami szalagot húznának ki lassan a bőröm alól. Egy szalagot, amiről nem is tudtam, hogy ott van. Beszélsz a többiekkel, kérdezte ő, és finoman a másik kilenc fertőzött felé bökött ujjával. Nem tudunk beszélni igazán, felelte édesanyja, mindenki csak az előtte térdeplő sejhaját látja. Talán, ha minden második ágyat megfordítanak, töprengett fennhangon ő. Nincs ezeknek annyi eszük, suttogta édesanyja, és mintha egy pillanatra el is mosolyodott volna. Faszfejek, bukott ki belőle a szó, és rögtön utána a felszakadó nevetés. Egy szkafanderes ápoló rájuk szólt, hogy halkabban legyenek. Itt még fingani sem hagyják az embert, mondta most ő, talán azért, hogy enyhítse édesanyja szégyenérzetét, talán, hogy közönségességgel lázadjon a halál ellen. Édesanyja pár másodpercig szuszogott, karja reszketett. Hátából neonfényel kandikált ki a hártya. Mi történik veled, anya, kérdezte ő újra. Biztos angyallá változunk, felelte édesanyja, és krárogva nevetett. Nem, azért azt nem gondolnám, mondta ő. Nincsenek ott tollak. Inkább lepkeszárny az, te, anya. Akkor lepkévé, szuszogta egykedvűen az édesanyja. Tudod mozgatni, kérdezte ő, miközben ide-odalépegetett a plexifal mentén. Még nem próbáltam, suttogta édesanyja. Behunyta szemét, koncentrált. Semmi sem történt. Édesanyja csalódottan nyitotta ki a szemét. Áh, nem jó ez semmire. Olyan, mint a Gusztika, a postásunk. Lejárt az idő, kiáltotta most az egyik ápolónő. Tessék hazamenni. Holnap jövök, tarts ki, anya, mondta, és bátorítóan integetett.

Másnap eljött megint. A plexifal túloldalán tíz pár kifejlett szárny ragyogott. Édesanyja most hason feküdt az ágyon. Ő megrémült, de aztán látta, hogy a többi kilenc is hason fekszik, és piheg. Anya, szólt óvatosan, mire édesanyja megemelte ősz fejét. Szia, sóhajtott a betegséget leküzdők fáradtságával. Mi történt, kérdezte édesanyját, mi történt veletek. Kibújt egészen a szárnyunk, felelte édesanyja és félszegen, kislányosan mosolygott. Most már jó, most már nem fáj, tényleg. Mielőtt feltehettem volna következő kérdését, édesanyja folytatta. És képzeld, azt mondták az orvosok, holnap talán el is engednek. Ő döbbenet hallgatott egy sort. Biztos ez, anya, hiszen tegnap még... Tegnap még, vágott közbe édesanyja, kutyaszarul voltam. Ma viszont remekül. És nézd csak... A lepkeszárny finoman megmoccant, aztán egyre nagyobbakat csapott. Édesanyja kuncogott. Repülni, azt hiszem, nem tudok vele.

Pedig milyen jó volna. Ő körbenézett, nem vonul-e arra egy orvos, akitől megkérdezhetné, tényleg elengedik-e az édesanyját. Hiszen nemrég még annyira gyenge volt, olyan erős fájdalmai voltak. De nem látott senkit a kórházi személyzetből. Visszafordult édesanyjához. Milyen érzés, kérdezte, és a szárnyra mutatott. Most, hogy kibújt egészen, felelte édesanyja, most olyan, mint mikor az ember kihúzza a tüskét a talpából, és egyszerre hideg boldogságot érez. Az jó, mormogta ő, az jó érzés. És mi van, ha ottmarad a hátadon, kérdezte aztán. Édesanyja vállat vont. Mi lenne? Majd átszabom a ruháimat. De mit szól majd a szomszéd, és a hentes a közértben, és a Juci néni a piacon, meg az unokaöcséd, a fociedző Dezsőke, mit szólnak majd, kérdezte ő, miközben a plexit nyomkodta, mintha minden egyes felsoroltnál egy-egy legyet nyomna szét a műanyagban. Szóljanak csak, amit akarnak, heherészett édesanyja. Valami megváltozott benne, tűnődött ő, régebben igencsak adott a többi ember véleményére. Most meg... Mintha ez a különös szárny kihúzta volna a bőre alól, a lelke zugaiból a gondok porrétegét. Mintha a szárnycsapások erejétől teste helyett lelke vált volna el némiképp a világtól.

makacs hozzátartozó

Ekkor, valami sosem látott kanyarulatból, a kórház egy addig nem ismert folyosójáról befordult egy orvos. Leszegett fejjel, mint aki kerüli, hogy megszólítható legyen. Mint aki úgy

szalad végig munkáján, olyan sürgetetten és gyomorgörccsösen, úgy szalad végig különösen azokon a tetves ügyeleteken, hogy mire hármát pislog, eltelt húsz év. Kis híján el is tűnt egy másik járatban, de ő idejében kapcsolt, testalkatához mérten igencsak fürgén pattant az orvos elé. Bocsánat, doktor úr, csak egy perc, kezdte hadarni, mert pontosan tudta, hogy egy perc figyelmet sem fog kapni, mielőtt az orvos továbbmenekül. Az orvos nem állt meg, csak lelassította lépteit, maga elé meredt, szemüvege enyhén karcos és párás volt, akár a plexifal, semmibe vesző tekintete inkább rémült, mint fölényes. Harminc körül lehetett, de görnyedt tartása, ritkuló haja, remegő keze alapján lehetett akár hetven is. Édesanyám azt mondta, holnap hazaengedik. Az orvos erre megtorpant, egy másodpercre az asszony szemébe pillantott. Aztán gondolt egyet, és haladt tovább, ő meg követte, kitartóan. Igen, igen, dűnnyögte az orvos, mert érezte, valamit mondania kell, valahogy le kell

ráznia ezt a makacs hozzátartozót. Különbösen is, olyan az egész, mint egy harc, mint egy ostrom. Jönnek, jönnek vég nélkül az előretolt betegek, és velük együtt a sereg nagyja, a szülők, házastársak, gyerekek, kollégák, hangosak, fenyegetőek, csodaváróak, ő meg nem győzi ilyen-olyan érvekkel, indokokkal és hazugságokkal minél hamarabb eltávolítani őket, mert már így is rogyadozik a vár, már betörték az udvarra, már lángolnak a falak. Igen, igen, morogta tehát, holnap az összeset elengedjük. Azzal egy ügyes manőverrel lerázta magáról, és eltűnt egy járatban.

Ha valakit ilyen hamar hazaküldenek, az csak két dolgot jelenthet, morfondírozott, miközben visszaballagott a plexifalhoz. Vagy valóban meggyógyult, vagy hamarosan meghal. Gyomrában méhkasként nyüzsgött a szorongás, pedig korábban nem volt rá jellemző, sosem volt az az aggodalmaskodó típus. Mégis, ahogy látta édesanyját egyre felszabadultabbá, egyre könnyedebbé válni, mintha egyszeriben átvette volna annak összes bűját-baját, terhét, felelősségét, és most tanácstalanul ácsorgott volna mindezzel a vállán. Aztán elöntötte a harag. Olyan dühöt érzett anyja iránt, amelyet még sohasem. Nem adhatja át neki ezt a sok gyötrelmet, tépelődést, ezt az állandó jövőlést, hiszen itt mégiscsak ő a gyerek, és ő gyerek, amíg édesanyja él. Nézte idős anyját, ahogy finom mosollyal arcán áttetsző szárnyait billegtetni, olyan kacéran, mint annak idején, mikor a főnökével telefonált, és ez aztán már igazán felháborító volt, ez aztán igazán szégyenletes, hogy ilyen ősz fejjel, ráncos nyakkal, foltos bőrrel, ilyen közel a halálhoz ennyire közel kerüljön az élethez. Most ő érezte magát fáradtnak, nehézkesnek, tompának, öregnek, és már nem is tudta eldönteni, hogy valóban harag, vagy inkább irigység fészkelte-e belé. Akárhogyan is, nem volt könnyű mosolyognia, nem volt könnyű figyelni azt a derengő, együgyű boldogságot, ami édesanyjából áradt, mikor újra megszólalt. Örülök, hogy jól vagy, anya, mondta aztán elcsukló hangon. Édesanyja egy ideig feléje sem fordult, szinte megbabonázva figyelte szárnyának meg-megcsillanó részleteit, később meg a többi fertőzöttön legeltette szemét. Neki meg is kellett kocogtatnia a plexit, hogy édesanyja rá figyeljen végre. Hahó, anya, kiáltotta, még itt vagyok! Az idős nő álmodozó arccal fordult felé. Szia, kislányom, motyogta, mint akit álmából riasztottak fel, szia, egyetlenkém. Beszéltem az orvossal, jelentette ő. Tényleg hazaengednek holnap. Maga sem tudta, miért, de mihelyst kimondta ezt, kis híján el is bögte magát. Igen, igen, felelte édesanyja,

mondtam én, látod. Délelőtt kell jönni értem, tette hozzá, olyasfajta türelmetlen izgatottsággal, mint a gyerek, ha hosszú búcsúzkodás helyett társaival játszana már. Az ő szíve egészen összefacsarodott, kapkodva vállára vette táskáját, intett édesanyjának, majd odavetette még, hogy holnap délelőtt érted jövök. Én itt már csak kívülálló vagyok, gondolta, miközben a liftbe szállt.

boldognak tűnt

Másnap délelőtt eljött édesanyjáért, aki a többi fertőzöttel együtt pusmogott éppen, néha felkacagott, néha elkomolyodva leste, mikor viszik már haza. A többi hozzátartozó már ott volt, szabályos sorba rendeződve, maszkban várták a plexifal felemelését. Ekkor valaki megnyomott egy gombot, az emelőszerkezet megcsikordult, a fal emelkedni kezdett. Ám mielőtt átbújhattak volna alatta, a semmiből ott termett három orvos, leghátul a görnyedt iszkoló bujkált, akivel az asszony az előző napon beszélt. Közülük a legidősebb, dörgő orgánumú Prospero, most feltartott tenyérrel jelezte, mindenki álljon meg. A mozdulatok befagytak, még a szárnyak önfeledt vibrálása is megszakadt. Kollégáim nem végeztek tökéletes munkát, hirdette a zengő hang, és súlya alatt tovább görnyedt a másik két doktor. Nem tudták megfelelően kommunikálni a kórház döntését. A hozzátartozók feszült figyelemmel hallgatták a főorvost. Igen, való igaz, elbocsátjuk betegeinket, folytatta a mindenén áthatoló bariton, de továbbra is el kell különítsük őket. Nem mehetnek haza. A hozzátartozók lázas zsongásba kezdtek, de a tenyér újra a magasba szökött, és a folyosó megtelt csönddel. Most lehetőséget kapnak a búcsúra, aztán a pácienseket egy külön busszal elszállítjuk a részükre kialakított paradicsomi helyre. A doktor, mielőtt felháborodott kérdésekre kellett volna válaszolnia, még egyszer csendre intette a hozzátartozókat. Valóban jó helyre kerülnek, efelől ne legyen kétségük, de amíg a fertőzés tart, amíg nem tudunk többet e szárnyakról, nem biztonságos hazaengedni őket. Az asszony döbbsen hallgatta a főorvost. Édesanyjára pillantott. Milyen törekeny lett a teste, főleg ezzel a hártavékony kis szárnyal. Mint akit tenyérbe kell zárni. De édesanyja boldognak tűnt, ahogy a többi fertőzött mellett állt. Büszke arccal, reménnyel szemében. Erre kell emlékezni, gondolta az asszony, és lassúakat lélegzett, hogy visszatartsa azt a súlyos érzést, ami torkára kívánczolt. A főorvos ekkor jelt adott, a plexifal teljesen felemelkedett, a

hozzátartozók közelebb léptek a betegekhez. Ekkor azonban egy hosszú, plafonra rögzített fémtokból, surrogó hangok kíséretében aláereszkedett valami átlátszó, műanyag lepel, ami a színházak súlyos függönyeihez hasonlóan elválasztotta egymástól a kezeltek és a látogatók terét. Ez, dörögte a főorvos, egy ölelő függöny. Az Önök biztonságát szolgálja. Ő egy közelben álló ápolóra nézett, mint aki engedélyt kér, vagy csak azt kérdi: így akkor tényleg nem fertőző, meg szabad ölelni? Az ápoló biccentett. Az asszony átdugta kezét az ölelő függöny erre a célra kialakított, tömlőszerű nyúlványokban folytatódó lyukán, magához vont a félszegen tébláboló édesanyját, aki egy ideig tiltakozott, mint akinek kínos a többiek előtt így mutatkoznia, de aztán hagyta magát, és a műanyagon keresztül odasimult lányához. Milyen apró a teste, gondolta, miközben édesanyját szorította. Oldalra pillantott. Egy édesanyjához hasonló korú nénit nagydarab ápolónő szorított magához. Neki bizonyára nem jött el hozzátartozója. A főorvos most felkiáltott, jól van, itt az idő, tessék elengedni a kezelteket. Szétváltak, édesanyja elhátrált, majd egészen közel helyezkedett egy másik fertőzőthöz. Zavarában orrát dörzsölgette, és hogy megnyugodjon kicsit, vállát a másik vállához szorította. Az ápolók közrefogták őket, és kivezték a folyosóról. Nem a főbejáraton mentek ki, a kórház hátsó udvarára igyekeztek. Ő az egyik emeleti ablakhoz lépett, onnan jól látta a buszt. A tíz távoli alak, köztük édesanyja, ez a tíz lepkeszerű teremtmény egymásba kapaszkodva mászott fel a buszra. Az ajtó becsukódott, a busz lassan kigurult a kórház udvaráról, és eltűnt az épületek takarásában.

Otthon tett-vett a konyhában. Feltette a teavízet főni, majd leült az asztal mellé. Itt fogom megvárni, gondolta.

kép | Mads Nissen, Dánia, Politiken/Panos Pictures
Hír, 1. díj, egyedi, Az év sajtófotója

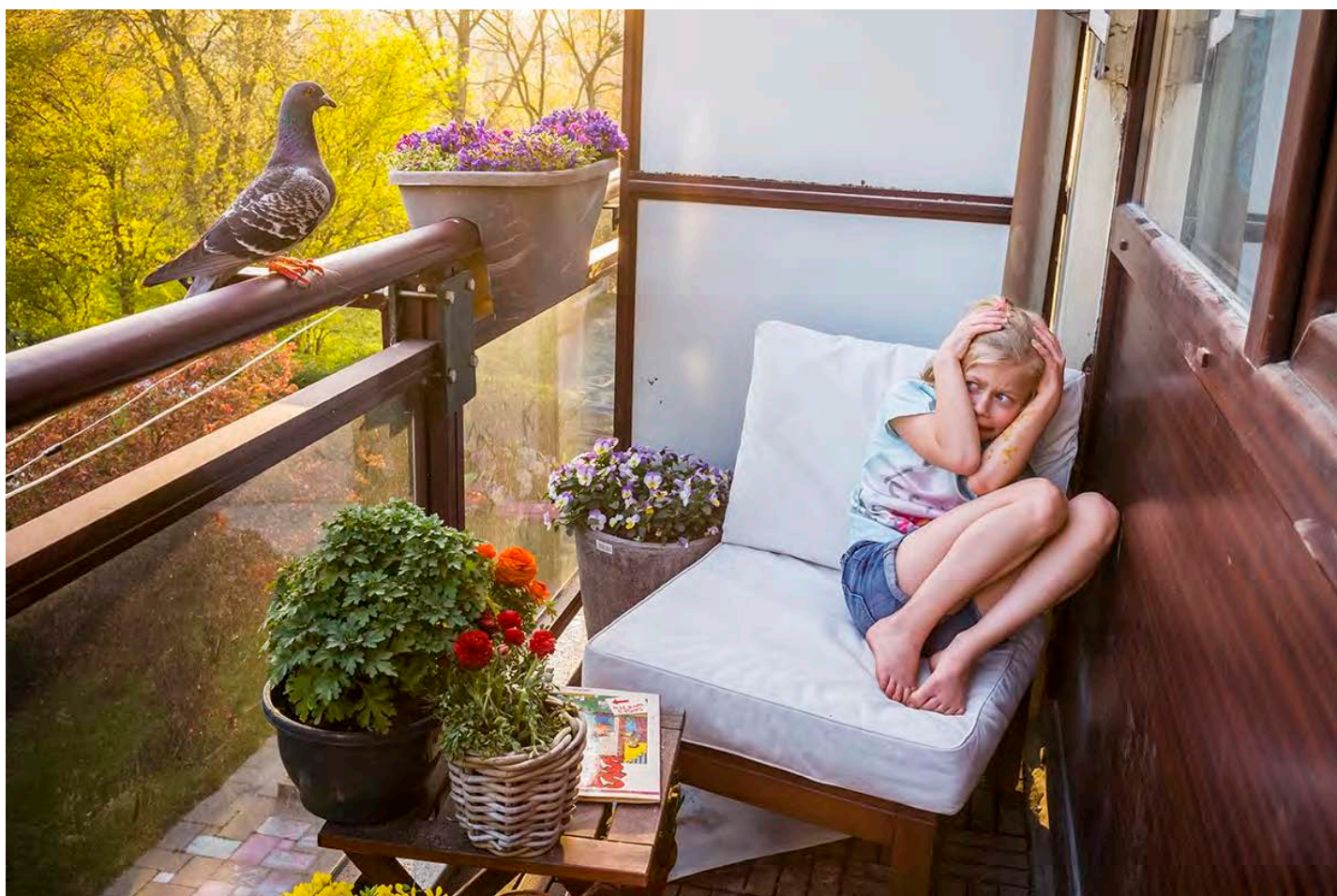
Rosa Luzia Lunardit (85) átöleli Adriana Silva da Costa Souza ápolónő a Viva Bem idősek otthonában, São Paulóban, Brazíliában, augusztus 5-én. Ez volt Rosa első ölelése öt hónapja. Márciusban a COVID-19 világjárvány miatt látogatási tilalom lépett életbe az egész országban, ezért brazilok milliói nem látogathatták meg idős rokonaikat. A gondozókat is kötelezték, hogy minimalizálják a fizikai kontaktust a veszélyeztetett idősökkel. A Viva Bem egyszerű találmánya, az "ölelőfüggöny" lehetővé tette, hogy az emberek ismét megölelhessék egymást. Jair Bolsonaro brazil elnök tagadta a járvány súlyosságára és a vírus veszélyességére vonatkozó állításokat. Brazília járványkezelési mutatói a világon a legrosszabbak közé tartoztak: 7,7 millió igazolt megbetegedésre 195 000 halálest jutott 2020-ban.

Fecske Csaba

GALAMB

WORLD PRESS PHOTO

2021-10-08 | VERS, WORLD PRESS PHOTO

A korláton egy galamb ül,
alvó szárnyakkal egyedül.

Mintha a gyerekkoromból
hozott volna hírt: burukkol.

Gazdátlan városi madár,
minden kis morzsáért leszáll.

Szálláshelye az éjszaka
félreeső sötét zuga.

Belepik nyüzsgő csillagok,
mint tetemet a kukacok.

Földerülnek a reggelek:
hátára veszi az eget.

A túskehegyes büszke csőr
fölszakítja a levegőt.

Mostohája a világnak
otthonra itt nem találhat.

kép | Jasper Doest Hollandia
Természet 1. díj, sorozat

Egy parlagi galambpár összebarátkozott a fotós családtagjaival, miközben a COVID-19 járvány miatt nem mozdulhattak ki otthonukból a hollandiai Vlaardingenben. Ollie és Dollie, ahogy a család nevezte őket, rendszeres vendég volt náluk, és mindennapos látogatásuk arra emlékeztetett, hogy az ember nincs egyedül a bolygón, még akkor sem, ha elszigetelten él a városban. A parlagi galamb (*Columba livia domestica*) a szirti galamb házasított rokona, eredendően tengeri sziklákon és a hegyekben élt, de ma már az Antarktisz kivételével minden kontinens városaiban előfordul, a globális populációja több százmillió.

Victor András

FENNTARTHATÓ A HÚS-ÁGAZAT?

WORLD PRESS PHOTO

2021-10-06 | **ESSZÉ, WORLD PRESS PHOTO**

Egy EU által támogatott kampány folyik Spanyolországban, Portugáliában és Franciaországban az európai sertéshús-fogyasztással kapcsolatos „hamis állítások” ellen, ami azt bizonygatja: ez a termelési ágazat a legmagasabb fenntarthatósági követelményeknek is megfelel.

Ez a nyomorult sertés rettentő távol van attól, ahogyan egy állatjogokat is betartó

telepen kinézne. Arról nem is beszélve, milyen lenne, ha a fajának megfelelő természeti körülmények között, részben szabadon tartanák. Valami nincs rendben a körmével sem, de a szeme végképp ijesztő.

Mindez azonban még csak azt a kérdést feszegeti, hogy egyáltalán „állathoz méltó” körülmények között tartják-e ezeket az élő, érző lényeket. Nincs érv, amely elfogadhatóvá tenné a szenvedést. Az etológusok – meg akik házi kedvencként tartanak kistermetű disznót – jól tudják, hogy a sertés kifejezetten értelmes, okos állat, s ha módjában áll, még tisztán is tartja magát és környezetét. (Orwell *Állatfarm* című regényében disznók „személyesítik” meg az embert.)

tudatos hazugság

A kampány álságos – lényegében hazug. Ez abból az állításukból is kiderül, hogy az európai húsfogyasztás megfelel a fenntarthatóság magas követelményeinek is. Ez vagy tévedés és önáltatás, vagy tudatos

hazugság. Nemcsak az európai, hanem általában a világ húsfogyasztása távol van a fenntarthatóságtól. A Föld ökológiai kizsákmányolásának éppenséggel a magas húsfogyasztás az egyik eredője – óriási mennyiségben tenyésztünk hús-állatokat, ennek érdekében elképesztő mértékű a takarmány-termesztésünk és az ahhoz szükséges termőföldhasználatunk.

Ma kilogrammban mérve emberből közel kétszer annyi van a Földön, mint amennyi szárazföldi gerinces összesen élt 15 ezer évvel ezelőtt (az akkori embert is beleértve). Ez ijesztő arány-eltolódás, de igazán súlyossá az teszi a helyzetet, hogy szarvasmarhából annak a mennyiségnek a négyszerese van; disznóból (nem ideszámítva a vaddisznót) bő feleannyi, szárnyasból feleannyi, s akkor még nem is számoltuk a juhokat, kecskéket, a lovakat stb. Összegezve: ma az összes szárazföldi gerincesből együtt (ideértve az embert is) kilogrammban nagyjából 7x annyi van a Földön, mint 15 ezer évvel ezelőtt; a vadon élő szárazföldi gerincesek mennyisége viszont az akkorinak a heted részére csökkent. (A fentiek kerekített adatok, de az arányokat – és főleg a helyzet abszurditását – jól jelzik.)

Már a fenti adatokból is kiderül, hogy valami „elromlott”. Kérdés, hogy ez a helyzet, pontosabban folyamat még fenntartható-e. Egyáltalán: mi az, hogy „fenntartható”? A legtömörebb válasz erre az, hogy az az életmód fenntartható, amely – jelképesen

fogalmazva – évezredekig folytatható úgy, hogy közben nem károsítja a környezetét, nem rontja a létföltételeit.

Ha ezt a meghatározást elfogadjuk, rögtön világossá válik, hogy a bioszféra aránytorzítása már önmagában jelzi, hogy az emberiség – legalábbis az utóbbi évszázadokban, de talán már korábban is – fenntarthatatlan életmódot folytatott és folytat. S ebben – sok más tényező mellett – a magas húsfogyasztásnak is számottevő szerepe van. Miért?

megugrott

A világ húsfogyasztása 2019-ben 360 millió tonna volt, ami nagyjából 50 kg/fő/év értéknek felel meg. Magyarország a magas – bár nem a legmagasabb – húsfogyasztású országok közé tartozik a maga 80 kg/fő/év fogyasztásával. Ennyi az EU átlaga is. Az USA és Ausztrália lakosai évente >100 kg-húst esznek meg fejenként, Nigériában viszont ez az érték csak 9 kg. A legalacsonyabb a húsfogyasztás Indiában: <4 kg, aminek nyilván vallási háttere is van. Az elmúlt néhány évtizedben – az életszínvonal emelkedésével – sok országban megugrott a húsfogyasztás. Kiemelkedő ebben Kína, ahol 40 év alatt 5 kg-ról 60 kg-raemelkedett.

A magas húsfogyasztás felveti a kérdést: mivel etetjük az irdatlan sok hús-állatot. Hiszen ez a nagymértékű hústermelés nyilván óriási mennyiségű takarmánytermesztést követel. Az is lényeges szempont, hogy milyen hatékonysággal hasznosítja egy-egy haszonállat a takarmányt. Ez elég széles határok között változik. A számszerű kérdés úgy szól, hogy hány kg takarmány szükséges ahhoz, hogy 1kg-mal gyarapodjon az állat? A szarvasmarha – amelyből a legtöbb van – sajnos, a legrosszabb: kb. 10:1 az arány. A sertés jobb, kb. 5:1; a szárnyas még jobb, 3:1. (Ezek is kerekített adatok.)

Ebből az következik, hogy a rengeteg szarvasmarha, disznó, csirke stb. etetéséhez szükséges takarmány megtermesztéséhez óriási termőföld-területet kell használnunk. Kiszámítható, hogy ha a Föld minden lakosa olyan mértékben szeretne húst fogyasztani, mint mi, magyarok, akkor az ehhez szükséges takarmány megtermeléséhez nem lenne elegendő a Föld összes használható szántóterülete. Még egy Földre lenne szükségünk.

aránysértés

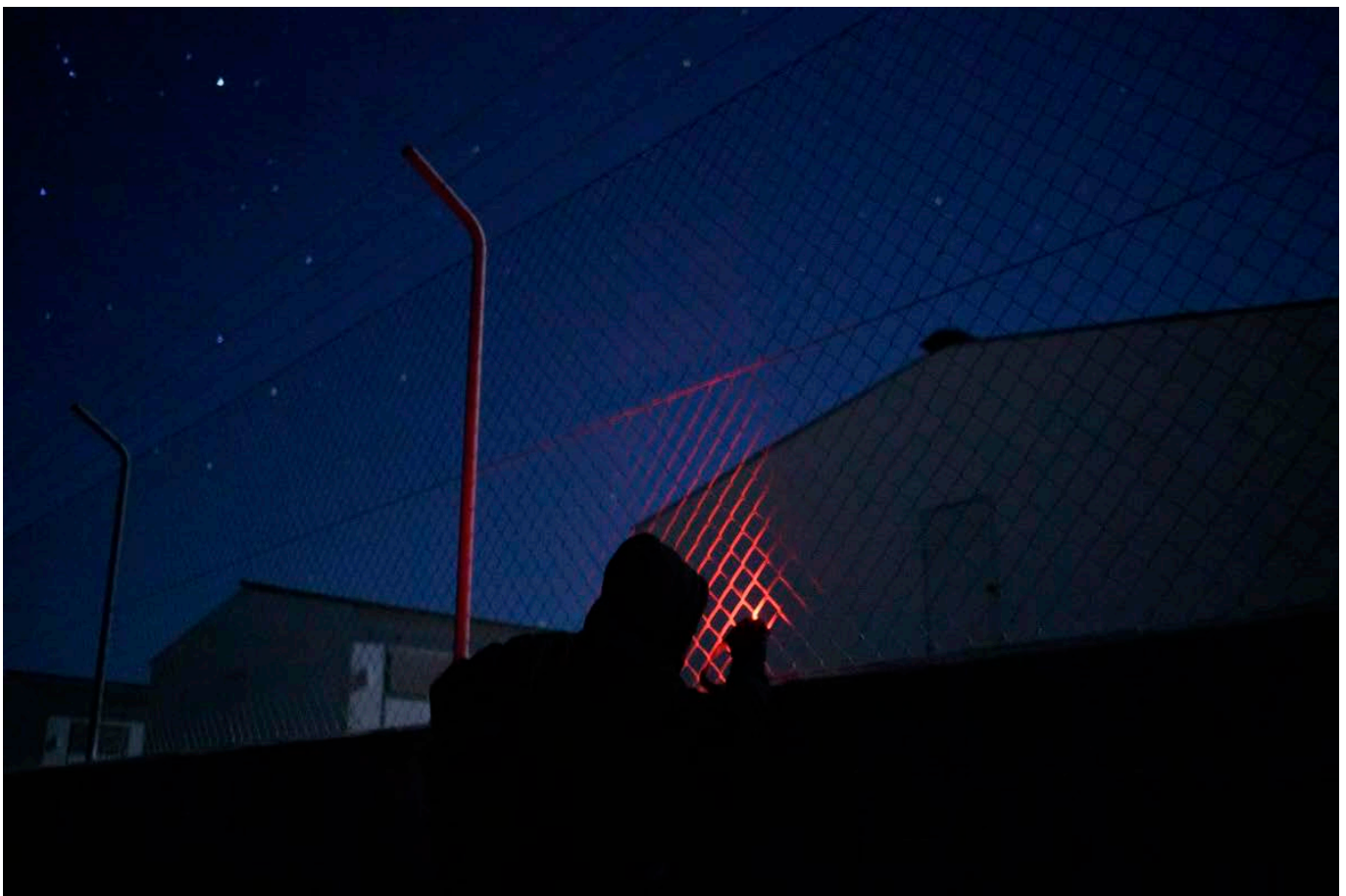
Talán nem kell bizonygatni, hogy nemcsak azzal a kegyetlen állattartási móddal van baj, amelyet a fotó érzékeltet, hanem – a Föld jövője szempontjából – elsődlegesen azzal, hogy ez az idézett kampány „magas szinten fenntarthatónak” állítja az Európát hússal ellátó gazdaságot. Ha „fenntarthatóság” alatt azt értik, hogy egyelőre még nyereségesen folytatható a tevékenység, akkor igazuk van. A

„fenntarthatóságnak” azonban ez hamis értelmezése. A húsfogyasztás „felfejlesztése” fenntarthatatlan, mert hovatovább már most sincs hely a bolygón a vadon élő állatvilág számára. Nagyon csúnya ökológiai katasztrófák következhetnek ebből az aránysértésből. Végző soron még az életünket is veszélyezteti a Föld ökológiai rendszerének ilyen mértékű megzavarása.

Mi lehet a kiút?

1) Egyrészt a húsfogyasztás önkéntes visszaszorítása, csökkentése. Nem lenne tőle semmi bajunk. Biológiailag a jelenlegi fogyasztásunk negyede-ötöde is elegendő. Csak a szokásainkon kellene változtatnunk. Lásd például a nagyon óvatos, de figyelemre méltó „Legyen heti egy húsmentes napod!” kezdeményezést! Vagy azokat, akik nem etikai vagy egészségügyi okok miatt vegetáriánusok, hanem ökológiai megfontolásból.

[Ha ez nem megy, akkor életbe lép az alábbi 2) és 3) pont.]

2) Fokozatosan áttérhetnénk a mesterséges hús fogyasztására. Egyetlen természetes hús-darabból – biológiailag izomrostokból – laboratóriumi körülmények között szinte végtelen mennyiségű izomszövetet tudunk előállítani szövettenyésztési technikákkal. Sőt: ma már kémiaileg is tudunk húst szintetizálni.

3) Hozzászokhatnánk a rovarokból, rovarlárvákból készült ételekhez, vagy legalábbis nyersanyagokhoz. Pl. a tenyésztett lisztkukac-lárvából készült őrlemény „lisztkénti” használatához. „Csak” az ízlésünkön kellene változtatnunk – ami persze nem könnyű. De lássuk be, hogy valamit evés szempontjából gusztusosnak vagy gusztustalannak látni óriási mértékben megszokás kérdése. Sokunk szerint gusztustalan az angolok beefsteak-je (merthogy szinte nyers); szerintük meg borzongató barbár szokás a mi füstölt szalonnánk kenyérrel-hagymával-nyersen fogyasztása. S még rengeteg hasonló példa van szerte a világban.

Kép | Aitor Garmendia, Spanyolország
Környezet, 3. díj, sorozat

Spanyolország a világ egyik legnagyobb sertéshús-exportőre Németország, az Egyesült Államok és Dánia mellett. Az EU Beszéljünk a sertéshúsról kampánya az európai húsiparral kapcsolatos hamis állítások ellen kíván fellépni, és be akarja mutatni, hogy az ágazat megfelel a fenntarthatóság legmagasabb szintű követelményeinek. Állatvédő csoportok ezzel szemben azt állítják, hogy például az általánosan elterjedt farokrövidítés és a vemhes kocák szűk ketrece állatbántalmazásnak minősülnek, és az állatok fájdalma és szenvedése mindennapos. Azt mondják, a tenyésztők megnehezítik a bejutást a sertéstelepekre, ezért kénytelenek titokban behatolni és dokumentálni a körülményeket.

Dobosi Bea

LEGBECSESEBB TULAJDON

WORLD PRESS PHOTO

2021-10-04 | NOVELLA, WORLD PRESS PHOTO

Sietségemben Franciszek papucsát kapom fel. A futár tanácstalanul méregeti lábujjaim előtt a négy centi talpfelületet. Bizonytalanul viselkedik, mint aki megtanult valamit, amit mások ösztönből tudnak. A csomag címezését a doboz fülére ragasztották.

A szobában pattog a konvektor. Előfordul, hogy éjszaka halálra ijeszt. Félálomban azt képelem, hogy megroppannak a téglák, leszakadnak a gerendák, összedőlnek a falak. A függönykarikák zörögve szánkáznak le a kettétört karnisról. Nagy hibám, hogy folyton katasztrófára készülök.

A bársonyhuzatú fotel szélére telepszem. A dohányzóasztalra már odakészítettem a szürke szárú ollót. A csomag megbillen a térdemen, amikor felemelem a fél fenekemet, hogy elérjem. Anyám a tarka szőnyegen játszik a fiunkkal. Kisautókat gurít neki.

felbőg

Franciszek a hálósobában tesz-vesz. Beveti az ágyat, kiviszi a fürdőbe a koszos fehéreneműt. Az öreg mosógép hangos zúgással szívja magába a vizet, és mély hangon felbőg, amikor elkezd forgatni a dobot. Lázasan töröm a fejem, mivel menthetném ki magam.

Csak az jut eszembe, hogy tavaly is esett karácsony előtt. A fenyők bokáig álltak a sárban. Fiunk fehér karácsonyt akart, sírt, anyám kardigánját rángatta. A konyhában ételszag terjengett, Franciszek feltette lyukas zoknis lábát a dohányzóasztalra, ölébe ejtette a távirányítót.

Anyám fodrász. Szándékosan nem szól a kuncsaftjainak, ha gyanús formájú anyajegyet talál a fejükön. Fülkagylójukon rajta hagyja a hajfestéket, és készakarva elszámolja a heteket. Szombaton is dolgozik. Reggel lábujjhegyen jár, de amikor elmegy, tiszta erőből bevágja a bejárati ajtót.

Öregedését a tárgyak elhasználódásán méri. Nem arra panaszkodik, hogy egyre nehezebb leguggolnia vagy lehajolnia. Jobban zavarja, hogy a textíliák kifakulnak, a fehér kábelek megsárgulnak, a mintás tányérok széle lecsorbul.

Előszeretettel világít rá a hibáimra. Akkurátusan eligazgatja a függöny ráncait, felmossa a csigaház mintás járólapot, kivasalja Franciszek alsónadrágjait. Csak jót akar, mondtam a barátnőmnek. Hangosan belefújta a levegőt a telefonba. Megfeszült a fülem, és libabőrös lett a nyakam.

Nem tudom, zavar-e, hogy Franciszek mindig anyám pártját fogja. A barátnőm úgy fogalmazott, hogy egy húron pendülnek. Franciszek szerint az a legnagyobb bajom, hogy annyira hasonlítok anyámra. Azt is mondja, hogy nem prosperálnánk nélküle.

Gyakran használ számomra ismeretlen szavakat. A latint a főiskolán tanulta, az angolt internetes játékokban szedi fel. Szinte észrevétlenül kúsznak át a mindennapi nyelvhasználatába. Fölényes nyugalommal mondja ki ezeket a szavakat, és nem érzi szükségét, hogy elmagyarázza a jelentésüket.

Nem bontod ki, kérdezi anyám, a csomag felé biccent, és odagurít a fiunknak egy piros játékautót. Az orrán ágaskodó lovat a fiunk már másnap letörte, miután megkapta. Patakokban folytak a könnyei, és földhöz vágta magát. Anyám végül ragasztópisztollyal illesztette vissza. Közben úgy nézett, mint aki megmentett egy elüszkösödött végtagot.

A magánhangzókat bámulom a címzésben, és egy O közepébe vágom az ollót. Alatta a zöld-sárga csíkos ragasztószalag egy reccsenéssel kettéhasad. Anyám rosszallóan néz. Zavarják a zajok, az autók dudálása, a cipősarkak kopogása, a víz zúgása a strangban. Ha itthon van, gondosan becsukjuk az ablakokat.

Még középiskolába jártam, amikor teherbe estem. A barátnőm azt tanácsolta, ne szóljak anyámnak, amíg nem döntöm el, megtartom-e. Te is tudod, milyen ítélkező, tette hozzá. Rosszulesett, hogy ilyenek látja, pedig a szívem mélyén igazat adtam neki. Feleslegesen aggódott. Nem mondok el anyámnak semmit.

Látom magamat, ahogy felakasztom a fogásra a pipacsos vászonszatyromat. Harmadikban cseréltem le az iskolatáskát. A barátnőmnek azt mondtam, hogy ez sokkal nagylányosabb. Azokat a könyveimet, amik nem fértek bele, a hónom alatt cipeltem. Lépten-nyomon megkértem, hogy fogja meg a cuccaimat egy pillanatra.

excentrikus

A következő évben vadvirág mintás, átlátszó műanyag táskára váltottam. Anyám megbotráncozott rajta, hogy ország-világ előtt mutogatom az alján hányódó tamponokat. Télen-nyáron

egyrészes, vékony ruhát hordtam, ha hideg volt, kötött garbót és cicanadrágot vettem alá. Excentrikus, mondta a barátnőm, és nagy komolyan bólogatott.

Franciszkeknek talán ez tetszett meg bennem. Fiunk születése után otthagya a főiskolát. Raktárosnak állt, aztán meg sofőrnek. Tehetős családok kertjében nyírta a fűvet, lapátolta a havat. Teste egyre soványabb és inasabb lett, duzzadtak a karizmai. Éjszakánként fiunk kiságya felett álltam. Arra gondoltam, hogy nem tudok mit kezdeni vele.

Zavartak a testem változásai. A bőr alatti kötőszövet szakadásai, a zsírpárnák lerakódása a hason. Azt mondtam, kocogni megyek, de a buszmegálló fémbodegájában ültem. Nem ért le a lábam a padról. Mielőtt beléptem a lakásba, percekig lógattam a fejem a lépcsőházban, hogy kipiruljak. Franciszek számon kérte rajtam, miért nem izzadok.

Egy vita hevében azt vágta a fejemhez, hogy más anyák is megoldják valahogy. Meglepett, hogy ilyen közhelyes. Találunk valakit, tette hozzá békülékenyen. Anyám hallani sem akart róla, hogy idegent vegyünk a házhoz. Hozzánk költözött, és Franciszekkel felosztották a házimunkát maguk között.

Anyám nem engedett a fiunk közelébe. Ő etette, altatta, fürösztötte. Ha felvettem, mert sírt, úgy tépte ki a kezemből, mintha ártani akarnék neki. Szerinte nem szabad a gyerek minden pissenésére ugrani. Majd abbahagyja, mondta, csak elkényezteted. Nem tudtam megállni, és megtoltam a fenekét, amikor mászni tanult.

Franciszkek szerint túlzok, amikor azt mondom, hogy kisajátítja. Ha szemrehányást teszek, anyám azzal védekezik, hogy gyerekkoromban a kötelességét teljesítette, életben kellett tartania. Most minden más. Úgy mutogatja a fiunkat a kisboltban meg a sarki zöldségesnél, mintha a legbecsesebb tulajdona lenne.

Fiunk elunja az autózást, és palacsintáért nyafog. Anyám a szögletes, arany számlapos faliorára néz, aztán gondterhelten a hálószoba ajtaja felé pillant. Nem bontod ki, kérdezi megint. Most nem biccent a csomag felé. Végighúzom az ollót a papírdoboz fülei között.

az ütközés hangja

Megvárom, hogy kimenjen a konyhába. Fiunk magára marad a tarka szőnyegen. Összekocantja a Ferrarit egy kék-ezüstszínű rendőrautóval, halkán imitálja az ütközés hangját. Nem törli le a szájról a kifröccsent nyálat. Különböző hangokon beszél, amikor eljátssza a szóváltást a két sofőr között.

Kihasznlom az alkalmat, és besurranok a sufniba. Csak sufninak hívjuk, de régen itt volt a társasházi gázelosztó. A lakás előző tulajdonosa, egy nagy növésű, szenvtelen, középkorú pár kiigényelte. Azóta a fürdőszobát csúfítják el az ocsmány csövek, a lakást szolgalmi jog terheli.

A földre teszem a dobozt, és törökülésben elé telepszem. Végighúzom az ujjamat az éleim, összeillesztem a kettészakadt feliratot. Az ovális O-ból hiányzik egy darab, a ragasztószalag széle felkunkorodik. Kintről behallatszik a rendőrség alagsori konditermében dübörgő zene. Lüktet tőle a mellkasom.

Amikor meglátom, az az első gondolatom, hogy olyan, mint egy babszem. Háta meggömbül, felhúzza a végtagjait. Pelenkába csavarták, az orrcimpája kipirosodott, a szája az ajakbarázda alatt rászáradt nyáltól vagy tejtől fehér. A szemére tapasztott papírt leszámítva szakasztott olyan, mint az igazi.

Fölé emelem a begörcbített kezem. Furcsa, hogy most tűnik fel, milyen eres. Hátam mögött anyám ósdi irhabundája áporodott szagot áraszt, hangtalanul billegnek az üres vállfák. A polcokon a barna papírdobozok használaton kívüli tárgyakat rejtenek. Szakadt ernyőjű asztali lámpát, csorba étkezészetet, halott emberek iratait.

Tudom, hogy ez a helyiség lesz az új otthona. Soha nem kerülhet mások szeme elé. Megnyugvással tölt el, hogy nem nő fel. Lábboltozata nem erősödik meg, szája formáját nem alakítják át a fogak. Őt senki sem veheti el tőlem. A legbecsesebb tulajdonom.

Betuszkolom a dobozt a régi üléshezátok mögé. Kint már mindent beleng a palacsinta szaga. Senki sem kérdezi, hol a csomag. Fiunk a konyhaasztalnál ül, lábát lóbálja, szétkeni a lekvárt a csorba tányéron. Te nem eszel?, kiált ki Franciszek. Anyám pingvines papírszalvétával törölgeti fiunk maszatos ujjait.

kép | Karolina Jonderko, Lengyelország: Új(já)szülöttek

Hosszú távú munkák, 2. díj

Az „új(já)szülött” babák először az 1990-es években jelentek meg. A hiperrealisztikus baba minden részletére ügyelnek: van anyajegye, erezete, könnye és nyála. A még alaposabban kidolgozott babában elektronikus eszköz szimulálja a szívverést, a légzést és a szopást. A baba általában vinilből készül, a valóság-hűbbek szilikonból. A szempillákhoz emberi hajat használnak, és az elkészült baba néha igazi „újszülött” illatot is kap. Akár úgylis megvásárolható, mintha örökbe fogadták volna: „örökbefogadási” vagy „születési” iratokkal együtt. A vásárlók többnyire babagyűjtők, de akadnak olyanok is, akik átéltek trauma, például vetélés után a meg nem született gyermek pótlására használják. A fotós arra törekedett, hogy megmutassa, a mesterséges babák hogyan váltanak ki valódi érzelmi reakciókat a felnöttekben.

Cselik Ágnes

REBORN BABÁK

WORLD PRESS PHOTO

2021-10-21 | **ESSZÉ, WORLD PRESS PHOTO**

Az újszülötthöz megtévesztésig hasonlító *reborn baba* neve legalább olyan félrevezető, mint maga a baba, hiszen valójában senki sem született újjá, még akkor sem, ha a szenvedélyes gyűjtők és a csecsemőápolást tanuló hallgatók mellett gyermektelen, vagy gyermeküket elvesztő, a perinatális gyászt feldolgozni képtelen nők (de korántsem csak és kizárólag nők!) rendelnek akár fénykép alapján, az elhunyt gyermek vonásait idéző babát. Bizarr világunkra jellemzően a gyanútlan szemlélőben először gyengédség éled a baba láttán, a következő pillanatban azonban, a megértés és a helyzet felmérése szinte mindig elutasítást, olykor undort vált ki.

meglepetéscsomag

A reborn babák világának – az oktatási célú felhasználáson kívül – szinte csak szenvedélyes és szenvedő szereplői vannak. Az interneten könnyen rábukkanhatunk olyan videóra ^[1], amelyben a család férfitagja izgatottan bontogatja a hatalmas meglepetéscsomagot, majd hátrahőköl, amikor meglátja, hogy egy bebugyolált emberforma lapul a doboz mélyén, és amikor megpillantja a baba arcvonásait, szívet tépő zokogással fejt le a baba fejéről a nejloncsomagolást. Hosszasan lehetne elemezni, vajon ki és miért rendel családtagjának az elvesztett gyermek képére formált szilikonpótlékot, vajon hosszútávon mit kezd ezzel a megajándékozott, és főleg, ki és miért gondolja, hogy a felkavaró, morbiditásában is nagyon fájdalmas eseményt amatőr videón rögzíteni és a világhálón publikálnia kell?

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az elhunyt gyermek megörökítése – nem ilyen modern eszközökkel – korántsem új jelenség. Számos tanulmány ^[2] látott napvilágot arról, hogy a 20. század elején egész Európában szokás volt a halott gyermeket ünneplőbe öltöztetni, kifesteni; köré rendezték az élő családot (apa, anya, testvérek), így mintegy „természetesen” kedves családi fotográfia készülhetett, ahol élő és holt egylényegűvé vált, megőrződött a családi harmónia illúziója. Ennek a hamis illúzióknak újjászületése és megtestesülése a reborn baba.

Valószínű, hogy a halott gyermek „pótlása” nem segít, hanem patológiás görcsbe ránt. A gyász helyett a matériába kapaszkodás ellehetetleníti a veszteség megértését. A pótlék átveszi a főszerepet, és nem engedi, hogy az élet a saját medrében folyjon tovább.

piknik

A reborn babák másik nagy rajongói tábora a gyermektelen „anyák” csoportja, akik valódi gyermek helyett öltöztetik, pelenkázzák, fürdetik, tisztába teszik, etetik, altatják és sétáltatják „gyermeküket”.

A reborn babán kívül minden más valódi: igazi az anyai gyengédség, amivel a babához fordulnak, igaziak a ruhák, a kiegészítők és a babakozdók is. Valószínű, hogy egy-egy nagyvárosban mindenki találkozott már reborn babát sétáltató „anyával”. Egy időben a reborn babás „anyák” a Margitszigeten rendszeresen piknikeztek „újszülöttjeikkel” ^[3]. A reborn babás anyacsoportok létezését titok övezi, mert Magyarországon a társadalom többnyire elutasító a babás szenvedéllyel szemben, az „anyák” pedig nagyon sérülékenyek. Az Egyesült Államokban a reborn babáknak nyílt kultusza van. Se szeri, se száma az olyan videóknak, ahol a baba első alkalommal vásárol az „anyjával” stb.

A klasszikus baba játékszer – a reborn baba szerelem, nem gyerekeknek való. Ha átmenetileg segít is megkapaszkodni, addiktív, beteges kötődést okoz, és hosszabb távon elszigeteli és elmagányosítja tulajdonosát.

Karolina Jonderko képei tökéletesen visszaadják a reborn babás családok életének látszatvalóságát. A szilikoncsecsemő ajkát gondosan alakítja a gyártó keze, haja és szempillája emberi eredetű, finom bőrén áttetszenek az erek. A drágább modelleknek szívverése is van, babaillatúak, méretük és súlyuk megegyezik a valóságos újszülöttével. Geppetto Pinocchiója durva tákolmány a reborn baba tökéletességéhez képest. Valóság és látszat határa veszélyesen összemosódik – de nem tűnik el.

1. www.thesun.co.uk/living/4188029/dad-lifelike-baby-doll-stillborn-son/ ↑

2. Szabó Tünde Judit: *Postmortem fotók* https://liget.org/cikk.php?cikk_id=2830 ↑
3. www.szuloklapja.hu/hirek-erdekessegek/4676/mi-mindenre-kepes-egy-no-aki-elvesziti-legnagyobb-kincset-a-gyermeket-egy-edesanya-gondolatai-a-reborn-babak-kapcsanhtml ↑

kép | Karolina Jonderko, Lengyelország: Új(já)szülöttek Hosszú távú munkák, 2. díj

Az „új(já)szülött” babák először az 1990-es években jelentek meg. A hiperrealisztikus baba minden részletére ügyelnek: van anyajegye, erezete, könnye és nyála. A még alaposabban kidolgozott babában elektronikus eszköz szimulálja a szívverést, a légzést és a szopást. A baba általában vinilből készül, a valóságűbbek szilikonból. A szempillákhoz emberi haját használnak, és az elkészült baba néha igazi „újszülött” illatot is kap. Akár úgymint megvásárolható, mintha örökbe fogadták volna: „örökbefogadási” vagy „születési” iratokkal együtt. A vásárlók többnyire babagyűjtők, de akadnak olyanok is, akik átélt trauma, például vetélés után a meg nem született gyermek pótlására használják. A fotós arra törekedett, hogy megmutassa, a mesterséges babák hogyan váltanak ki valódi érzelmi reakciókat a felnőttekben.

Bíró Judit

AZÉRT VAN ITT

WORLD PRESS PHOTO

2021-10-15 | PRÓZA, WORLD PRESS PHOTO

A hegyi emberek nem sírnak. Főleg a nők nem. Életük valójában folyamatos túlélés. Mint egy háborúban. Itt a békeidő is küzdelem: győzni kell a természettel, az időjárással szemben. És időről időre egymás, a másik ember ellenében.

Az én Hegyemet csak a 19. század elejétől jegyzik a nyugati civilizáció történelemkönyvei – a megszállás tette a térképre a vidéket, ahol élek. Maga is,

fiatalember, azért van ma itt a fotómasinájával, mert ismét háborús övezet lettünk. De én nem ásom ki a halottaimat, és nem gyűjtöm fel ezt a házat. És nem is sírok. Hozzászoktam a küzdelemhez.

Azért fordítok hátat magának, és kapaszkodom az ablakfélfába, mert erőt kell merítsek, hogy még egyszer, utoljára, bemenjek a házamba, egy dobozért. A macskáknak. Kedves állatok. A vöröset egy volt szovjet kísérleti állomásról kaptam, ahol azt mérték, mekkora zuhanást élnek túl a macskák: a végeredmény 45 emelet lett, rácsfolva a korábbi 40 emeletre. A szürke végtelenül intelligens és érzékeny – néha az az érzésem, akár emberi hangon is megszólalhatna.

Itt a doboz. Megtenné, hogy magával viszi őket a békés otthonába?

Kép | Valery Melnikov Oroszország, Sputnik
Hír, 1. díj, sorozat, Az év sajtófotója díj egyik jelöltje

Abovyan Hasmik (69 éves) sír az otthona ajtajában a hegyi-karabahi Nerkin Sus faluban, november 30-án.

Harminc év szünet után szeptemberben kiújult az azeri-örmény harc Hegyi-Karabahért. 1994-ben, az első háborút követően az Azerbajdzsánhoz tartozó Hegyi-Karabahban élő örmények egyoldalúan kikiáltották független államukat. Évtizedek teltek el anélkül, hogy rendeződött volna Hegyi-Karabah státusza, a szórványos katonai összecsapások folytatódtak.

A 2020-ban kirobbant második karabahi háborúért mindkét fél a másikat okolta. A harcokat november 9-én az Oroszország közvetítésével létrejött megállapodás zárta le, amelynek értelmében Azerbajdzsán visszaszerezte az 1990-es években elvesztett területeket, de a régió fővárosa, Sztyepanakert az örményeké maradt. Bár a harcok véget értek, a megbékélés mindenkinek nehéz lesz, mert az örmények úgy érzik, elveszítették szülőföldjüket és otthonukat, az azerieknek pedig egy lerombolt országba kell visszatérniük.

Makó Ágnes

SZÉN ALAPÚ

WORLD PRESS PHOTO

2021-10-12 | VERS, WORLD PRESS PHOTO

Leborulok előtted, erdő.
Hullámozó tömböd fölé
füstként emelkedik az oxigénfelhő,
megújuló erőforrás vagy,
míg az utolsó csíra, tetű, gyökér el nem ég.

Megcsókolom a lábnyomodat, ember.
Győztél, tiéd itt minden,
az utolsó hamuvá vált falevelet is
besöpörheted a borítékba,
amit a negyedéves jelentés mellé csatolsz.

Térdet hajtok, fejet hajtok
a többség akarata előtt,
a részvényesek boldogsága,
a túltermelés, túlfogyasztás, túlturizmus,
a döntésképtelen négyéves ciklusok előtt.

Dicsőítem a rövid távú érdekeket,
még ha nem is kérdeztetek,
készséggel áldozom fel
magam és népes családom
kicsi, könnyű, szén alapú testét.

kép | Lalo de Almeida, Brazília, Panos Pictures, a *Folha de São Paulo* számára
Környezet, 1. díj, sorozat

Egy bögőmajom megszenesedett teste az erdőtűz után. A tűz olyan sebesen terjedt, hogy a leggyorsabb állatok sem tudtak elmenekülni a lángok elől.

A braziliai Pantanal, a világ legnagyobb trópusi lápvidékének és elárasztott füves területének közel egyharmadát tüzek pusztították 2020 folyamán. Az UNESCO Bioszféra-rezervátumaként elismert Pantanal, Brazília egyik legfontosabb életközössége az elmúlt szűk 50 év legsúlyosabb aszályától szenved, ezért a pusztító tüzek teljesen elszabadultak. A tüzek nagy részét az irtásos-égetéses gazdálkodás okozta, amely egyre jobban elterjedt, amikor Jair Bolsonaro elnöksége idején lazultak a természetvédelmi előírások és ellenőrzések.

Csongor Andrea

ŐSBIZALOM

WORLD PRESS PHOTO

2021-10-23 | VERS, WORLD PRESS PHOTO

Kellemes ez a langyos közeg,
belemerülni jó.

Amiben úszom, az úszik bennem is,
világom velem hullámszik,
ringat, átmos magával, átítat.

Helyem van itt.
Ami körbevesz, táplál.
Csak az lebeg szemem előtt,
hogy amit a mélyben felfedezhetek,
nekem, értem, miattam van itt,
hozzám képest létezik,
engem szólít meg,
nekem: való.
Ha elém kerülhet, akkor válasz. Rám.
Ha itt lehet, akkor illik hozzám,
közöm van hozzá,
nekem szánták,
ahhoz kíváncsian közelebb úszom.
Tenger-tudásom ez.

kép | Ralph Pace, USA
Környezet, 1. díj, egyedi

Kaliforniai oroszlánfóka úszik egy arcmaszka felé a Breakwater búvárhelyen, Montereyben (Kalifornia, USA) november 19-én.

A kaliforniai oroszlánfókák (*Zalophus californianus*) Észak-Amerika nyugati részén őshonos, játékos állatok. A COVID-19 miatt Kaliforniában is elrendelt lezárások miatt rengetegen kirándultak és nézegettek állatokat a természetes közegükben. Sok országban a szabadban is kötelező volt az arcmaszka viselése, és a látogatók teleszemeltették velük a természetet. A BBC becslései szerint a járvány idején havonta 129 milliárd eldobható arcmaszka és 65 milliárd eldobható kesztyűt használtak. Ezeket az egyéni védőfelszereléseket (PPE) a madarak, a halak, a tengeri emlősök és más állatok tévedésből tápláléknak tekinthetik. Mivel műanyagot is tartalmaznak, növelik a nyolcmillió tonna műanyag mennyiségét, amely évente az óceánokba kerül.

Z. Karvalics László

FENNMARAD? FENNMARADUNK?

WORLD PRESS PHOTO

2021-10-03 | **ESSZÉ, WORLD PRESS PHOTO**

Kinek a pap, kinek a papné.

Sokat minden bizonnyal az izmok játéka ragad meg, mint az anatómiai szénrajzokon. Más a lenyűgöző kreativitás, amellyel a Covid-időszak alatt a hatalmas farakást is mászófallá tudta tenni egy német sportember leleménye. A fotózás

szerelmeseit a kompozíció nyugözheti le, ahogyan az ég keskeny csíkja épp annyi helyet kap csak fenn, hogy minél monumentálisabbnak láttassa az egymásra halmozott rönkökből emelt falat – amelynek sötétbe vesző alja meg talányossá teszi annak valódi méreteit. S kétségtelenül tudatos művészi döntést sugall az is, hogy a középponttól kicsit jobbra kerül az ívben meghajló test, amely a végtagok geometriai rendje mellé épp annyi nyugtalanságot sodor, hogy a megállított pillanatot is mozgásként érzékeljük. És elismerően csettintünk: ez az ügyes legény aztán nem fog innen leesni.

okos marketingesek

De más is eszébe jut azoknak, akiknek a szeme előtt korábban elvonultak már más farakások képei is. Eszükbe jutnak a kivágott óriásfenyők sok emelet magasra tornyozott, háznyi halmainak teraszocskáin pózoló cserzett arcú, hiányos fogazatú, szutykos képű, csak ritkán vidám favágók, akikkel képeslapokon büszkélkednek az őket foglalkoztató erdővállalatok. Hadd tudja meg a művelt és postahasználó amerikai társadalom, hogy kiknek köszönheti a városai robbanásszerű fejlődéséhez szükséges építőanyagot a 19. század végén – majd a 20. század első évtizedeiben, amikor már hatalmas teherautók mögé kell végtelen hosszúságú platókat szerkeszteni, hogy arra egyesével felférjenek a gigantikus fatörzsek. S valószínűleg nem az örömtelen favágók, hanem okos marketingesek nevezték el ezeket a több méter átmérőjű, holtukban is méltóságteljes, akár negyven-ötven méteres utazó óriásokat fogpiszkálónak (toothpick) a képeslapokon.

Azóta sem telt el annyi idő, hogy a meggyalázott erdők pótolni tudták volna a matuzsálemeiket, a kitermelés pedig tart, szakadatlanul. Amazónia dzsungeljei már nem csökkentik, hanem növelik a széndioxid-kibocsátást. Az erdőtelepítés már nem erdőnövesztés vagy erdőteremtés, hanem a jövedelemtermelési célú tarvágáshoz vezető út első lépése. Hősünk olyan farakást mászik meg épp, amely fűrészüzembe szállításra vár: a feldolgozásnak a Covid-időkben kialakult kapacitásgondjai miatt sokszoros árnövekedést realizálva a tulajdonosnak. S ha drágább a fa világpiaci ára, akkor mi mást tehet egy alulfinanszírozott, bevételre kötelezett állami erdészeti, például az évi 300 ezer köbméter fát kitermelő Bakonyerdő? Kivágja a balatonfüredi

Koloska-völgy 80–100 éves tölgyfáit, aktívan hozzájárulva a klímaváltozáshoz (hiszen az új növekmény csak 80–100 év múlva fogja elérni a frissiben elpusztított levegőtisztítási kapacitást).

Amikor tehát farakásokról készült lebilincselő képekben gyönyörködünk, olykor jusson eszünkbe, hogy azért a fa legjobb helye mégis az erdőben van. Növekedjen, vastagodjon, éljen, teremtsen talajt, nyújtson élőhelyet, tartson meg vizet. Legalább egy megbízható szövetségünk maradjon, amikor a helyes cselekvés lehetőségeit keressük a fenntarthatósági kalandjátékból egyre átláthatatlanabb civilizációs túlélőtúrába váltó világban.

Kép | Adam Pretty, Ausztrália, Getty Images
Sport, 1. díj, egyedi

A falmászó Georg farakáson edz a bajorországi Kochel am See-ben, Németországban, szeptember 15-én.

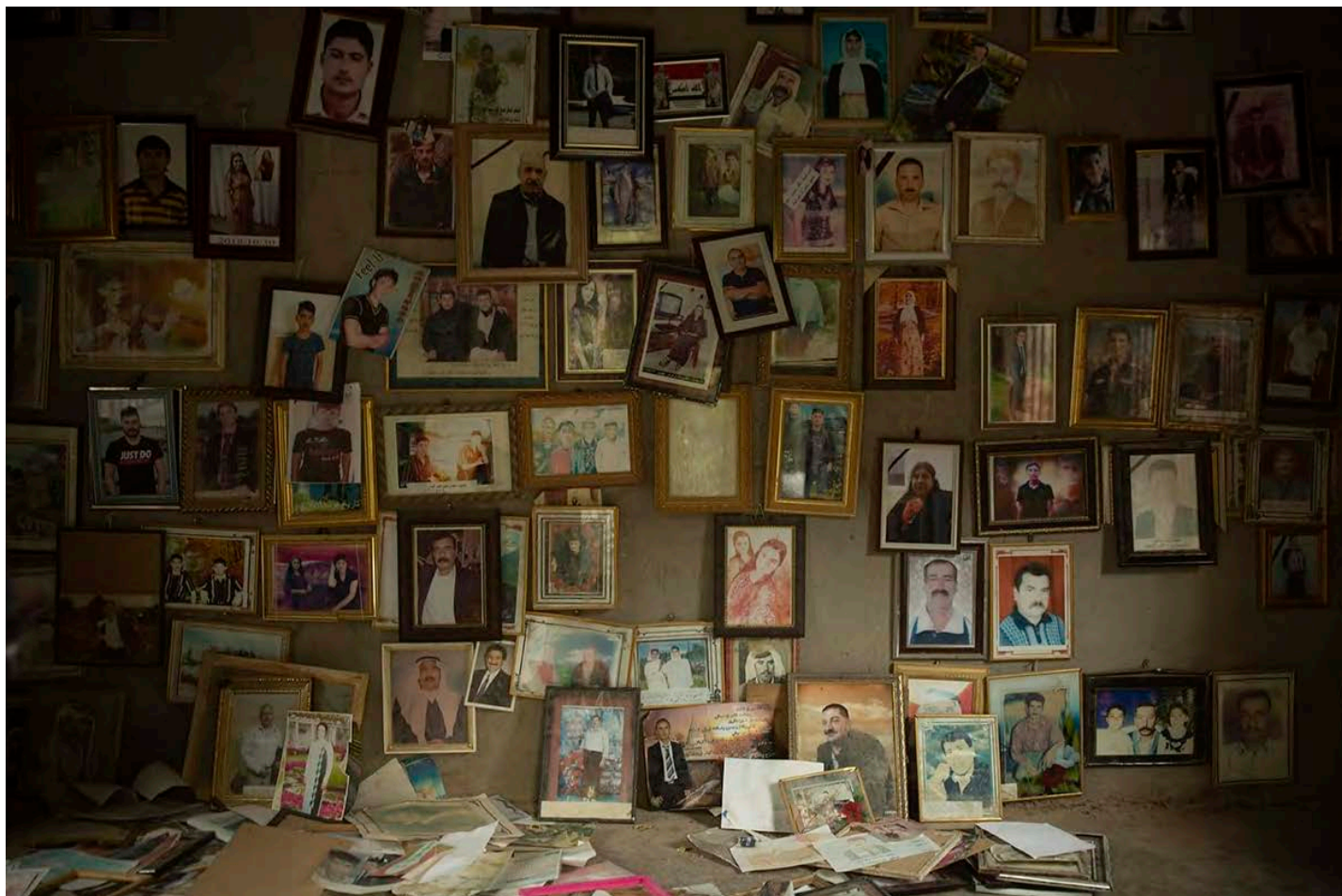
A falmászók kisebb, hat méternél alacsonyabb sziklatömböket vagy köveket másznak meg kötél és heveder nélkül. A falmászás az ambiciózusabb hegymászás és alpinizmus edző tevékenységeként indult, de mára önálló sportággá nőtte ki magát. A müncheni mászó edzőtermek és sportlétesítmények a COVID-19 járvány miatt bezártak, a leleményes sportolók ezért új edzésmodszerekhez folyamodtak.

Z. Karvalics László

KÉPMENEDÉK A LALISH TEMPLOMBAN

WORLD PRESS PHOTO

2021-10-11 | **ESSZÉ, WORLD PRESS PHOTO**

A nagymama még tudta.

Emlékszik rá, hogy gyerekként ő is ott volt, amikor apja testvérének szálfatermetű, szigorú tekintetű anyósát a fotográfus megörökítette egy családi eseményen. Még a nevét is fel tudja idézni, ha kell. Bármikor elmeséli, kuncogva és gesztikulálva, hogyan jártak át hozzá játszani, zsíros kenyeret enni és válogatott csínyekkel bosszantani,

amikor az apja nem jött vissza a frontról. Hogy többet volt az unokatestvéreivel, mint a saját, egyre jobban elfeketedő anyjával. Azonosítja az épületet az alkalmi kép háttérében, kiszámolja, hogy hétéves lehetett akkor. Az időpont tehát biztosra vehető, noha a hátoldalra nem firkantotta fel senki ceruzával az esztendőt.

De most, hogy a nagymama is elment, ki viszi ezt a tudást tovább? Vagy kérdezzük még fájóbban: eztán kinek a számára lesz fontos, hogy minél több ismeret maradjon meg ezekről a részletekről? Mi teremt kedvet és időt a családi múlt apró emlékforgácsaival való bíbelődéshez, igazolványokról visszanező arcok felismeréséhez, cipősdobozban maradt szerződések aláíróinak azonosításához? Miért is fontos elmúlt idők sok-sok ősének számon tartása, felidézése, akár csak egyetlen, róluk szóló információ-töredék révén is? Mi veszik el, ha létezésük megszűnése után hajdani életük fennmaradt emlékei is szétszóródnak?

felidézhetőség

Bármennyire is értékvesztésnek tűnik, észre kell vennünk, hogy a felidézhetőség fontosságának csökkenése egyúttal békeüzenet is. Lugasok csendes árnyai alatt vetődik fel.

Nem fájdalmas, csak szomorú. Azt suttogja, hogy finomult a kín, hogy létezésünk eredményességét már az akaratunk, erőnk, képességeink és szerencsénkből, és nem az egyetlen erőforrásunkként szolgáló nagycsalád aprólékos ismeretéből merítjük. Az elvesztett értékvilágért pedig új értékvilágok kárpótolnak. Sokszor nagyon mások, sokszor nem is különböznek annyira a régiektől.

Vannak a Földnek azonban olyan szegletei, ahol egy fénykép még mindig élet-halál kérdése lehet. Az Iszlám Állam harcosai 2014 és 2017 között a számukra „istentelen” észak-iraki jazidik földjén emberellenes bűncselekmények sorát követték el. Minden elfogott személyről fényképet készítettek, majd főleg a nőket és a gyerekeket osztályozták annak megfelelően, hogy kit adnak el, kit soroznak be és kit nyújtanak át szexrabszolgaként ajándékba a harcosoknak. A rémuralom vége után 3500 jazidit sikerült kiszabadítani a rabságból, de a tavalyi évben még mindig 2900 körül alakult azok száma, akiknek a sorsáról mai napig nem lehet semmit tudni.

Taloo 2019. szeptember 9-én iraki otthonában, Sharyában a fotó kedvéért ugyanazt a teljes arcot takaró fátyolt és ruhát viseli, amelyet korábban rabszolgaként.

A túlélő egykori foglyok egy kisebb csoportjának családi album-hangulatot árasztó arcképcsarnokára az Iszlám Állam bűneit feltáró független szervezet képviselői bukkantak a jazidik központi templomának eldugott szobácskájában, a pillanatot Maya Alleruzzo kamerája örökítette meg. A híradásból azonban nem derül ki, ki rendezte, gyarapította, őrizte a gyűjteményt, és milyen céllal.

Egyetlen dologban biztosak lehetünk: amíg az azonosított és azonosításra váró arcoknak jelentősége van, addig ezen a vidéken nem lesz béke, nem tér vissza a játék és a mosoly. Hogy meddig? Amíg feledésre nem érdemesülnek a megtaposott sorsok. De elképzelhető ez egyáltalán? Lehet-e valaha is fakó az itt kiontott vértócsa?

Talán igen. De nem tudjuk, mennyi időre lesz szükség mindehhez.

kép | Maya Alleruzzo, USA, Associated Press

Korunk kérdései, 2. díj, sorozat

fenti kép | Az IS harcosai által 2014-ben meggyilkolt jazidik fotói az iraki Láles templom egyik helyiségében 2019. szeptember 12-én.

2014 augusztusában az Iszlám Állam (IS) támadást indított a jazidi kisebbség központja ellen a Szindzsár-hegy lábánál, Észak-Irakban. Az IS a jazidiket eretneknek, ezért elpusztítandónak tekinti az új kalifátusról alkotott elképzelés szerint, ahol a saría törvényei uralkodnak. Az elmúlt években a jazidi nőket és gyermekeket ajándékként osztogatták és rabszolgának adták el őket 2014 és a régió 2017-es felszabadítása között. Noha 2020 májusára körülbelül 3500 rabszolgát már kiszabadítottak, közel 2900 embert még mindig nem találnak.

Inczedy Tamás

FOHÁSZ

WORLD PRESS PHOTO

2021-10-20 | PRÓZA, WORLD PRESS PHOTO

Kérlek, ha létezel, adj öt percet, mielőtt ideérnek, különben a fáradtságtól pusztulok el, belém sem kell majd löniük, megtakarítják a töltényt, vagy legalábbis nem az én testembe fúródik, hanem máséba, pedig hát valójában épp azért örködöm ezen a poszton, hogy ez ne történjen meg. Azt a golyót az én kötelességem kivédeni vagy bekapni, rajtam áll, meg persze rajtad.

Hallom, hogy jönnek, de nem lehetnek még olyan közel, kérlek, ne is engedd őket közelebb, ha létezel, add, hogy megállítsák őket a gránátos bajtársak, mert most le kell hunynom a szemem. Egyetlen perc is elég lesz, aztán felkelek, és ígérem, újra lövök, mindenre lövök, ami mozog, és ha vége lesz ennek az egésznek, hazamegyek, és otthon egy hétig alszom, már ha meglesz még a házunk. De mi ez a süvítés, a mi ütegeink lövik az övéket vagy az övék a miénket – vagy hallucinálok?

Az egyetlen bizonyosság, hogy legjobb lenne most azonnal hazakerülni, bár adnád istenem, hogy csak csettintsek, és egyszeriben otthon legyek, a kis heverőn feküdnék a konyhában a fal felé fordulva, ahogyan régen, míg anyám főzött, belefúrtam az arcom a vastag faliszőnyegbe, mint itt most ebbe a földbe ásott, szétteregetett hullazsákba, akkor nem kellene hallgatóznom, hogy jönnek-e, mert nem jönnének, csak anyám dúdolna, és béke lenne, ha te is úgy akarnád, ők is alhatnának valahol, soha nem is találkozónék velük, nem lenne dolgunk egymással, nem is tudnánk egymásról, ha úgy akarnád.

Ha úgy akarnád, nem is kellene, hogy sokkal másabb legyen a világ, épp csak annyival, hogy elég hely legyen benne mindenkinek, és nem ölnénk egymást, de ha te még most sem akarod a békét, akkor legalább öt perc pihenéssel szánj meg engem uram, utána folytatom ezt a vérengzést, ahogyan szeretnéd, ígérem, ez olyan biztos, mint a süvítés, amiről most már tudom, hogy nem hallucináció, kivehetően hallom, hogy nagyon is valóság, ami túlságosan közelre fog becsapódni, és még közelebb húzódok az anyaföldhöz aludni.

kép | Vaghinak Ghazaryan, Örményország
Korunk kérdései, 3. díj, egyedi

Katona pihen egy lövészárokban az örményországi Szjunik északkeleti részén, Nerkin Khndzoreszkben október 31-én.

A második hegyi-karabahi háború szeptember 27-én kezdődött és november 9-ig tartott. Az 1990-es évekbeli első hegyi-karabahi háború óta ez volt a legsúlyosabb harc az örmény nemzetiségű erők és Azerbajdzsán között a vitatott területért. Az első háború bizonytalan tűzszünettel ért véget, az örmények kikiáltották a de facto független államot, Arcahot. A felek egymás mellett élése feszült maradt, az ismétlődő összecsapások 2020-ban újra háborúvá fajultak. Az Oroszország közvetítésével létrejött novemberi megállapodás kimondta a fegyvernugvást. Azerbajdzsán visszaszerezte Hegyi-Karabah egyes részeit és a szomszédos Lacin, Kelbajar és Agdam területét. Orosz békefenntartók által őrzött folyosó köti eztán össze Örményországot Hegyi-Karabah fővárosával, Sztjepanakerttel.

Reke Balázs

LAKOMA

WORLD PRESS PHOTO

2021-10-24 | VERS, WORLD PRESS PHOTO

képlékennyé hígulnak az egek –
így kezdődik a harc
miriádnyi szárnyal
rajtuk megfeszülő erek
feromontól röpködő lemmingek lesznek

fekete raj fekete mennybolt
 röptüktől szuvasodik a horizont
 úsznak tőzegruhás földek felett
 fetrengenek hajnal fövényen
 csáprágók törik szét a szél dühét
 portól füstölög a rét
 millió gépmadár millió pilótával
 a csápok a szárnyak
 a fejek a torok a potrohok a kitin lelkek
 fák árnyában fészkel a sereglet
 karmuktól kopaszodik a táj
 kegyesek mint húshoz a korbács
 nyomukban porhüvely a kukorica
 így folyik a nap – istenítéletként kavarogva
 a győztes elvesz a vesztes tűr és elszenved
 nagyapák kik sokszor láttak hasonlót
 apák kik egyszer láttak hasonlót
 unokák kik egyszer hallottak hasonlót
 hiába sietnek talpak tapodni őket
 kezükben fűzfahusáanggal kiontani belüket –
 meddően a falkának feszülnek
 hiába lobbannak fáklyák az éjben
 tűzzel megetetni előlük mindent
 mire ismét égen vágat a napszekér
 mint küzdők arcán veríték –
 csorog tovább az elmúlás e vén kerék
 akinek semmilyen döntés sem nehéz

kép | Luis Tato, Spanyolország, Természet 3. díj, sorozat

Fiatal sáskák csapatai lepnek el egy legelőt Nakukulusban, Turkana megyében június 7-én.

2020 elején Kenyában zajlott az elmúlt 70 év legsúlyosabb sivatagi sáskajárása. A sivatagi vándorsáska (*Schistocerca gregaria*) a legnagyobb pusztításra képes sáskakártevő, mert a raj gyorsan és nagy távolságokat tud megtenni. Egy rajban négyzetkilométerenként 40–80 millió egyed is lehet, és mindegyik naponta képes a saját súlyával azonos mennyiségű növényt megenni. A sáskának a környezeti körülményektől függően évente kétszer-ötször születnek utódai. A tartósan csapadékos időjárás segíti a szaporodást, és óriási rajok jönnek létre, amelyek élelem után kutatva elpusztítják a termést.

Szirmai Panni

GONDOSKODÁS-TERÁPIA

WORLD PRESS PHOTO

2021-10-14 | PRÓZA, WORLD PRESS PHOTO

Sokan mondják, hogy ez perverzió. Műbabát gondozni! S bár van saját gyerekem, átéltem veszteségeket, és átérzem a hiányt, ami a hozzám fordulókat hajtja. Mennyire rettegnek a kudarcától, éveken át meddőségi kezeléssel küszködnek vagy reményvesztetten keringenek az örökbefogadás útvesztőiben. Nekik én varázsló vagyok, aki teljesíti a legnagyobb vágyukat. Nem párok jönnek hozzám, csak nők. Nők – egyedül. Azt hiszem, a férfiak még kevésbé tudják feldolgozni a veszteséget, csak nem elég nyitottak. A nők viszont békére lelnek az Újjászületett babákkal. Nincs ebben semmi mágikus; ilyen az emberi a természet. Ha megkapod, amit akarsz, megnyugszol. Hogy nem igazi gyerek? Majdnem annyit kell vele foglalkozni. Közel ugyanazt az élményt nyújtja, hasonló fizikai és érzelmi reakciókat vált ki. Van, amelyik sírni is tud, a bőre puha és pihés. Az újabb modellek pedig babaszagúak. Bizonyos szempontból jobbak az igazinál, például nem folyik minden testnyílásukból valami. Megszülni sem kell. A felelősség kisebb, a babákat mégsem, soha nem hanyagolják el.

Visszatérő megrendelőim is vannak. Bevált nekik egy modell, és most még egyet szeretnének – ikrekre váltanak. Nemegyszer hálálkodva jelentkeznek nők, hogy az Újjászületett baba mellett összejöttek a saját gyerekek.

nem kínai tömeggyártás

Egyik megrendelőm panaszkodott, hogy az anyósa felháborodott, miért nem élő a baba. De hát mindenki úgy keresi a boldogságot, ahogy akarja. Van, aki kutyákat dédelget, az

mitől jobb? Itt egy tiszta, kiváló minőségű, magas színvonalú termékről beszélünk. Kézzel készítek minden egyes darabot, heteken át dolgozom rajta, ez nem kínai tömeggyártás. Nálam minden baba egyedi, én beleteszem a lelkemet. A technológia fejlődése sokat segít, egyre több életfunkciót produkálhatok. Kaki-pisi is elképzelhető. Ma már nincs lehetetlen. Talán növekedni is fognak. Egyetlen Újjászületett termék megvásárlásával eljuthatunk a totyogó korig vagy még tovább! Persze az eredeti termékcsoporthoz megmarad, hiszen az újszületett a legnépszerűbb modell. Ahogy az örökbefogadásnál, itt is minden szülő tiszta lappal akar indulni. Minél kisebb a baba, annál jobb. Könnyebben illeszkedik a családba és könnyebben szerethető.

Támadtak már azzal is, hogy miért nem a megszületett gyerekek családba kerülését támogatom. De hogy jön ez ide! Én nem vagyok hatóság, nem rajtam kell számon kérni a gyámhivatal és a gyermekvédelem hibáit. Profitorientált vállalkozóként dolgozom, nemes cél vezérel. A munkám segít a nőknek visszatérni az anyasághoz. Nem térít meg senkit. Ez egy lelki támaszt nyújtó lehetőség. Egyébként a termékeimet demens idősek is használják, meg magukra maradt anyák, miután kirepültek a gyerekek. Mindenkinek értéket közvetít. A gondoskodás-terápia megtartja a kapcsolatot a valósággal. Nem érzem ezt önbecsapásnak. A művirágot is lehet szeretni, nem beszélve a kerti törpékről. Az Újjászületett babák emberi igényeket elégítenek ki, professzionális szinten. Adhatok egy prospektust?

kép | Karolina Jonderko, Lengyelország: Új(já)szülöttek
Hosszú távú munkák, 2. díj

Az „újjászületett” babák először az 1990-es években jelentek meg. A hiperrealisztikus baba minden részletére ügyelnek: van anyajegye, erezete, könnye és nyála. A még alaposabban kidolgozott babában elektronikus eszköz szimulálja a szívverést, a légzést és a szopást. A baba általában vinilből készül, a valósághűbbek szilikonból. A szempillákhoz emberi haját használnak, és az elkészült baba néha igazi „újjászületett” illatot is kap. Akár ügyis megvásárolható, mintha örökbe fogadták volna: „örökbefogadási” vagy „születési” iratokkal együtt. A vásárlók többnyire babagyűjtők, de akadnak olyanok is, akik átéltek trauma, például vetélés után a meg nem született gyermek pótlására használják. A fotós arra törekedett, hogy megmutassa, a mesterséges babák hogyan váltanak ki valódi érzelmi reakciókat a felnőttekben.

Bene Zoltán

PUSZTA ÉLETÖSZTÖN

WORLD PRESS PHOTO

2021-10-16 | NOVELLA, WORLD PRESS PHOTO

Megint egy reggel, de legalább fölkel a nap. Szinte észre sem vette, s már világos volt. Hálát érzett. A legrosszabb a hajnali kínlódás, a rém lassan múló éjszaka, a csigalassúsággal közelítő pirkadat. Ritka ajándék az ilyen, amikor nem kell kiküzdeni a napfelkeltét.

A vörös macska egészen közelről figyeli. Nagy, sárga szemében mintha kíváncsiság

ülne. Érdekli, meddig élek még. No, hát az engem is érdekel...

A szürke tarkamacska kissé hátrébb üldögél, őt nézi. Rezegnek a bajuszkái. Éhes. Föltápászkodik hamarosan, és önt nekik tejet. A múltkor erre járt egy újságíró, azt mondta, nem szabad tejet adni a macskának, mert meghajtja őket. Biztosan igaza van, de ezen a vidéken emberemlékezet óta tejet kapnak a macskák. És a macskák ezen a tájon emberemlékezet óta fosnak. Tény. De ez a világ rendje errefelé.

A hálóingére veszi föl a köntöst. Jó köntös, még a régi időkből. A távolból dörgés hallatszik. Hetek óta tart. Tudja, hogy megint háború van, harminc év után ismét. Azt is tudja, hogy ez mit jelent. Harminc éve az öccse veszett oda, most a fia harcol. Ha veszítenek, hurcolkodhat. A macskákat nem fogja magával vinni. Talán semmit sem visz magával, újrakezdeni késő, folytatni lehetetlen.

Mintha egyre csak közeledne a dörgés, a macskák is nyugtalanok. Mintha minden reggel erősebbek lennének a hangok. Próbálja elképzelni a fiát, ahogy fegyverrel a kezében lapul a sziklák mögött, árkokban, ahogy idegenekre lövöldöz, ahogy idegenek lövöldöznek rá. Az öccsét megnézte, amikor hazahozták kiterítve. Alig ismerte föl, pedig nem látszottak rajta külsérelmi nyomok. És ennek örült. Mintha nem is az öccse lett volna. Jobb volt úgy.

egy gyűszűnyi remény

Ha majd a fiát is alig ismeri föl, örülni fog. Nekitámaszkodik az ajtófélfának. Sírni fog, és nem tehet ellene semmit. Ha majd nem ismeri föl a halott fiát, akkor is sírni fog, miközben örül, mert marad még egy gyűszűnyi remény. Ahogy az öccsét is várja olykor, téli estéken, amikor a fahasábokat óvatosan a vaskályhába, a tűzre helyezi. Ez mindig az öccse feladata volt, s mindig olyan megejtően végezte el. Nem tudta volna megmagyarázni, mit ért ez alatt, csak így emlékezett. Szerette nézni, ahogy a fivére fahasábokat helyez a tűzre. Szerette nézni azt is, ahogy a fia simogatja az ölébe bújó macskát. Olyankor szebbnek látta az arcát, pedig egyébként is jóképű férfi volt. Az apjára ütött. Az is vonzotta a női tekinteteket, míg a vodka el nem torzította a vonásait.

Igen, közeledik a fegyverek zaja, ma erősebb, mint tegnap volt. Holnap vagy holnapután ideérnek. Ez pedig azt jelenti, hogy vereséget szenvedtek. Előző este néhányan már pakoltak, útnak indultak. Ő addig nem mozdul, míg nem tudja, él-e, hal-e a fia.

Amikor megérkezik a szomszéd fiatalasszony, a macskák még mindig a lába körül tekergőznek. A szomszédasszony fia a férjével együtt vonult be. A tekintetén látja, hogy vége. Nem beszélnek, csak sírnak. A fiatalasszony hevesen, az öreg alig. Órák múlva a szomszéd elmondja, mi történt és ki hozta a hírt. Nem is hallja. Csak a végét, hogy a fiatalasszony este indul a gyerekekkel, csatlakozik a menekülőkhöz. Az öregasszony bólint, velük tart ő is.

Csak egy kis szatyor ruhát visz, és három fényképet. Utoljára még tejet önt a macskáknak, ha fosnak, ha nem, legyen mit lefetyelniük. Bár anélkül is életben maradnak, hiszen nem csupán kilenc életük van, de úgy tartják, sokkal erősebb bennük az élni akarás, mint az emberekben. Pedig ő is elindul, holott semmije sincs már. Marad a pusztai életösztön.

Kép | Valery Melnikov, Oroszország, Sputnik
Hír, 1. díj, sorozat, Az év sajtófotója díj egyik jelöltje

Abovyan Hasmik (69 éves) sír az otthona ajtajában a hegyi-karabahi Nerkin Sus faluban, november 30-án.

Harminc év szünet után szeptemberben kiújult az azeri-örmény harc Hegyi-Karabahért. 1994-ben, az első háborút követően az Azerbajdzsánhoz tartozó Hegyi-Karabahban élő örmények egyoldalúan kikiáltották független államukat. Évtizedek teltek el anélkül, hogy rendeződött volna Hegyi-Karabah státusza, a szörványos katonai összecsapások folytatódtak.

A 2020-ban kirobbant második karabahi háborúért mindkét fél a másikat okolta. A harcokat november 9-én az Oroszország közvetítésével létrejött megállapodás zárta le, amelynek értelmében Azerbajdzsán visszaszerezte az 1990-es években elvesztett területeket, de a régió fővárosa, Sztjepanakert az örményeké maradt. Bár a harcok véget értek, a megbékélés mindenkinek nehéz lesz, mert az örmények úgy érzik, elveszítették szülőföldjüket és otthonukat, az azerieknek pedig egy lerombolt országba kell visszatérniük.

Noszkai Gábor

A 21. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉI?

2021-10-05 | ESSZÉ

Kovács Gábor: **A KIBORG ÉS AZ EMBERI ÁLLAPOT** című kötetét olvasva

Mi a teendő világjárvány idején, amikor – a védekezés legősbibb módját követve – az írástudó hónapokon át otthonába kényszerül? Miről gondolkodik a kutató – könyvespolcától a számítógép billentyűzetéig és vissza –, amikor a gondolatcsere

személyes lehetőségétől bizonytalan ideig megfosztva kénytelen elmélkedni? Hogyan kísérel meg felülemelkedni a szabadság mindennapi korlátain? Ezekre a kérdésekre válaszol Kovács Gábor könyve.

Választott témái a szerzőt évtizedek óta foglalkoztatják. Az európai antik- és a jelen poszt-demokrácia elméletek szembesítése a technológia felépülésével és az természeti környezet pusztulásával, Hannah Arendt fogalmi gondolkodásának alapkategoriái a populizmus jellemzőinek összevetésével, a Közép-Európa mítosz teremtői és szkeptikus tagadói, a magyar népi mozgalom nemzedékeinek újra felidézett vitái, hogy volt-e mit (el)árulniuk az írástudóknak, vagy Bibó István életművét hogyan lehet „újrátölteni”.

friss olvasat

A kiborg és az emberi állapot több, általa korábban feldolgozott témát értelmez újra, egyszerre tágítva elméleti tudását és szkepszisre okot adó hétköznapi tapasztalatait. Ezúttal esztétikai és filozófiai alapfogalmakat (érték, valóság)

ütköztet az új évezred legmodernebb technológiáival, nem feledkezve meg az emberiség jövőjére irányuló múltbéli utópiák felelevenítéséről sem. Az első rész kultúrkritikai metszetéhez fűzi Hannah Arendt friss olvasatát. Az egyszerre eszményített és kitagadott múlt századi filozófus életművét a modernitáskritika és a politikai filozófia keresztútján haladva ismerteti. Nem követi az Arendtet kritizálók seregét. Sokkal inkább a jelenből polemizál, és – önreflexiót sem nélkülözve – a 20. század meghatározó német–amerikai filozófusának magyarul megjelent és mindeddig nálunk kiadatlan munkáiról ír. A két tematikus egység közé – látszólag zárványként – került be a *Facebook és haláltánc* című járványnapló-töredék. A *járvány* (mint több szépirodalmi műben) nem ihlető, hanem *kiváltó ok*. Ezúttal pontosabban látja, ami korábbi munkáiban még csak sejtésként volt jelen. Hipotézise bizonyossággá vált: az emberiség újabb korszakhatárhoz érkezett.

Modern kultúrkritika és a patológikus technológia víziói

Hazai és egyetemes gondolkodók művei: Hajnal István és Max Weber, Németh László és Martin Heidegger elméleteiből levont következtetései mellett ír a brit Burke, a németalföldi Huizinga, az amerikai Thoreau gondolatairól. Baudrillard és Virilio próféciáira hivatkozik, és nem feledkezik meg 1968 filozófusáról, Marcuséről. Ír az amerikai életforma-forradalom szülöttéig, aki számítástechnikai technológia szimbólumává vált. Kovács Bill Gatesig felvonultatja a modernitás jövendőloíit és nem eszményíthető valóságát feltárók körét. A könyvet különös lüktetés jellemzi: 19. századi próféciák, múlt századi disztópiák felidézése, a 20. századi tudományos-fantasztikus irodalom egy-egy lényeglátó felismerését ütközteti napjaink krízishelyzeteivel: az ökológiai válsággal és a COVID-járvány tapasztalataival.

profetikus krízis-művek

A két világháború közötti hazai és amerikai kultúrkritikusok körében hivatkozik Hamvas Béla egyik 1924-es karcolatára (*A frázisok magasiskolája*). Fontos megjegyezni, hogy

Hamvas 1935 és 37 közötti életművében a világválság tapasztalata – különösen a *gazdasági világválság*ot követő időkről – újra visszatér. Hamvas könyvtárosként, polihisztóri olvasottságával 1936-ban kidolgozza a világválság bibliográfiájának fogalmi kereteit. ^[1] Áttekintése szerint a krizeológia három történeti részre tagolódik: az első a profetikus krízis-művek kora az I. világháború végéig; a második, Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya I-II.* című könyve megjelenésétől (1918 és 1922) az amerikai pénzügyi válság kitöréséig (1929) tart. A harmadik korszakot Hamvas a szekularizálódás korának nevezi. Elemzése szerint az első korszakban a művek uralkodó hangja filozofikus, a másodikban a válság kulturális és történeti szempontok szerinti elemzése kerül előtérbe, míg a harmadik korszak válságirodalmát főként politikai, társadalmi és gazdasági indíttatású művek határozzák meg.

A boldog békeidők vége és az első világháború, avagy a gépesített barbárság kora

Az általa vizsgált történelmi időszak első paradigmaváltását Kovács Gábor az I. világháború kitörésével és annak következményeivel azonosítja. A gép mítoszától (Lewis Mumford), a társadalomra mechanikusan vonatkoztatott bolsevik lenini jövőképig. Kovács meggyőzően bizonyítja a technikai fejlődés sokirányú következményeit, melyek a korábbi háborúk pusztító hatásához képest addig soha nem látott veszteségekhez vezettek.

A pusztítás mértéke azonban sokszorososan meghaladta a világháborúban részt vevő haderők veszteségeit. A korszak leírása során részletesen tárja elénk az 1914 előtt Afrikában, Amerikában és Ázsiában lezajlott gyarmati háborús módszerek európai importját.

A gyarmatosítók által kidolgozott faji ideológiák (Arthur Gobineau, Charles Maurras) terjedésétől a gyarmati lakosság katonai célponttá válásáig együttesen hatottak a Nagy Háború kimenetelére. A polgári lakossággal szemben alkalmazott katonai agresszió stratégiája és gyakorlata (a búr háború koncentrációs táboraitól az ázsiai és afrikai népiirtásokig) az I. világháború kitörése előtt alkalmazott katonai gyakorlattá vált. 1914–18 kollektív politikai, morális és szellemi csődje a győztes államok gondolkodó polgárai körében sem szült diadalérzést. A polgári humanizmus bukása közös európai tapasztalattá vált. A valóság racionális értelmezésének feladata helyett sokkal csábítóbb lett az utópiákba merülés: győztesek és vesztesek körében egyaránt. Realista heroizmus, tradicionalizmus, messianisztikus marxizmus egymástól különböző világgépei azt a tömeges meggyőződést erősítették, hogy a realitás józan értékelése helyett a valósággal kell leszámolni.

Kovács Gábor Lewis Mumford *The Story of Utopias* (1923) című könyve ismertetésével mutatja fel az egyik legkorábbi – bolsevik jövőképet elutasító – szellemtörténeti munkát. Mumford egy évtizeddel később, következetesen, a felvilágosodás és az egyéni autonómia híveként érveli és elveti a német nemzeti szocialista utópiát.

A kultúra általános mintázata és helyi variánsai – a 'használható múlt' keresése Magyarországon és Amerikában

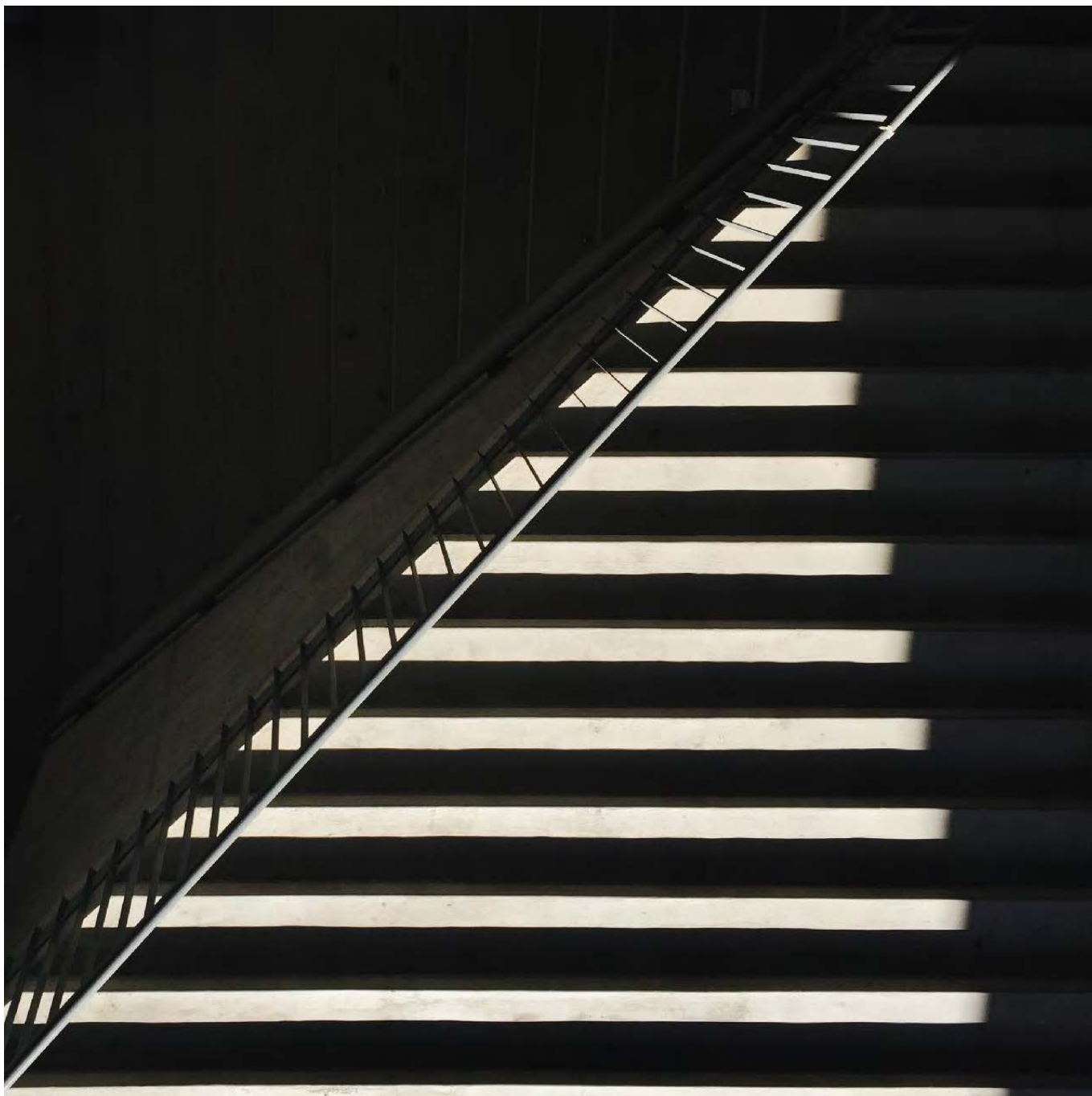
Kovács Gábor napjaink társadalomtudományában a „*mintázat*” – kissé túlhasznált – fogalmával határozza meg a közösségi identitáskeresés hazai és amerikai folyamatait. A kultúra mint nemzeti traumáinkat gyógyítandó eszköz több mint egy évszázada foglalkoztatja a legkülönbözőbb szemléletű gondolkodókat. Mester Béla ^[2] tézisére is hivatkozik: *A technikai haladás és a nyers erőszak párosa a kor civilizáció-kritikájának alapja.* ^[3]

párhuzamosan

Kovács a világháborúk közötti két évtized hazai gondolkodói közül az egymással polemizáló Németh László és Bibó István szellemi portréját rajzolja meg. Németh László és Bibó korai esszéiben párhuzamosan

van jelen a közös szellemi alap keresése, amelyre kultúra, közélet és civilizált társadalom építhető. Mindkettőjüknél erős az önálló történelemértelmezés szándéka, az európai szellemi tájékozódás alapossága és a saját világkép alkotás igénye.

A magyar történelmi traumák orvoslásához módszert kereső írástudóink közül Németh László a nemzetet kulturális, Bibó pedig politikai közösségként határozza meg. Mindez önmagában nem jelentene elvi ellentétet, mert a politikai közösségek Európában a leggyakrabban kulturális közösségekre épültek. Németh László kultúraeszménye azonban szinte teljes egészében mítoszokra épült (Kovács Gábor ezek közül utópiákként sorolja fel az *új normannok*, *Kert-Magyarország*, a *minőségyszocializmus* és a *kapás-forradalom* fogalmait). A mítoszokra építő író maga is mítoszeremtővé vált. Életműve témaválasztásait és műfajait illetően egyaránt szerteágazó. Regényei és történelmi drámái mellett máig legismertebbek a Szabó Dezső hevületével rögzített, társadalom-átalakító elszántságú esszéi. Ezek között az *Új Szellemi Front* kudarcától és a 30-as évek hazai és európai politikai valóságától egyaránt távolodni vágyó Németh leghírhedtebb írása, a *Kisebbségben* [4], amelyben – Babits szóhasználata [5] szerint *őrült kertész*ként – a magyar kultúrát származások szerint szándékozott felosztani. Sommás tipológiájának hatása mesze túlmutatott az 1930-as évek szellemi életén. Tézisét az orvos képzettségű író az I. zsidótörvény hatályba lépését követő évben, közvetlenül a II. világháború kitörése előtt tette közzé. Ide kívánkozik Szabó Zoltán két észrevétele: A *Kapásokról* (1935) írta: *Az utópiában Németh Lászlónak az az énje, amelyik belőle magából való, egy bukott angyal zuhanásával hull le az űrbe az író képzeletében meglévő (tehát meglévő) egyéni paradicsomból kifelé.* [6] Az életmű egészét értékelve pedig: *... ha Németh László politikai, taktikai magatartását 1936 és 1946 között nézzük, a mérleg legalábbis ... kedvezőtlen. (...) munkáinak olvasását jó lélekkel ajánlom, bármelyik más irodalom szolgáljon is mindennapi olvasmányainkkal. (...) Becsüljék vakmerőségét, ez egy Hamleté, aki Don Quijote-i kalandokra vállalkozik. Kötve higgyenek tételeiben és téziseiben. Legyenek Németh Lászlónak szorgos olvasói és kétkedő hívei. Sose tévesszék szem elől, hogy amit kezükben tartanak, pompás stimuláns, ébresztő- s izgatószer. Gyógyszernek ne nézzék.* [7]

Bibó István eltökélt, egyenjogúsítást sürgető programjával bármely demokratikus politikai filozófia 21. századi elkötelezettje is fenntartások nélkül azonosulhat.

A 19–20. századi amerikai kultúrkritika ismertetésekor Kovács visszatér a weimari modernitás forrásából merítő Lewis Mumford életművéhez. ^[8] Korábbi tanulmányában már kiemelte, hogy az amerikai szerző az emberi alkotókészség szabadságába vetett hite életművének központi motívuma. ^[9] Mumford írásaiban a

társadalmi együttműködésre helyezte a hangsúlyt és nem osztozott a korabeli német teoretikusok többégre jellemző tekintélyelvű és dominancia után sóvárgó szemlélettel. [10]

A szaktudományt alkotó specialistáktól tudatosan elhatárolta és *generalistaként* jellemezte magát. Az európai műveltségű Mumfordot – az Új Világban alkotó társaihoz hasonlóan – foglalkoztatta az őshonos, az európain túlmutató kultúra megteremtésének lehetősége. Az epigonizmus elkerülése érdekében az amerikai társadalom- és városfejlődés jelenségeit vizsgálta. Az antik görög poliszt követő kései hellenisztikus települések életét, az első transzkontinentális birodalmi centrumot: Rómát, valamint középkori városok jellemzőit és a XIV. Lajos kori uralmat szimbolizáló hatalmi központot vetette össze hazája építészetével és városiasodásával. Kutatási módszere többretegű: egyszerre történeti és filozófiai, nem hanyagolja el a gazdasági és pszichológiai tényezőket sem. Európai és transzatlanti összehasonlításában *a város* egyszerre az uralom tárgyi megvalósulása és a közösség térbeli megnyilvánulása. Az *urbanitás* nem a világi hatalom puszta valósága, egyben transzcendens jelenség is. Értelmezésében az agórára felülről tekintő fellegvár lakója nem egyszerűen uralkodik, nem csupán az égi hatalomhoz legközelebb tartózkodó személy. Nemcsak személye, kapcsolata is a kiválasztott egyedi élőlényé. [11] Mumford jövőképe – Spenglerével ellentétben – mégsem disztopikus. Összehasonlító elemzéséből kiolvasható, hogy működőképes civilizációt csak önmagát folyamatosan fejleszteni képes kultúrára lehet építeni – és a hangsúlyt a folyamatosságra helyezhetjük.

szorongás

Kultúra és civilizáció szembeállítása – ahogyan azt Oswald Spengler Friedrich Nietzsche etikáját biologizálva, a maga mechanikus emberképében, [12] konzervatív városkritikájában megfogalmazta – nem vezethet humánus

következtetésekhez. A civilizáció fontos, talán legfontosabb mozgatóerője a szorongás. A német gondolkodók a civilizációt mint a társadalmi fejlődés anyagi-technikai elemeinek összességét jellemzik, a kultúrát pedig külön értékközpontú humán szférába utalják. A legkövetkezetesebben szembeállított kultúra–civilizáció fogalompár sokakat arra a téves következtetésre juttatott, hogy a két kategória között nemcsak tartalmi, de *morális ellentét is* feszül. Wolfgang Kraus írja le pontosan azt a

kulturális képzetet, amellyel a hitleri Németország kulturálisan akarta legyűzni a „hanyagló civilizációjú” Nyugatot, [13] ahogy néhány évvel később forradalmi küldetéstudattal megkísérelte ezt a Szovjetunió is. Az ezredfordulón Lengyel László mutatott arra, hogy *A kulturális forradalmak egytől egyig a „nyugati civilizáció” ellenében születtek, még akkor is, ha ebből a civilizációból elemeket emeltek át a maguk számára. S amennyire ismerünk nemzetiszocialista, fasiszta, szovjet vagy maoista kulturális forradalmakat, annyira nem ismerünk civilizációs forradalmakat.* [14]

Mumford derűlátóan az agóra közösségének szereplőit esélyesnek tekinti, hogy a fellegvár magányos lakóját cselekvésében korlátozzák. Kovács Gábor *zöld utópiának* nevezi Mumford jövőképét, amelyben a hierarchia helyett az egymás mellé rendelt cselekvők együttműködése, a hatalomközpontú igazgatás helyett az emberi léptékű települések hálózata, a környezetpusztító megaberuházások helyett a környezettudatos együttélés a meghatározó. A kultúra kritikájának hazai és amerikai összehasonlítása azért jogosult – az egymástól eltérő európai hagyomány és

különböző tengerentúli nagyságrend ellenére is –, mert *Egy élő kultúra az emberi életet táplálja: a fizikai létezés nyersanyagából új (...) szellemmel telíti a tapasztalatot, otthonná varázsolja a valóságot.* [15]

A technológia vallása, avagy hogyan váljunk istenné önerőből

Szerzőnk az Ószövetség *hierophánia* [16] fogalmától vezeti olvasóját a mások által Negyedik Ipari Forradalom időszakának nevezett jelenbe. A technológia vallása mint folyamat ábrázolásakor fontos jelenséggént hívja fel figyelmünket a misztikum és transzcendencia hatásának elhalványulására. David Noble és Max Weber nyomán modernitás meghatározóként a világ *varázstalanítását* jelöli meg. Max Weber szerint a vallások feladata mindig is az volt, hogy megváltásuk az embereket a nyomorúságtól, az éhínségtől, aszálytól, végső soron a szenvedéstől és a haláltól. Egyúttal a politikai és társadalmi szolgaságtól, a rituális tisztátalanságtól, az emberi szenvedélyek értelmetlen játékától. Az alapvető rossztól és a bűn szolgaságától, a végeesség korlátaitól, a fenyegető pokolbeli büntetéstől, attól, hogy nincs erkölcsi igazságtétel ezen a világon és az univerzum értelmetlenségének rettenetétől. [17] Weber az európai és amerikai protestáns, valamint katolikus közösségek eltérő gazdasági teljesítménye mögött rejlő szellemi tradíciók meghatározó erejét kutatta és értelmezte. Rámutatott, hogy mély és elviselhetetlen szorongásból és elszigeteltségből született meg a kapitalizmus civilizációjának szellemisége. A kálvinizmus, a predestináció szélsőséges embertelenségével és azzal, hogy követőit *példátlan belső magányosságba, már-már elviselhetetlen lelki elszigeteltségbe, szorongató halálfélelembé* taszította, döntő szerepet játszott egy új civilizáció, a kapitalista társadalmak szellemének, gyakorlatának és kultúrájának kialakításában. [18]

az oltárok sokasága

A 21. századra felgyorsuló folyamatot árnyaltabban láttatja a Kovács Gábor által hivatkozott Peter L. Berger vallásszociológus, aki szerint a modernitást

nem az oltár eltűnése, hanem az oltárok sokasága jellemzi. Ugyancsak Berger felismerése az a napjainkban egyre többfelé tapasztalható jelenség, hogy a modernitás nem vezet szükségképpen szekularizációhoz.

Kovács Gábor irodalmi- és filmélményein keresztül ábrázolja az általa *erősen pszeudo- vallásosnak* nevezett *technológiai poszthumanizmus* terjedését: egyre több lesz a fogyasztó, és egyre kevesebb a termelő, ahol a hétköznapi tapasztalat realitása elválnak a média által tükrözött fogyasztói valóságtól. Leo Marx 60-as évekbeli értelmezése szerint Amerika a *Kert* korszakából a *Gép* korszakába lép át. ^[19] A 21. századra mindez úgy módosult, hogy a mediatizált világban a tömegek életében a betűk hatalmát átvette a képek hatalma.

Esszékötetete megírásakor Kovács még nem ismerhette az úgynevezett Pegasus-botrány részleteit. [20] Az eset bizonyította, hogy sem a közgondolkodás, sem a jogi szabályozás nem képes követni a technológiai fejlődés ütemét és tartalmát.

Az emberi állapot meghaladása a technológia segítségével: a transz- és poszthumanista vízió című fejezet sem hagy kétséget az informatikai-technológiai fejlesztés diktálta folyamat, a világot átformáló láthatatlan algoritmusok hatásai felől. A felhasználó és egyre érzékenyebb megfigyelésre képes mobiltelefonja között a fizikai és vizuális választóvonal nem halványul el, hanem *megszűnik*. Kétségesse válik a magántitok, az ügyvédi titok, a privát szféra és egyáltalán: az intimitás megőrzésének esélye. Szerzőnk folyamat-ábrázolásában a digitalizáció, az informatika és a mesterséges intelligencia térhódításával kapcsolja össze a poszthumanista vízió létrejöttét. A génmanipuláció valóságára figyelmeztetve a társadalom világméretű kettészakadásának veszélyéről ír. Az olvasónak az átlagos hírfogyasztónál jóval derűlátóbbnak kell lennie annak megítélésében, hogy ez a globális kettészakadás már bekövetkezett-e.

A hozzáférés a minőségi oktatáshoz, korszerű tudáshoz, csúcstechnológiát alkalmazó gyógyászathoz, összességében: a jobb életminőséghez kontinensenként, országoként és országokon, nagyvárosokon (sőt városrészekben) belül is egyre nagyobb eltérést mutat. A 60-as évek töretlen optimizmusát, hogy felszámolható a gyarmati rendszer és emberibb jövő alakítható, a következő évtizedek egyre több kétsége megroppantotta. Az 1978-ban kitört iráni forradalom – modernizáció-ellenessége mellett – morális fölényét korrupció-ellenességéből merítette. A modernizációt erőszakkal végrehajtani akaró, megdöntött perzsa államszervezet nem volt képes ellenőrizni és szabályozni a társadalmi folyamatokat, az állami terror nem tudta útját állni a vallási fundamentalisták terrorjának és a társadalmi anómiának.

horribilis áldozatok

A modern demokrácia és a fundamentalista rendszerek közötti legfontosabb különbség, hogy a demokrácia alapvető intézményteremtő és -fenntartó elve a bizalom és jóhiszeműség, a radikális fundamentalizmus csoportalkotó előfelvetése, identitásképző eszköze és

megerősítő lényege a *gyűlölet*. Az elmúlt több mint négy évtized afrikai és ázsiai társadalmi- és fegyveres konfliktusai, a béketeremtés elveinek és gyakorlatának látványos, horribilis áldozatokkal járó kudarcai az emberi állapot globális, technológiai meghaladásának antitézisét jelentik.

Az emberiség különböző csoportjai nem azonos történelmi időben élnek.

Facebook és haláltánc (naplótöredék járvány idején)

Az önreflexió a világháló nyújtotta lehetőségek újragondolása. A globalizáció – korábban nem tapasztalt – valósága: a koronavírus-járvány mint az emberiség egészét veszélyeztető halálos kór a civilizáció, a technológia és a kommunikáció fogalmainak új értelmezésére sűrget: *Döbbenetes a sebesség, amellyel egy magát minden létező világok legjobbjának tudó civilizáció önbizalma hetek alatt foszlik semmivé* [21] – írja. Az emberiség ezt megelőző, utolsó interkontinentális méretű, pusztító betegsége a spanyolnátha-járvány volt. Erről a 21. századra már senkinek sem maradtak átélte tapasztalatai. A COVID-19 pusztító hatása a civilizáció tagjait és intézményeit egyaránt készületlenül érték. A globalizáció történetének legnagyobb kihívásává – minden korábbi képzetet és valóságos tényezőt háttérbe szorítva – a világjárvány lépett elő. Az államok vezetőinek világszerte észlelhető konfúzus magatartása, a kórházi orvosok életről és halálról ítélő döntései, a triage gyakorlatának visszatérése, a mindennapi élet teljes átalakítására kényszerített. A távolsági kereskedelem és a turizmus radikális megszűnése, teljes iparágak bizonytalan időre történt leállása, emberek millióinak háborús állapothoz hasonlítható egzisztenciális ellehetetlenülése, mind a globalizáció ellenzői számára szolgáltatottak – korábban általuk is elképzelhetetlen – érveket. A középkori pestisjárványok gyakorlatát elevenítette fel a falakat emelő karantén. De a vakcinák rekordidejű kifejlesztése és tömeges gyártása ugyancsak nem valósulhatott volna meg a földrészeken átívelő globális tudományos- és gyógyszeripari együttműködés nélkül. Az antitézis immár a tömeges oltás-szkepticizmusban jelent meg.

Az otthoni száműzetésben elmélkedő naplórónk végigtekint a 20. század híres világirodalmi disztópiáin – az összehasonlító elemzésből Szathmári Sándor hiányzik. Ez annál is különösebb, mert Kovács Gábor is hivatkozik ^[22] Mester Béla Szathmári Sándor-olvasatára. A *Kazohinia* magyar és eszperantó nyelven publikáló szerzőjét Mester Béla így kapcsolja a magyar- és világirodalom szellemi keringésébe: ... *az utópia és disztópia mindig is inkább volt a filozófia, mint a szépirodalom része. Már ha egyáltalán értették ezt a szétválasztást. Az elején utaltam Bessenyeire, akinek a munkái között a modern összkiadások szerkesztői igyekeznek elkülöníteni a bölcseleti és a szépirodalmi műveket, ő maga azonban nemigen tudna mit kezdeni azzal, hogy a Tariménes nem lehet egyszerre regény és bölcseleti mű. Hiszen Voltaire Candide-ja is egyszerre tárgya az irodalom- és a filozófiatörténetnek.*

Csak az elkülönülő szakfilozófia és a határait a nem-irodalomtól egyre gondosabban óvó önelvű szépirodalmi eszmény szabdalja föl a szellemi élet egykor összetartozó területeit úgy, hogy ma már gondot okoz újra összeilleszteni. De éppen azért tartjuk a (magyar) eszmetörténészt és filozófiatörténészt, hogy hasonló feladatokat oldjon meg. ^[23]

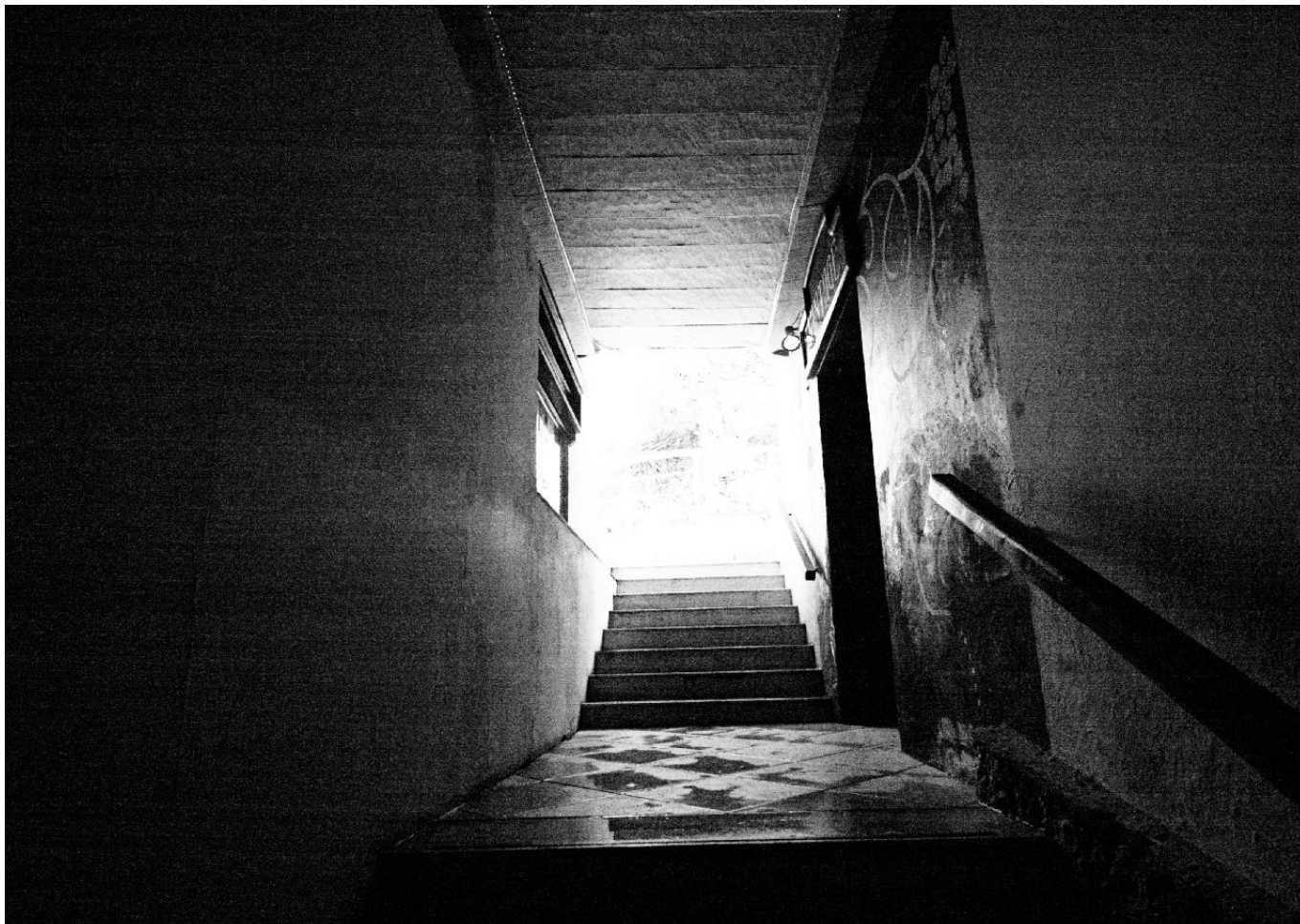
fogalmi tisztázatlanság

A 21. századra a szellemi szféra disztópiáit a valóság többszörösen igazolta. Az egyént állam iránti lojalitásra kényszerítő osztatlan hatalom

legtípikusabb példája az arcfelismerő képrögzítő rendszert működtető és a polgárait szabálykövetésük alapján pontozó kínai állam. Az új évezredben kiépülő tekintélyelvű politikai rendszereket az elemzők sokféleképpen akarták meghatározni. Kovács Gábor Kínával kapcsolatban a *megfigyelői kapitalizmus* fogalmát említi. [24]

Leggyakrabban a liberális demokrácia eszményéhez viszonyítják az azzal összehasonlítható, vagy éppen attól távolodó politikai rendszereket. Példa erre Fareed Zakaria elmélete: az *illiberális demokrácia* fogalma. [25] Az illiberális demokrácia fogalmi és gyakorlati tarthatatlanságáról azonos következtetéseket vont le a szabadelvű filozófus és a konzervatív elemző: Kis János – Ronald Dworkinra hivatkozva – rögzíti: *A liberális feltételek teljesítése nem korlátozza, hanem megvalósítja a demokráciát. A liberális demokrácia nem egy kompromisszum eredménye; illiberális demokrácia nem létezik.* [26] A fogalmi tisztázatlanság felismeréséről tanúskodik *A felvilágosodásnak az a felismerése, hogy az ember természeténél fogva egyenlő és egyenrangú, ugyanakkor ezt nem erőszakkal, hanem az emberi együttműködés segítségével kell érvényre hozni, elfogadva a különböző véleményeket és nyílttá téve a politikai harcokat. Ez vezetett a felvilágosodás politikai formájához, amit demokráciának nevezünk* – nyilatkozta az író, informatikus, aki hozzátette, hogy csak liberális demokrácia létezik. *Más demokrácia nincs, mint liberális. Az összes többi, mint a népi, vagy az illiberális demokrácia meg egyebek, az hazugság, azok nem demokráciák.* [27] Ungváry Rudolf részletezte is, hogy a demokrácia nagyon ingatag rendszer, mert fenn kell tartani, és nem csúszhat át diktatúrává, ami az állandó nyugtalanság forrása. Az emberek jelentős része nem is érti pontosan, hogy mi a demokrácia, ezért láznak ellene.

A járvány ideje alatt a szabadságjogokat korlátozó végrehajtó hatalmi intézkedések mindenütt torzítóan hatottak a népképviselőt érvényesülésére. Ennek középtávú, járvány utáni következményei napjainkban még nem láthatóak.

A kiborg szorongása járvány idején

Kovács Gábor fejezetnyi kommentárt fűz Kiss Lajos András: *A képzelőerő hatalma* [28] című kötetéhez. A központi esszé, *Félelem és politika – Rossz közérzet a demokráciában* [29] a *posztökologikus civilizáció* értelmezésével kísérli meg a civilizáció új korszakának jellemzését. Kovács Gábort jól láthatóan az esszé szenvedélyes kultúrkritikai indíttatása foglalkoztatja. Egyetért a politika piaci modellé hanyatlásának rögzítésével, ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy *Egyetlen emberi csoport sem képes tartósan fennmaradni a vezetők és vezetettek kettőssége nélkül.* [30]

Kovács Gábor szerint a hatalom igazolhatóságának szempontjából most is egyfajta legitimitás-vákuumban élünk. A 20. század totális államformáit meghaladó – *poszttotalitárius* – korszakban vagyunk. Hogy az új évezred globális világrendje (világ-

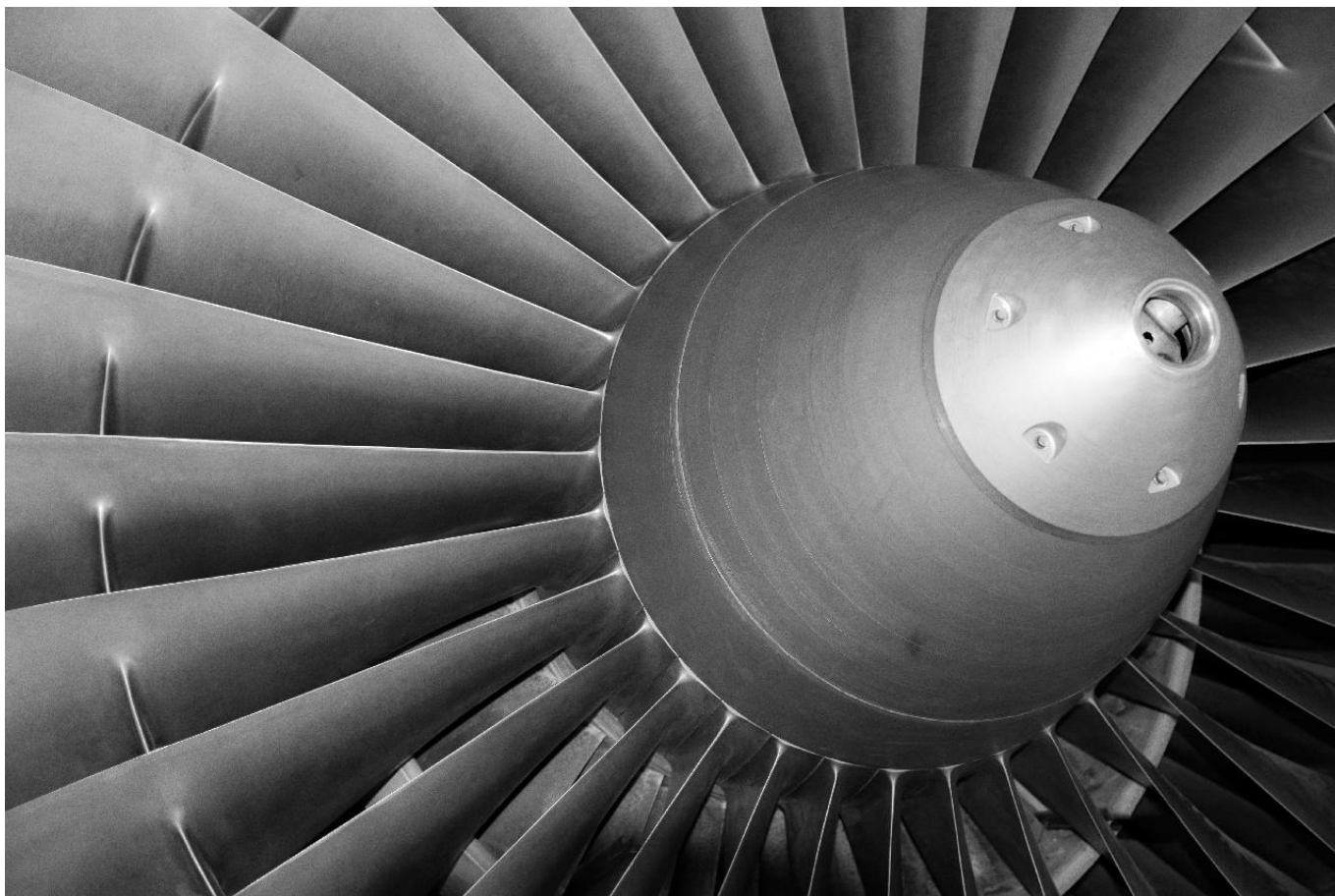
káosza?) valóban meghaladta-e a múlt század totális ideológiáit és államszerkezeteit, a 21. század alig több mint két évtizedére tekintve nem állíthatjuk biztosan.

abszurd gazdasági folyamat

A harmadik évezred planetáris környezeti ártalmaira mindeddig nem sikerült széles körű egyetértéssel és cselekvési módszerrel érvényesített védő

programot alkotni. Az Örkény István tollára kívánczó abszurd gazdasági folyamat napjainkban így valósul meg: a Nyugat átállása napenergia felhasználásra jelentős költségnövekedést okoz. Ez rontja a cégek piaci versenyképességét. A korábbiakhoz hasonló euroatlanti megoldás: az outsourcing (kiszervezés). Esetünkben a napelemek Kínában gyártása. Válaszul Kína újraindítja a szénerőműveit, hogy képes legyen megfelelni a globálisan növekvő energia-igényeknek, melyeket a nyugati energia-korlátozás okoz. Ezáltal kétszeres környezeti ártalom következik be. **[31]**

A demokráciát – államhatalmi önkénnyel tipró, a modernitást vallási gyűlölettel hevítő mozgalmakkal – támadó híradások ugyancsak megkérdőjelezik a feltételezést, hogy az emberiség átlépett egy totalitás utáni korszakba.

A természet- és társadalomtudomány képviselői, valamint az emberi jogokat és a környezetet egyaránt védeni akaró civil szervezetek tagjai nem mondhatnak le az államhatalmakkal és gazdasági társaságokkal szemben a szabad gondolkodást és érvelést feltételező kritikai véleménynyilvánításról. Alternatív programjaiknak azonban nem magát a modernitást és a globalizáció egészét kell eleve elvetniük valamely absztrakt és/vagy radikális világszemlélet nevében. Ne osztozzunk szerzőnk borúlátó jövődőlésében, hogy sikerülhet *kiborggá dizájnolni* magunkat! A járvány idején magunkra kényszerített kiborg-lét a koronavírus sokadik variánsának felmerülése ellenére is véget ért.

Modernitáskritika és politikafilozófia – Hannah Arendt-variációk

Kovács Gábor esszékötetének második része igazi meglepetést jelent a filozófiai esszé – ezen belül a Hannah Arendt-életmű – iránt érdeklődő olvasók számára. A német-amerikai szerző munkásságával Kovács több mint két évtizede foglalkozik, ^[32]

ismertetései és kommentárjai felölelik a nálunk kiadott és a mindeddig le nem fordított Arendt-életmű tekintélyes részét, beleértve a nemzetközi Arendt-recepció legjelentősebb munkáit. Az Arendt-variációk a magyar nyelvű Arendt-recepció kivételes darabja!

oligarchiává hanyatlás

Szerzőnk munkájában konklúzióként idézi Timothy Snydert, aki a *szükségszerűség politikáját* az eszme hiányában határozza meg. Snyder diagnózisa: a politikai filozófiák háttérbe

szorulása után jelen idejű az ideológiai eszményeket is kiszorító piaci logika politikává korcsosulása. A demokrácia oligarchiává hanyatlása. A derűs jövőbe vetett hit elenyészése tölti ki az amerikai szerző által tapasztalt hiányt: ... *a jövő feloldódik a jelen frusztrációiban, és az örök jelen változatlansága válik mindennapi életünké. Az oligarcha a mese világából lép át a valós politikába, és kormányzása eszközül mítoszokat éltet, szükséghelyzeteket generál.* [33]

A globalizáció átható következményeit és az illiberalizmus irrealitására épített médiahatalom politikai hatalommá konvertálását tapasztalva nem indokolatlan a kérdés: feledjük-e Eötvös József művének [34] tartalmát, amely a *XIX. század uralkodó eszméinek államra gyakorolt hatását* vizsgálta? Fogadjuk el Francis Fukuyamának *a történelem végéről* szóló történetfilozófiai jövendölését? Helyeseljük Samuel Huntington diagnózisát a *Civilizációk összeclapását* illetően? Szavazzunk bizalmat a propagandának, mely a kormányzattól a sörreklámig azt ismétli, hogy *„mi magyarok különlegesek vagyunk”*? Vagy a valóság elől elfordulva merüljünk el az egyre bővülő ezoterikus és okkult irodalmakban?

A kötet olvasása után ezekre a kérdésekre csak tagadó válaszokat adhatunk. Babonás hitek, megcáfolt utópiák és leverő disztópiák helyett fordítsuk figyelmünket természeti és saját szellemi környezetünkre, a külvilág jelenségeire. Induljunk együtt Kovács Gáborral értelmesebb válaszok keresésére! Unatkozni az előttünk álló időben bizonyosan nem fogunk. Szellemi útjelzők ismeretében lesz értelme saját úton haladni.

1. A VÁLSÁG BIBLIOGRÁFIÁJÁNAK SZERKEZETE

A válságjelenség leírásában és a krizeológia történetében megjelölt vonások a válogatás szempontjait természetesen szabták meg. Mielőtt azonban a szerkezet bemutatásra kerülne, röviden ki kell térni arra, hogy melyek azok a művek, amelyeknek látszólag a bibliográfiában volna a helyük, mégsem vették fel. A bibliográfia nem vette fel azokat a műveket:

1. amelyek a világválságot mint a világháború politikai következményét fogják fel. Ezek a művek ugyanis egyoldalúan történelmi alapon látják a krízist, és a válságjelenség valódi lényegéről nem szereznek tudomást;

2. amelyek a XX. század természettudományának fordulataival foglalkoznak. A mai korban lejátszódó természettudományos forradalom okai és indító tényezői nem a válságban vannak, hanem magában a természettudományban. A fizika, csillagászati, élettani stb. új műveit krízis nélkül is el lehet gondolni. Éppen ezért

ezeknek a műveknek és azoknak, amelyek velük foglalkoznak, a válság irodalmában helyük nincs;

3. amelyek a társadalmi mozgalmakat:

a) a történeti materializmus,

b) a fasizmus,

c) a nemzeti szocializmus

szemszögekből mutatják be és írják le. A kommunista, fasiszta és nemzeti szocialista társadalmi elméletek gyökere teljesen a válságon kívül fekszik; ezek az elméletek krizeológiai reflexiók nélkül is megérthetők;

4. amelyek a válság kérdésével a mai szellemiség síkján kívül fekvő (általában 'okkult') szemszögből foglalkoznak;

5. amelyek a krízis problémáit szépirodalmi formában jelenítik meg. E belletrisztikai művek felvétele bármilyen hálásnak mutatkozik is, bibliográfiánkat rendkívüli módon kiszélesítette volna.

A bibliográfia tehát a következő szakaszokra oszlik:

1. profetikus válságművek;

2. a szellemi válság körébe tartozó művek. E címszó alatt az általános szellemi, világnézeti és vallásos válság művei szerepelnek. Ide kellett felvenni általában a humánium-válsággal foglalkozó műveket is;

3. a történeti válság. E művek szerzői a krízist mint a világtörténet mozzanatát fogják fel;

4. a kulturális válság. E művek a krízist mint a régi kultúra összeomlását és egy új kultúra keletkezését magyarázzák;

5. a tudomány válsága. A fentebb említett művek kivételével itt azok a könyvek szerepelnek, amelyekben a megoldhatatlanság és a krízistudat ismertetőjelei megtalálhatók;

6. a művészet válsága. Szintén olyan művek, amelyekben a válságjelenség fellelhető;

7. a politikai válság. Mint az előbb előrebocsátottuk, itt olyan művek kerülnek felsorolásra, amelyek a politikai zavarok okát a válság tényében látják, nem pedig pl. a világháborúban;

8. a társadalmi válság. Kivéve azokat a műveket, amelyek az osztályharc, kommunizmus, fasizmus, nemzeti szocializmus ideológiájából indultak ki;

9. a gazdasági válság. A válogatás itt kizárólag a művek mondanivalójából, súlyából és jelentőségéből indulhatott ki, s csak olyan műveket hagyott el, amelyek vagy nem mondtak újat, vagy egyéb módon látszottak jelentéktelenebbnek.

Minden fejezet két részre oszlik. Az első rész a monográfiákat sorolja fel, a második rész a folyóiratcikkek repertóriumát tartalmazza. ↑

2. Mester Béla: „Nincs út jobb hazába, hiába, hiába!” 2019. április 1.

<http://ligetmuhely.com/liget/nincs-ut-jobb-hazaba-hiaba-hiaba> Letöltés ideje: 2021. augusztus 22. ↑

3. uo. ↑

4. Németh László: Kisebbségben. *Tanú Könyvtár I.*, Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt., 1939. (március-április). Kötetben: Németh L.: *A minőség forradalma – Kisebbségben*. Politikai és irodalmi tanulmányok, beszédek, vitairatok. II. köt. Püski, Bp., 1992. 843-910. o. ↑

5. Babits Mihály: *Könyvről könyvre – Pajzzsal és dárdával*, Nyugat, 1939. augusztus ↑

6. Szabó Zoltán: À la recherche. in.: Szabó Z.: *Ősök és társak*. Vál. és a szöveget gondozta: Czigány Lóránt. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Bern, 1984. 235. o. ↑

7. Szabó Zoltán: 'A minőségért forrongó ember'. Ea. *Ádám hol vagy?* [Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia, Radevormwald, Németország, 1963] Útitárs, Oslo-Bécs, 1964. Kötetben: Szabó Z.: *Nyugati vártán*. Esszék és publicisztikai írások. Osiris-Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bp. 2011. I. köt. 107-108. o. ↑

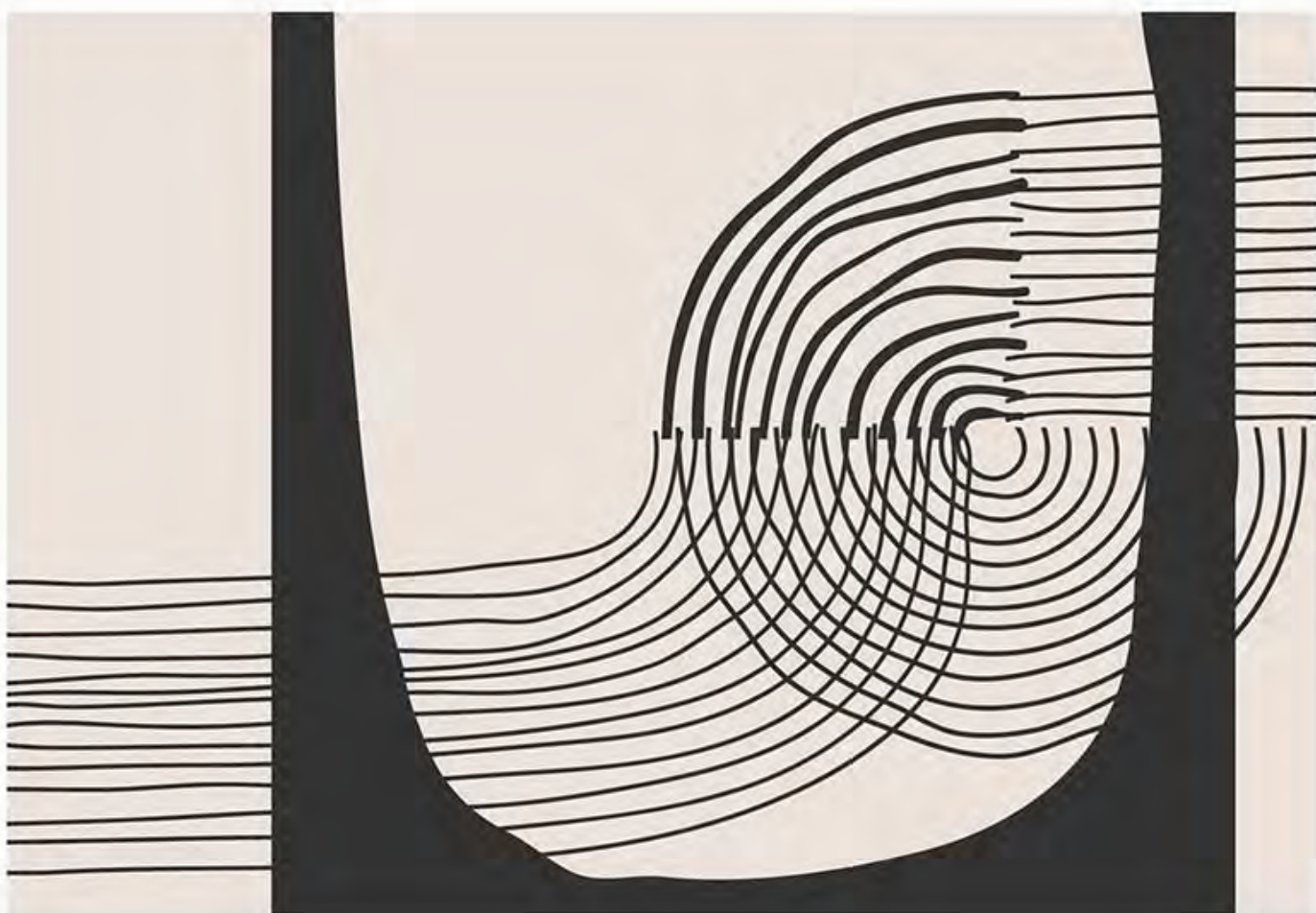
8. L. még: Kovács Gábor: Enkidu és a szajha – Lewis Mumford ökológiai kultúrkritikája. In.: Kovács G.: *Két part között mindörökké?* Liget, 2018. 96–107. o., Uő.: Az óriásgéptől a politechnikáig – Lewis Mumford technológikritikája. In.: Kovács G.: *Frankensteintől a zöldekig – a gép és kritikusan*, Liget, 2010., 87–125. o. ↑
9. Kovács, im. (2010) 124. o. ↑
10. Kovács, im. (2018) 106–107. o. ↑
11. Lewis Mumford: *The Culture of Cities* (1938) semanticscholar.org. Magyarul: L. Mumford: *A város a történelemben*. Ford.: Félix Pál (1961) Gondolat, Bp. 1985. ↑
12. Oswald Spengler: *Az ember és a technika. Adalékok az életfilozófiához*. In.: O. Spengler: *Válságok árnyékában*. Filozófiai írások. Ford.: Csejtei Dezső és Juhász Anikó, Noran, Bp., 2013. 372. o. ↑
13. Wolfgang Kraus: *Kultúra és hatalom*. ford.: Révai Gábor, Szabó Veronika Európa, Bp., 1993. 277. o. ↑
14. Lengyel László: 'Kelet-közép-európai vagy magyar civilizáció az ezredvégen'. In.: Lengyel L.: *A kérdéses civilizáció*. Helikon-Korridor, Bp. 2000. 239. o. ↑
15. Kovács Gábor: 'Zsákutcás amerikai történelem? A valóságtól az utópiáig és vissza: Lewis Mumford értékkeresése'. In: <https://konyv.ligetmuhely.com/ebook/A-kiborg-es-az-emberi-allapot-KG-Liget.pdf> ↑
16. Hierophánia: a szent által kinyilvánított abszolút valóság. L. az Ószövetség csipkebokor-jelenetét: *Mózes II. könyve*, valamint Mircea Eliade: *A szent és a profán* (ford.: Berényi Gábor) Európa, Bp., 1987., 19–20, 25. o. ↑
17. Max Weber: *The Social Psychology of the World Religions* (In.: Gerth, H. H. and Mills, Wright C. (Editors). *From Weber: Essays in Sociology*. New York, Galaxy Book, 1958. 280–281. pp. ↑
18. Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* – Vallásszociológiai írások (ford.: Józsa Péter, Lisauer Zoltán, Somlai Péter). A Társadalomtudomány Klasszikusai Cserépfalvi, Bp., 1995. ↑
19. Leo Marx: *A gép a kertben* <https://ligetmuhely.com/liget/a-gep-a-kertben> 2007. március ↑
20. A 2021. nyarán kirobbant megfigyelési botrány – globális jellegből adódóan – egyszerre vált nemzetközi és hazai skandalummá. A Pegasus software-t gyártó NSO cég okostelefonokra telepíthető kémprogramot fejlesztett ki és értékesített különböző államok titkosszolgálatai részére. A világszerte megfigyelt 50 ezer személy között voltak hazai újságírók, a Magyar Ügyvédi Kamara elnöke és Gödöllő polgármestere is. L.: Panyi Szabolcs-Pethő András: *Lelepleződött egy durva izraeli kémfegyver*. Direkt36.hu 2021. július 19. ↑
21. Kovács G. (2021) 132. o. ↑
22. L. Kovács G. (2021) 35. o. és 3–4. sz. jegyzeteimet. ↑
23. Mester (2019) ↑
24. Kovács G. (2021) 138. o. ↑
25. Fareed Zakaria: *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*. W. W. Norton & Company Inc., New York, 2003. pp. 270 plus Index. ↑
26. Kis János: Intézményi berendezkedés: kapitalista demokrácia. In.: Kis J.: *Mi a liberalizmus?* Kis János válogatott művei. Kalligram, Pozsony, 2014. 612. o. kiemelés a szerzőtől. L. még: Ronald Dworkin: *Mi a demokrácia?* – előadása Közép-Európai Egyetemen 2011. január 27-én. Megjelent: a szuveren.hu honlapján, majd 2013. február 18-án az *Élet és Irodalomban*. Továbbá: Ronald Dworkin: *Justice for Hedgehogs*, Belknap Press of Harvard University Press, Boston, 2011., 379–399. pp. ↑
27. Ungváry Rudolf: *Nincs más fajta demokrácia, csak liberális*. Klikk TV Tíz c. műsora | 2021. augusztus 9. 20:54 <https://hirklikk.hu/klikktv/ungvary-rudolf-nincs-mas-fajta-demokracia-csak-liberalis/724> Letöltve: 2021. 08. 17. ↑
28. Kiss L. A. <https://konyv.ligetmuhely.com/konyv/a-kepzeloeo-hatalma-e-konyv/> ↑

29. uő. [ligetmuhely.com/2020.09.14.](https://ligetmuhely.com/2020.09.14/) ↑
30. Kovács G. (2021) ↑
31. Julianne Geiger: China Restarts. Coal Mines To Keep Up With Power Demand. oilprice.com. August 10, 2021, 9:30 am. Letöltés ideje: 2021. augusztus 13. ↑
32. Kovács Gábor: *Élet, szabadság, politika. Kultúrkritika és republikanizmus Hannah Arendt politikai filozófiájában.* Liget, 2002. 06.24. <http://konyv.ligetmuhely.com/liget/elet-szabadsag-politika/> ↑
33. Timothy Snyder: *A szabadság felszámolása* (ford.: L'Homme Ilona. XXI. Század Kiadó, Bp. 28. o.) ↑
34. Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I-II. (I. köt.:1851 Bécs, II. köt.: 1854 Pest) <https://mek.oszk.hu> ↑
kép | jumpstory.com

Bíró Béla

VÉRBOSSZÚTÓL A SZERETETIG ÉS VISSZA

2021-10-13 | ESSZÉ

Kovács Gábor lenyűgöző tájékozottsággal és filozófiai elmélyültséggel megírt esszékötetének ^[1] alapgondolata, hogy olyan világban élünk, melyet mi magunk teremtünk. Posztmodern korunkban mindenki érzékelheti, hogy „a technoszféra lényei vagyunk”, s hogy „művi és természetes elválaszthatatlanul fonódik össze a történelemben.” Persze a technológiát, a szó szoros értelmében vett „világképünket” a valóság ingereiből (az elektromágneses hullámok által hordozott információkból)

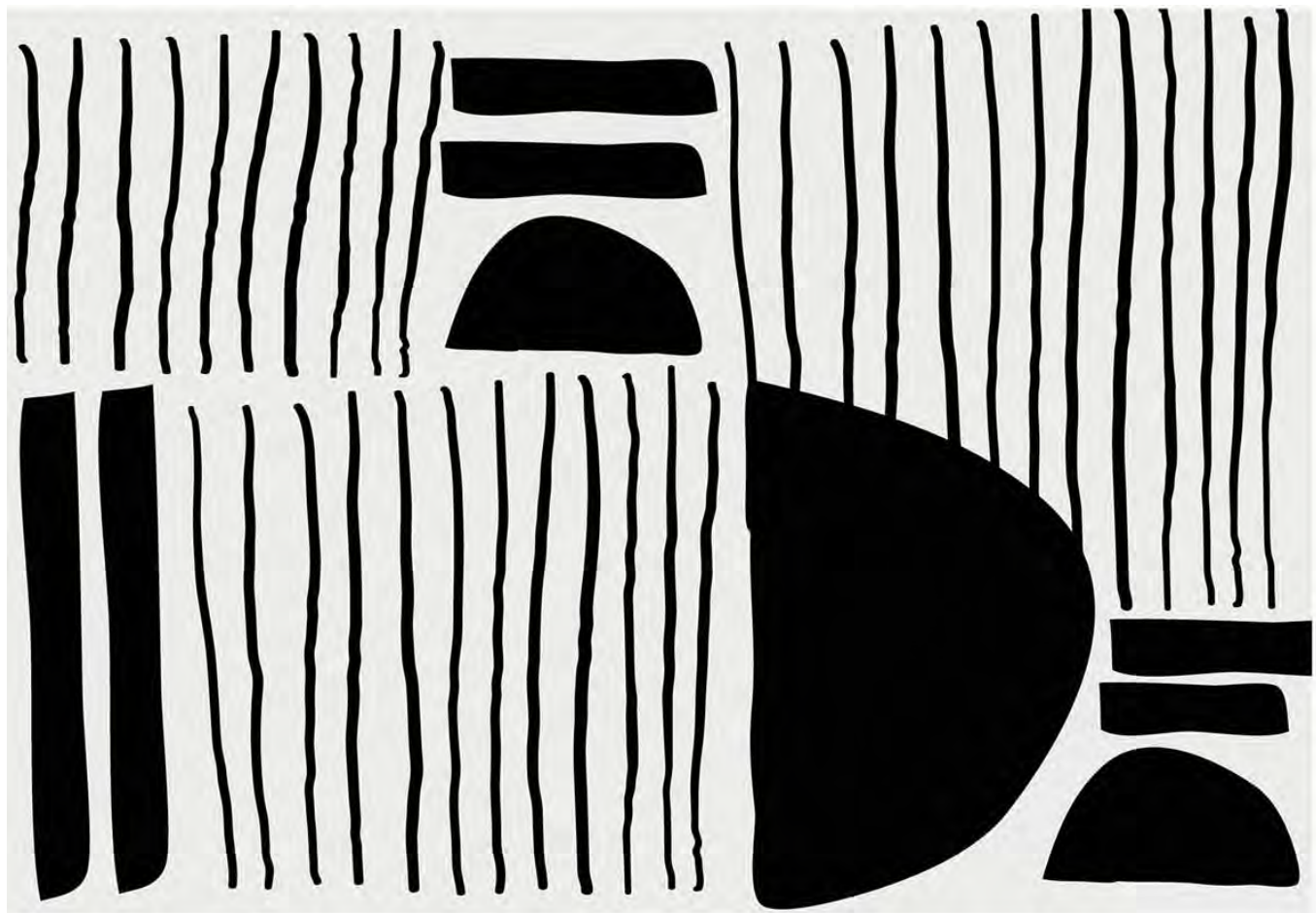
szemelgetve állítjuk össze. Képességeink, amelyekre alapozva szemelgethetünk, szintén a környezet és az idegrendszer kölcsönhatásainak folyamatában alakultak ki. Korántsem zavartalanul. Kovács Heidegger tételével is szembesül: „az ember világteremtő lény – az teszi emberré, hogy a saját világában lakozik, de a modern technológia világa pszeudo-világ.”

az utópiák egyfajta világtörténete

Számomra a kötet az utópiák egyfajta világtörténete. Közismert, hogy az európai társadalmak forradalmi a mennyei Paradicsom földre hozatalának szisztematikusan elvetelt

kísérletei. A Nagy Francia Forradalom (s mögötte a felvilágosodás) visszatérési próbálkozás a mitizált görög-római demokráciához. A szocializmus az ideális (azaz magántulajdontól mentes) ősközösséghez. A fasizmus a törzsi társadalmak egykori (nem kevésbé mitizált) vérségi homogenitását tervezte visszaállítani.

Az eszközök a kolonizáció mind barbárabb eszköztárából kerülnek az európai „civilizációba”. A nyugati társadalmak a meghódítottakénál mindig magasabb rendűnek nyilvánított kultúrákat próbálnak exportálni, s ez önmagában katasztrofális következményekkel jár. Világunkban magát a kultúrát is főként a „civilizáció” volna hivatott közvetíteni.

A két világháborút követően a koloniális rendszer összeomlása nyomán megváltoztatott módszertannal (lásd demokrácia-export) folytatódnak a kísérletek, továbbra is az erőteljes (ezúttal ideológiai-kulturális hangsúlyú) barbarizáció jegyében. Kovács Gábor ír a barbarizáció társadalomtörténetéről (a Belga Kongóban, Dél- vagy Észak-Afrikában véghez vitt vérengzésekről, amelyek a világháborúk egyre barbárabb hadi-technikai eljárásait a mérgezgázoktól a foglyok kivégzéséig mintegy előzetesen legitimálják).

Az európai és amerikai értelmiség az I. világháború után kivált kétségbeesetten igyekszik elutasítani a „nagyon rossz valóság”-ot és „használható múlt”-at keresni, hogy megalkossák az élhető világ képét.

Az egész köteten végigvonul Lewis Mumford zöld utópiája. És nem csak az aktualitások miatt. Az ő utópiái soha nem szakadnak el a valóságtól, és a többi amerikai és európai utópista tudatos vagy öntudatlan gondolatvilágával érintkeznek.

(Egészen az újbaloldal kevésbé ismert – eredetileg franciául megjelent, majd több világnyelvre fordított, *A várható felkelés* [2] című szélsőbaloldali kiáltványának az „önkormányzó kisközösségre” vonatkozó passzusaiig.)

Átfogó kulcsmondatok

Olvasunk Bibó István, Németh László, Oswald Spengler elgondolásairól. Kovács egyik legnagyobb erénye, hogy az ismertetett szerzők tanainak lényegét mindig világos és átfogó

kulcsmondatokban rögzíti. Példaként csak néhány idézet: „A modern technika (Ernst Jünger világképében – B. B.) összeolvad a természettel, nem szigeteli el az embert a természet erőitől, ahogyan a régi polgári gondolkodás vélte, attól az illúziótól vezérelve, hogy a gépi környezet célja a kényelem és a biztonság növelése. Ennek éppen az ellenkezője az igaz: a technika összeköti az embert a föld alvilági hatalmaival, az emberi létezés sötét színezetet ölt, bár gép és ember nem olvad gépemberré, de ember és technikai eszköz közt organikus kapcsolat jön létre.” Vagy Lewis Mumford nyomán: „... hogyan található kiút a modern civilizáció, a gépesített barbárság önmagát bővítve újratermelő köréből, a valósággá lett negatív utópiából. A válasz: kis, helyi utópiák sokasága révén.”

A kötet a maga szervesen építkező szerkezete mellett egyfajta enciklopédia. Hiányoltam azonban a kultúra és a civilizáció közti, a politikai ideológiává konvertált (agresszív) utópia, illetve az erkölcs és a kultúra szférájában hatékony (szerintem is életképes) utópia közti markáns különbségtételt.

Norbert Elias szerint „A ‘civilizáció’ folyamatot vagy legalábbis valamilyen folyamat eredményét jelöli, olyasmire vonatkozik, ami állandóan mozgásban van, ‘előre’ halad. A német kultúra-fogalomnak, ahogy jelenleg használják, más a mozgásiránya: emberek produktumaira vonatkozik... A kultúra fogalom elhatárol. A civilizáció fogalmában némileg háttérbe szorulnak a népek közti nemzeti különbségek; az hangsúlyozódik benne, ami minden emberben közös vagy aminek – hordozói szerint – annak kellene lennie. Azoknak a népeknek az öntudata szól belőle, melyek nemzeti határai és sajátosságai – lévén teljesen megszilárdultak – nem különösebben vitatottak már évszázadok óta, melyek már régóta túlléptek határaikon, hogy

gyarmatukká tegyék, ami kívülünk van.” [3] Elias civilizáció-fogalma a fejlődés-kultusz egyfajta leágazása. A gyarmatosítók civilizálnak. Csak viselkedni tanítják a leigázottakat: „civilizáltan” elviselni, sőt elfogadni helyzetüket.

Ebben az értelemben a civilizáció is „utópia”. Az utópiáknak abból a fajtájából való, melyet a hatalom birtokosai rendszerint irgalmatlanul lenyomnak a vonakodók torkán.

A kultúra ezzel szemben azoknak az államoknak a nemzeti sajátossága, melyeknek határait újból és minden irányban meg kellett keresniük és egybetartaniuk. A kultúra tehát valóban az elhatárolódásra, a csoportkülönbségek kidolgozására törekszik. Így aztán a kettő elkerülhetetlenül ütközik.

Ennek ellenére az utópiáknak is lehetnek kulturális és civilizatorikus jegyei. A társadalmak ugyanis (amint azt Kovács is megállapítja) valóban nem lehetnek meg utópiák nélkül, még akkor sem, ha azok gyakorta többet ártanak, mint használnak, s

legtöbbször pusztán disztópiákká torzulva korrigálhatják a történelmi törekvéseket.

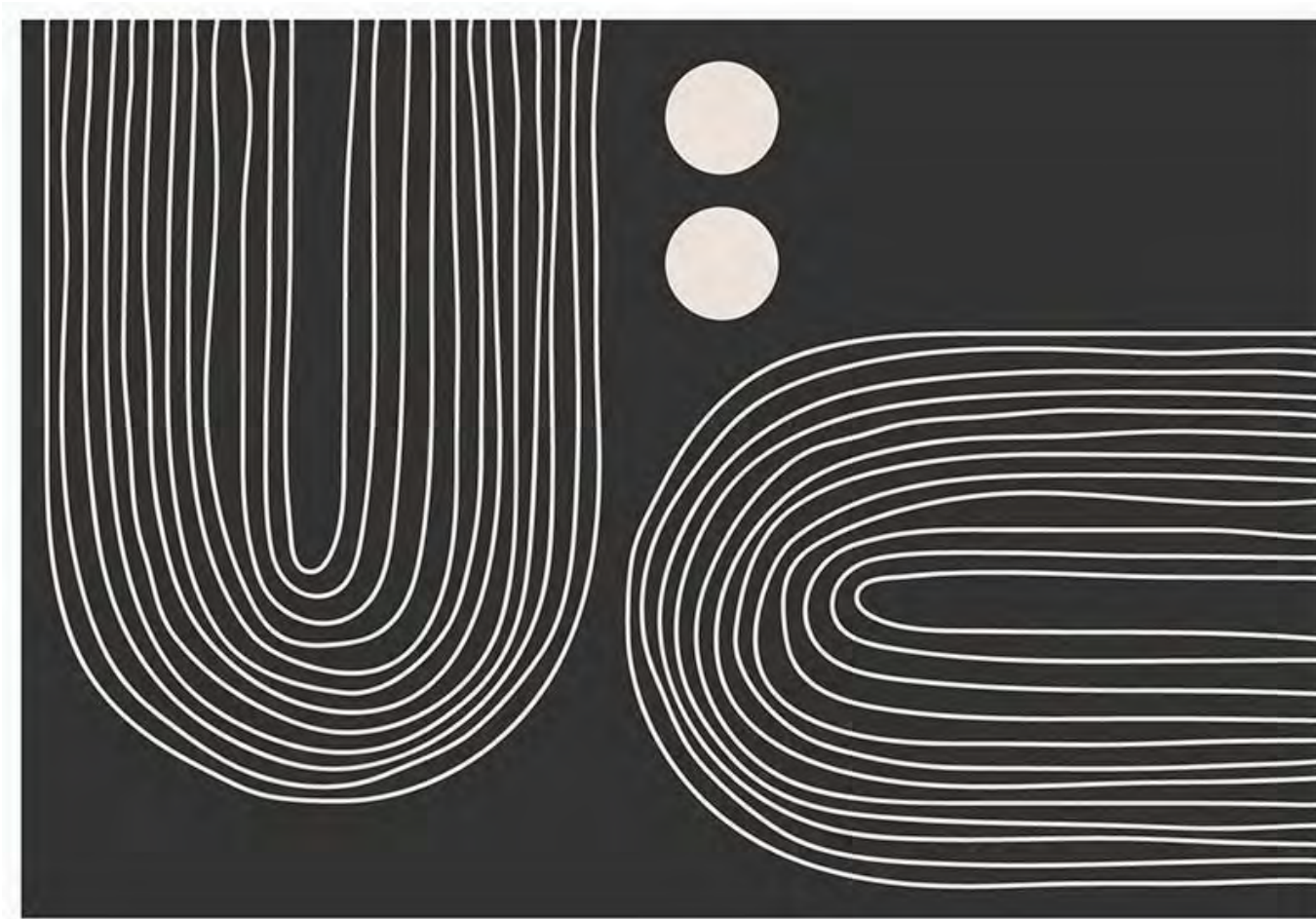
demokrácia-export

A 20. század a „civilizatorikus” utópiák három alapvető formáját teremtette meg: a kommunistát, a fasisztát és a liberálisat. Az utóbbi legjellegzetesebb formája az amerikaiak által gyakorolt demokrácia-export. Lényegében mindhárom a népfelség elvén alapul. Rainer Mausfeld kategóriáiban az indoktrinációra, illetve annak édestestvérére, a manipulációra alapozva. ^[4] A demokrácia közvetlen megjelenési formája az elitizmus, azaz a demokrácia erőszakos vagy körmönfont megtagadása. Nyilván a nép nevében.

A mai nyugati társadalmakra jellemző, mára mindent magába olvasztó technikai civilizáció gyökereit Kovács többek között a millenarizmus térhódításában látja. A világvége egyben „második teremtés”: a hívők „Ádám romlatlan természetének visszaállítását, egy második Ádámot remélték, s az örök élet ígéletét olvasták ki az igazak jutalmaként. Az embernek azonban tevékenyen közre kell működnie a prófécia valóra válásában, aktívan részt kell vennie az e világi ügyekben. Fölértékelődik az e világi tevékenység, tudás és mesterség... A gyakorlati tudás és mesterségek immáron az ember tökéletesíthetőségének eszközei...”

Ezt a hagyományt teljesíti ki a reformáció, melynek „radikális kálvini iránya elsődlegesnek gondolja az e világi aktivitást – ez a sokat emlegetett, Max Weber-féle *e világi aszkézis*, amely nem tétlen kontempláció, hanem lázas, a hétköznapi világának profán tevékenységét megszentelő sürgés-forgás.”

„A kor általánosan elterjedt metaforája szerint az univerzum már nem Isten által teremtett élő, organikus egész, amelyben a létezés különböző szintjei hierarchikusan fölépített univerzummá kapcsolódnak, hanem egy nagy óraszerkezet. Ezt az isteni órásmester konstruálta, s húzta fel egykor, hogy aztán magától, belső törvényei szerint működjön. Az Alkotó csak akkor avatkozik be, amikor a gigantikus szerkezet meghibásodik.”

A sokáig egyeduralkodó szekularizációs koncepció a másik híres weberi tételre hivatkozik, hogy a modernitás történetének legfontosabb jellemzője a világ *varázstalanítása*, a transzcendens dimenzió eltűnése és az életszférák racionalizálódása. A szekularizációs teória szerint a modern világ alapvető történése az elvilágiasodás folyamata, amelyben a vallás helyét a tudomány és az arra épülő technológia veszi át.

Kovács Gábor azonban Hannah Arendtet idézve már a bevezetőben figyelmeztet, hogy mindez nem egyirányú folyamat: „az emberi faj renaturalizálódik, az állati fajok egyikeként éli a történelmi időből kizuhant életét. A technológia gépezete által előállított dolgok ugyanis éppen dologiasságukat, tárgyi mivoltukat veszítik el; a soha véget nem érő fogyasztás önmagát folyamatosan bővítő ciklusának nyersanyagává lesznek, ugyanúgy, ahogy a mező füvei az állati organizmus számára tápanyagot jelentenek a természettel folytatott, önmaga fenntartását biztosító anyagcserében.” Igaz, ez – a mából nézve – inkább iróniának tűnik, mit megnyugtató felismerésnek.

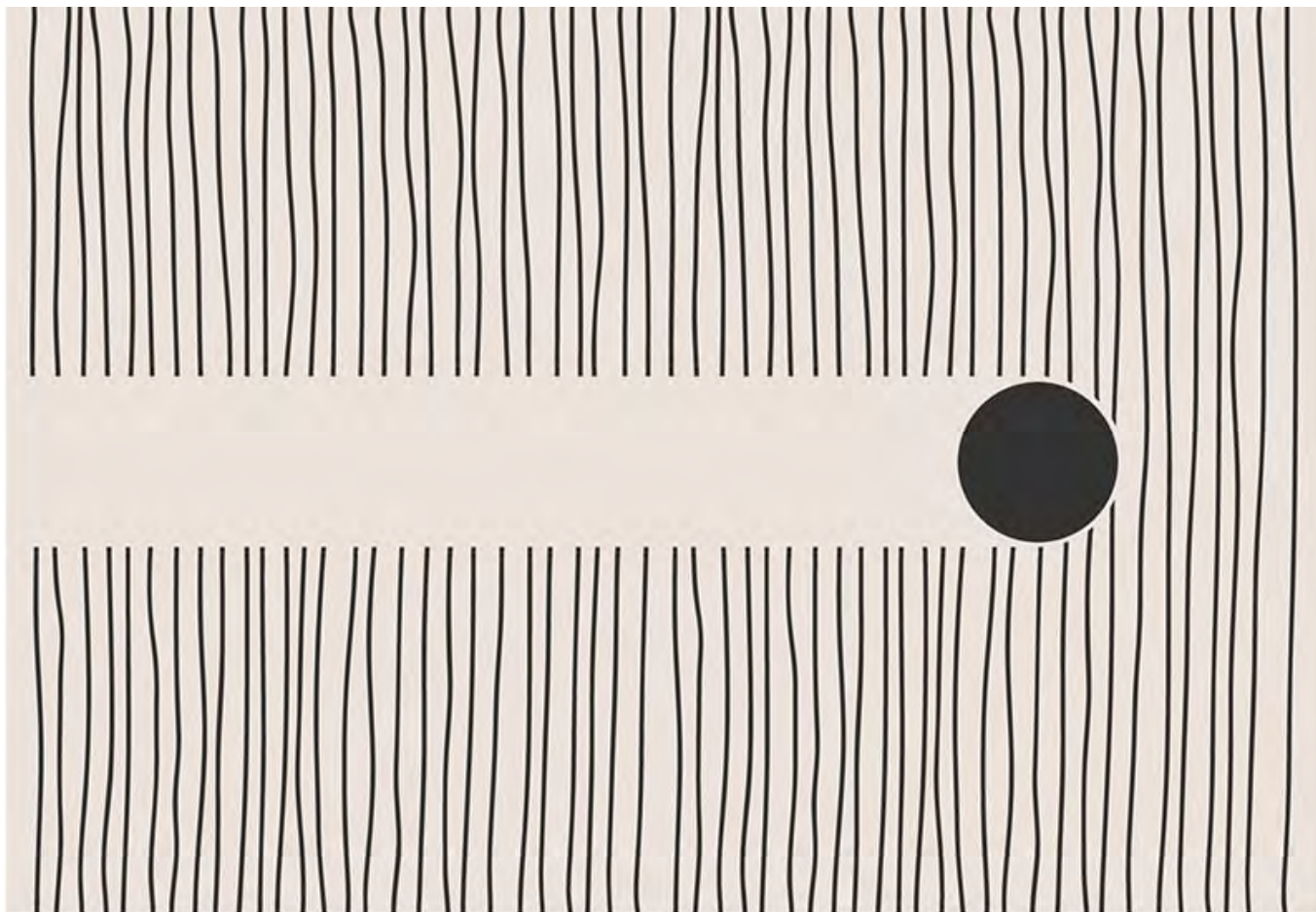
technikai kísérlet

A vallás mint az európai civilizáció legmélyebb rétegeit átható utópia elemzésére Kovács csupán a technológia kapcsán szentel bővebb teret. Az emberi állapot meghaladásának technikai kísérlete „a vallási fogyasztó és bevásárlóközpont-vallásosság” paradigmájában éri el végső formáját. Egy minden korábbinál grandiózusabb utópia keretében.

A kötet metszetei a két világháború közti kultúrkritikától a kiborg utópiáig terjednek. „A transzhumanista mozgalom – írja Kovács Gábor – az emberi állapotot akarja gyökeresen megváltoztatni technológiai eszközökkel... a cél az öregség, betegség és halál legyőzése... Ellenállónak lenni a betegségekkel szemben, mentesülni az öregedéstől, korlátlanul birtokolni a fiatalságot és az életerőt, ellenőrzést gyakorolni saját vágyaink, hangulataink és mentális állapotaink fölött. A fáradtság, a gyűlölet és a kisszerű bosszankodás elkerülése. Megnövekedett képesség az öröme, a szeretetre, a művészi élvezetre és a derűre. Megtapasztalni olyan új tudatállapotokat, amelyek a jelenlegi emberi agy számára elérhetetlenek.” [5]

„A vallási inspirációktól fűtött, vallási képzeteket és elvárásokat magába olvasztó posztmodern technológiai képzelet teremtette, emberfeletti lényekkel benépesített digitális éden kapitalista mennyország, amelyben a jézusi mondás fordítottja érvényes. A Mester annak idején azt mondta, hogy könnyebb a tevének átmennie a tűfokán, mint a gazdagnak bejutnia a mennyeknek országába. A poszthumanista paradicsommal éppen fordított a helyzet: akinek nincs kellő fedezet a bankszámláján, azt bizony eltanácsolják a lángpallosú biztonsági őrök.”

S ezzel jutunk igazán a mába: „A kínai kísérlet bizonyítja, hogy az egypártrendszerű diktatúra hatalmát megőrizve – hogy ez kommunistának nevezhető-e, erősen kétséges – képes népességének totális ellenőrzésére, miközben az ultramodern technológiák alkalmazására épülő, sajátos hibrid-kapitalista gazdaság segítségével gyökeresen javítani tudott százmilliók életszínvonalán. A végeredmény olyan rendszer, ahol a kollektív Nagy Testvér, a Párt addig példátlan mértékben kontrollálja alattvalóit, közben a fogyasztás örömeiben is részelteti őket.”

A ma is virulens vírusjárvány úgy csapott bele a szinte már határtalan jólét, az „élvező test” civilizációjába, mint félelmetes memento mori.

„Agamben a *biohatalom* Foucault-féle koncepciójából kiindulva írja, hogy a legnagyobb veszély a rendkívüli helyzetre hivatkozva bevezetett kivételes intézkedések tartós törvényi normává válása. A vita egyik kulcskategóriájává a későbbiekben – az eredetileg Carl Schmitt által filozófiai témává tett ^[6] – *kivételes állapot* fogalma válik.”

Felmerül a kérdés, „Megoldás-e az internet, s a most kiváltképpen csábítónak tetsző délibáb, az online létezés víziója? Paradoxonnal van dolgunk: az a technológia, amely rövid távon megoldást kínáló kiútnak tűnik, hosszabb távon, vagy tágabb perspektívából nézve már nem annyira megoldás, inkább a probléma része.”

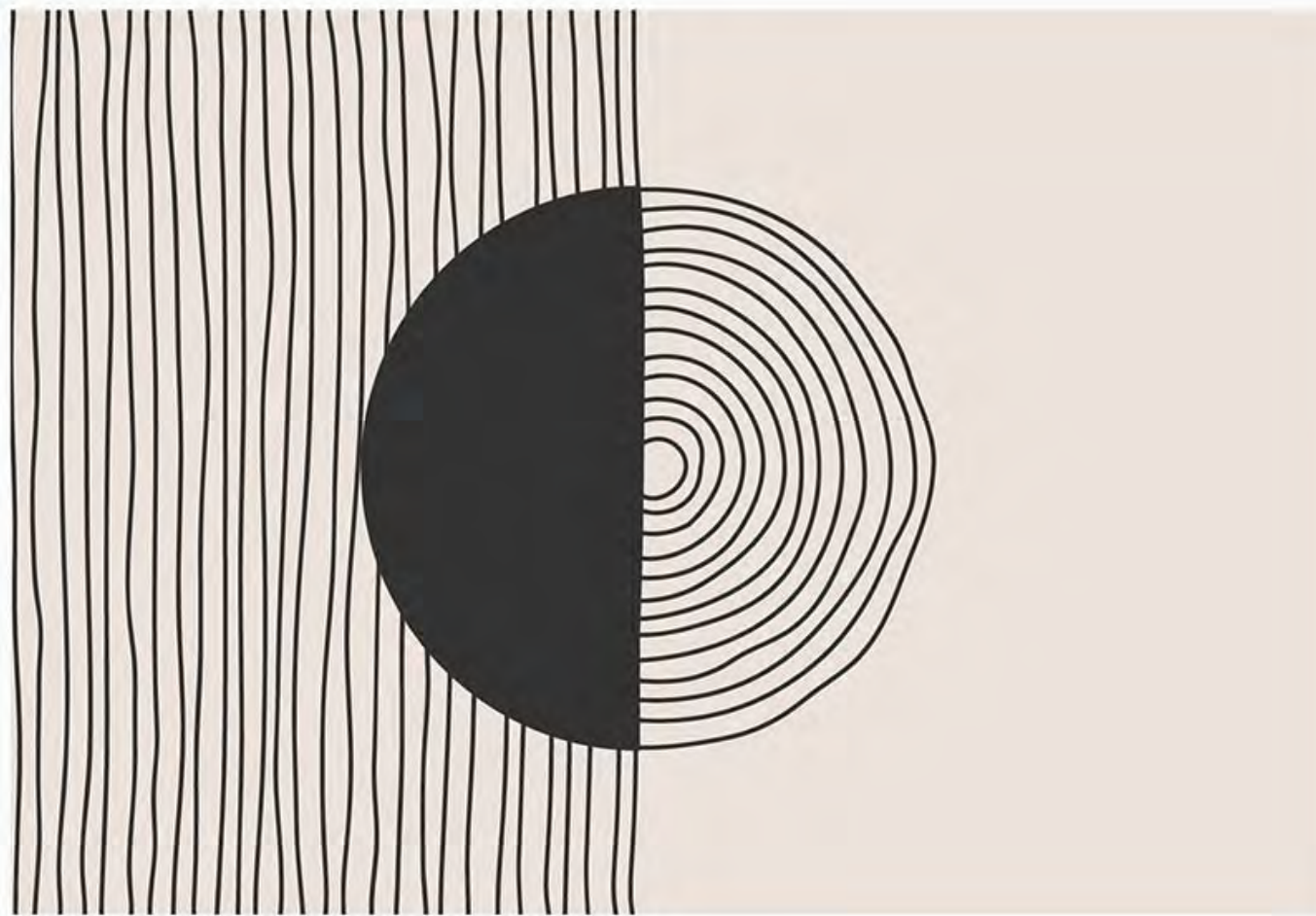
testetlen mozgás

Kovács éles szemmel figyel föl rá, hogy van valami mélyen abszurd abban, hogy az otthonmaradásra ösztökélés legfőbb eszköze a globalizált világterein testetlen mozgást biztosító világháló. „Az ember nem racionális vagy tollatlan, szőrtelen, kétlábú állat – ahogyan a régiek vélték – hanem globalizáló állat.” Persze ebben sem vagyunk egyedülállóak az állatvilágban. Lásd a vándormadarak korlátozottabban globalizált világát, mely mégiscsak átszövi a földgolyót, vagy a klímaváltozás következtében mind északabbra migráló rovarok és növényfajták tömegeit...

A végkövetkeztetés: olyan kultúrára van szükség, amely képes asszimilálni, a kulturális szimbólumrendszer mátrixába ágyazni a technológiát, megszüntetve a technológiai imperatívusz abszolút dominanciáját. „Együttműködő társadalmi intelligencia és jóakarattal a legkifinomultabb technikánk sem jelent többet a társadalom jobbá tételének szempontjából, mint amit egy villanykörte jelentene egy majomnak a dzsungel közepén.”

Ez az „utópia” legjobb esetben a technológia és az ökológia szintézisére alapozható, hacsak – a kapitalista profitmaximalizáció kényszere miatt – ez is nem inkább disztópia.

A veszélyekről megoszlanak a vélemények. Torsten Kraul úgy véli, „A robottechnika napjaink leggyorsabban fejlődő ágazata. Alig van óra, melyben az ipar ne dobna piacra meghökkentőnél meghökkentőbb képességekkel felruházott gépembereket... Számos hadsereg állt már össze emberekből, robotokból, mesterséges intelligenciából... Márpedig ami a hadászatban működőképes, az a civil életben is megjelenik. Mindig. A mesterséges intelligencia olyan mértékben tanulásképes, hogy érzelmekre is reagálni tud. Idő kérdése, hogy a mesterséges intelligencia felülbírálja az emberi döntéseket és egyszerűen kizárja őket a csapatból... mivel a robotok szenzorai szükségképpen minden irányban érzékenyek, azt is megakadályozhatják, hogy 'kezelőik' adott esetben kikapcsolják őket. [7]

Sokan érvelnek amellett, hogy ami a technikatörténetben valaha is megvalósítható volt, meg is valósult. Peter Huth meggyőződése azonban, hogy az ember nélkül, aki megépíti a gépeket – legyenek mégoly intelligensek és találékonyak –, a robotok életképtelenek. „A gépből hiányzik minden élet alapfeltétele: az ösztön. Az örömhormonok nélkül, melyek bennünket irányítanak, ha a szaporodás kérdése felmerül, nem lenne ember sem, aki a szexuális aktus terhét magára vállalná. A jéghidegen kalkuláló gépember... az élvezet képtelenségébe pusztulna bele.”

Az ösztön pedig – öntudat hiányában – (s ezt már én teszem hozzá) aligha programozható. Tudnom kell saját létezésemről, azaz látnom kell önmagamot, hogy bármiben is élvezetet lelhessek. Márpedig az öntudat problémájával az agytudomány sem képes zöldágra vergődni. Hiába keresi az agyban azt a homunkuluszt, aki nemcsak – valahonnan „kívülről” láthat bennünket –, de átérzi érzelmeinket,

gyönyöreinket és szenvedéseinket is. Hogy mi is *tudomást* szerezhessünk róluk. Vagyis a kiborgok által uralt világ is ugyanolyan utópiának bizonyulhat, akárcsak a többi.

Utópiák és utópiák közt azonban lényegi különbség van. Ha a mindennapi életben próbáljuk őket civilizatorikus dühvel megvalósítani, kísérleteink elkerülhetetlenül disztópiákba fordulnak. A létünket segítő utópiák lényegét (ezeket Kovács eutópiaként emlegeti) számomra Kosztolányi *Édes Annájának* Movisztere fogalmazta meg a legvilágosabban: Az ideális elgondolásokat – állítja a Tatárral folytatott vitában – „Nem is kell megvalósítani [...] Nem kell. A kommunistáknak is az volt a hibájuk, hogy egy ideált meg akartak valósítani. Egyetlen ideált sem szabad megvalósítani. Akkor vége. Csak maradjon fenn a felhők között. Úgy hat és úgy él.”

És ez lehetne az emberi faj iróniamentes renaturalizációjának kulcsa is.

A kötet második részét Kovács Hannah Arendt szenvedélyes vitákat kiváltó, fogalomtisztázásokra alapozott filozófiai rendszerének szenteli. Arendt az Eichmann-perről írt beszámolójában szembesít a banális rossz meghökkentő fogalmával. Később *A totalitarizmus gyökereiben* a pusztító jóságot (a kommunizmust) is átvilágítja. Közben a történelem „hivatalos” verzióját is megkérdőjelezi. „Egy történelmi esemény éppenséggel visszamenőleg világítja meg saját múltját, nem vezethető le abból. Az eseménynek köszönhetően mesélhető el az a történet, melyben az előzetes történések értelmet nyernek.”

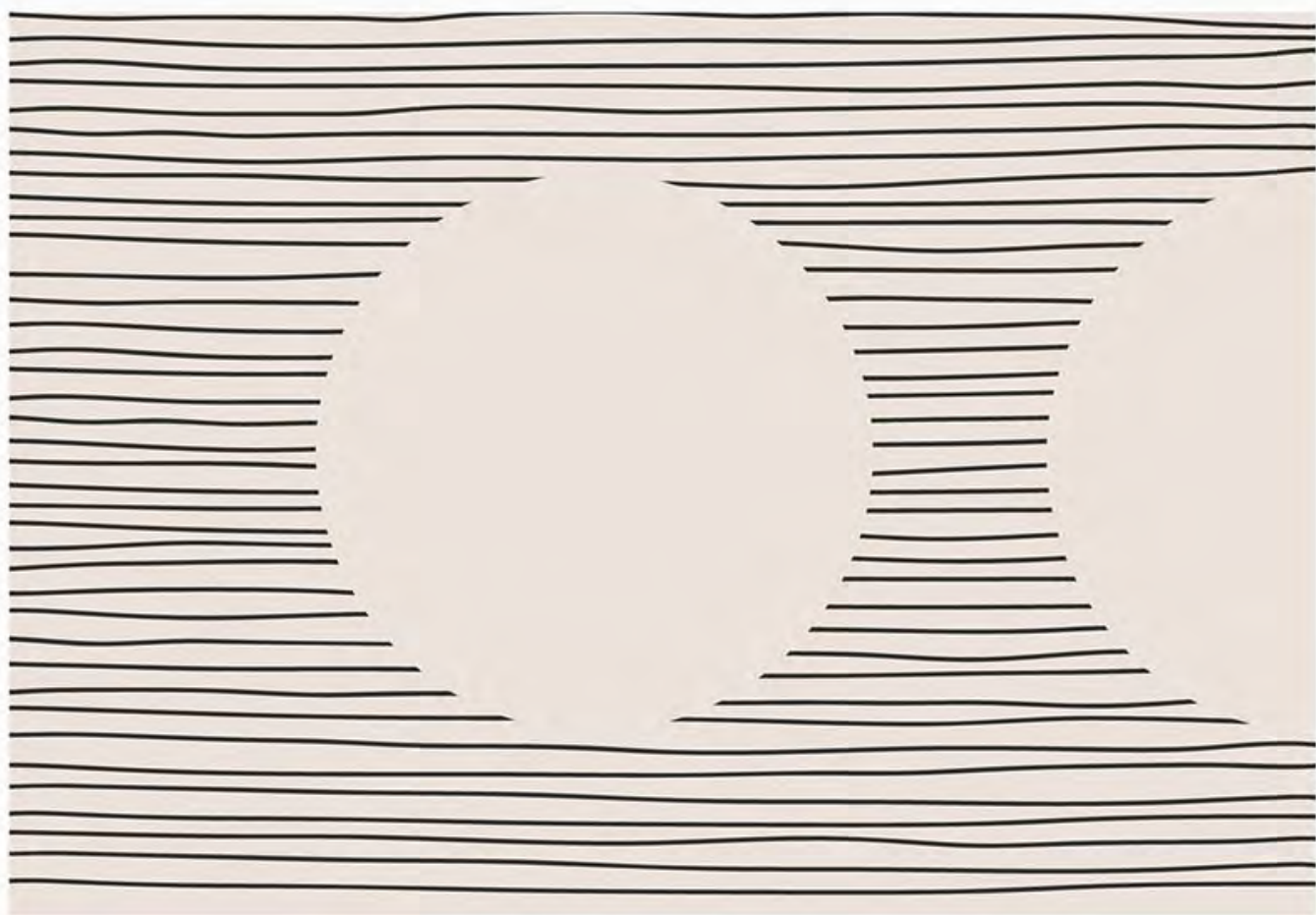
diszkrimináció

A totalitarizmusok alkonyán és a globalizáció előestéjén a diszkrimináció kérdésével elkerülhetetlenül szembe kell nézni. „A diszkrimináció a társadalmi szféra határain belül legitim, viszont törvényileg meg kell akadályozni, hogy bekerüljön a magán- vagy politikai szférába, mert ott pusztító hatású. [...] A társulás vagy csoportalakítás elve diszkriminatív, de legitim.” Arendt azt is tudta, hogy a diszkrimináció-mentesség elve veszedelmes manipuláció is lehet, az emberi közösségeknek, hogy szabadok maradhassanak, rendelkezniük kell az öndiszkrimináció lehetőségével. „A nemzet intézményrendszer – írja Kovács –, de az

intézmények alapja nem lehet más, mint a nyelv és a kultúra. Nem kell feltétlenül arendtiánusnak lennünk, hogy belássuk: az emberi mivolt megőrzéséhez valóban szükségeltetik tartós világ, amelyben otthonra lelünk, s melyben lehorgonyozható identitásunk.”

Kérdés, veti fel Kovács: létezik-e még egyáltalán politika, hiszen a technokapitalizmus korában „a politikai döntések az élet egészét maga alá rendelő gazdasági racionalitás függvényei.” A demokratikus intézményrendszer működik ugyan, de mögüle eltűnt a társadalmi-kulturális kontextus, anélkül pedig a demokrácia szükségszerűen oligarchiává alakul.

A modernitásban szinte egyik napról a másikra változnak az erkölcsi-ideológiai kategóriarendszerek. Arendt is megdöbbenőnek tartja a gyorsaságot, ahogy a francia forradalom világa átalakult az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatától a kosárba hulló fejek tömegéig. Manapság az efféle fordulatokhoz már forradalmakra sincs szükség. A jelenséget Arendt folyékony modernitásnak nevezi, vagyis az állandó változások univerzumának, melyben a társadalmi lét minden ízében folyékonyá olvad. Ebben a világban a fogalmak is egymásba folynak. S ez magától értetődő, hiszen a definíció mindig elhatárolás.

Vajon meghúzható-e újra a határvonal abban a világban, amelynek működési elve épp a határvonalak átlépése? Arendt mégis, szinte mániákusan definiál. A munka, az előállítás és a cselekvés kategóriáinak meghatározásával jut a kommunikatív cselekvés fogalmáig, mely „nem szembe állítja, hanem összeköti az embereket... A szabadság alapja a közös ügyek megbeszélése.” Arendt végkövetkeztetése pedig: csak a jónak van mélysége, csak a jó lehet radikális. A gonosz, amely pusztán a jó hiánya, soha. „A jóság érzelem, mely a politika terében szánalommmá torzul, olyan szenvedélyé, melynek tárgya nem a konkrét individuum, hanem az elvont általánosság, a szenvedők arctalan tömege.” A szeretet a cselekvés elveként teremti és tartja fenn a szeretet tárgyát. Így lesz a szeretet a republikánus aktivizmus mozgatórugója.

Ezzel szeretnék lelkesen egyetérteni. De elkerülhetetlenül kirajzolódik bennem az újabb kérdőjel: vajon hogyan viszonyulna Arendt, a szeretetre alapozott republikánus aktivizmus amerikai variánsának eltökélt híve az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát

durván megsértő vérbosszúk érzelemmentes szertartásaihoz.

Talán Kovács Gábor újabb, nem kevésbé remek könyve válaszol erre is. Vagy tételezhetné, hogy a kérdés megválaszolhatatlan.

1. Kovács Gábor: *A kiborg és az emberi állapot*, Liget, 2021

Lásd még: <https://ligetmuhely.com/liget/noszkai-gabor-a-21-szazad-uralkodo-eszmei/>↑

2. Unsichtbare Komitee: *Der kommende Aufstand*, Edition Nautilus, 2009 ↑

3. Norbert Elias: *A civilizáció folyamata*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2004, 64–65. oldal. ↑

4. Rainer Mausfeld: *Warum Schweigen die Lämmer? Wie Elitendemokratie und Neoliberalismus unsere Gesellschaft und unsere Lebensgrundlagen zerstören*. 2015, 3. Auflage, Westend, Frankfurt am Main. ↑

5. Nick Bostrom: *The Transhumanist FAQ*. A General Introduction, Version 2.1 (2003)

<https://nickbostrom.com/views/transhumanist.pdf> 5. ↑

6. Erre vonatkozóan lásd: Pethő Sándor: *Norma és kivétel: Carl Schmitt útja a totális állam felé*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete, 1993. ↑

7. *Müssen wir von Robotern Angst bekommen? Zwei US-Firmen, darunter Tesla, haben menschenähnliche Maschinen vorgestellt, die sich genauso bewegen wie wir*. A vitázó felek közül Torsten Kraul igenli, Peter Huth tagadja a lehetőséget. ↑

kép | [shutterstock.com](https://www.shutterstock.com)

Kiss Lajos András

AZ ÖKOLÓGIA, A KULTÚRAKRITIKA ÉS A POLITIKA METSZÉSPONTJAI

2021-10-28 | ESSZÉ

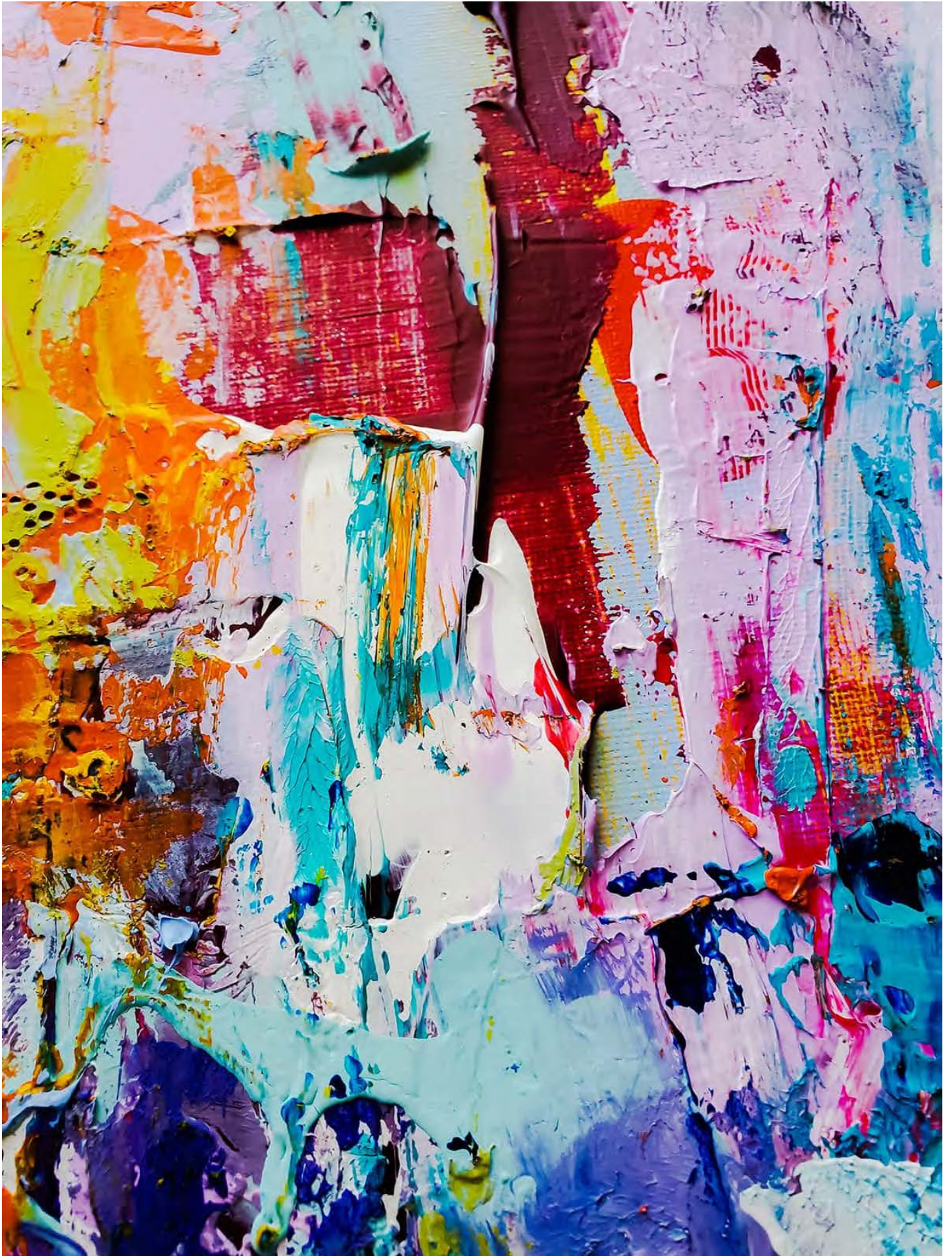
Kovács Gábor a kortárs magyar szellemtudományi élet egyik legkövetkezetesebb alkotója. Aki nyomon követi az utóbbi három évtizedben megjelent esszéit, tanulmányait, tapasztalja, hogy az írásokban rendre ugyanazok a témák és

gondolkodók térnek vissza. De a „tematikai hűség” csak az egyik fontos jellemző – Kovács Gábor mindig tartogat valamilyen „meglepetést”, hisz folyamatosan finomítja a vizsgált problémakörök értelmezési kereteit, a következtetéseket pedig egyre bővülő háttérodalommal támasztja alá. Az ökológia, a politikai filozófia, a modernitás dilemmái, az elit és a tömeg, a hatalom és az értelmiségi ember bonyolult kapcsolatrendszere, a magyar, illetve közép-európai történeti fejlődés specifikumai stb. izgatják. Persze a „nagy” témákhoz „nagy” nevek tartoznak – Bibó István, Hannah Arendt, Oswald Spengler, Németh László, Lewis Mumford –, de időről időre vállalja a tematikai újítások kockázatát is. Előző, a *Két part között mindörökké?* című kötetében olvashatók a primordiális tradíció legismertebb alkotóinak életművét összefoglaló tanulmányai. Az úgynevezett akadémiai tudományosság rendszerint figyelemre sem méltatja az olyan „okkult és ezoterikus” gondolkodóknak elkönyvelt szerzőket, mint Hamvas Béla, René Guénon és Julius Evola. ^[1] Kovács Gábor tartózkodik a sommás ítéletektől, higgadtan és tárgyyszerűen érvel – a számára kevésbé elfogadható álláspontok bemutatásakor is.

sutba dobott normák

Új könyvének ^[2] első esszéi az első világháború kitörésének hosszú távú (lényegében máig ható) következményeit elemzik. ^[3] A retrospektív emlékezetkultúra, talán némileg megszépítve a múltat, a „biztonság aranykoraként”, „boldog békeidőként” jellemezte az első világháborút megelőző fél évszázadot, s ez a Nagy Háború kirobbanását követő néhány hónap alatt semmivé foszlott, a nyugati világ (talán végérvényesen?) a „gépesített barbárság” és a korlátlan erőszak korszakába lépett. Kovács Gábor óvatosságra inti az olvasót: már a tizenkilencedik század második felében számos figyelmeztető jel utalt arra, hogy a korábban senki által meg nem kérdőjelezett civilizációs és erkölcsi/politikai normák nagyon is sebezhetőek, és ha az aktuális érdek úgy kívánta, a világ és nemzetpolitika szereplői hajlamosak voltak sutba dobni ezeket a normákat. Először az 1861–1865-ös amerikai polgárháború közel félmillió halottat követelő vesztesége döbbsentette meg a nyugati világot. Ennél is megrázóbb a Kongói Szabadállamban (a későbbi Belga-Kongóban) elkövetett szándékos népirtás a 19. század végén és a 20. század elején. II. Lipót belga király tudtával (akit az akkori pápa

a „legkeresztényibb uralkodónak” nevezett) legalább három, de némely számítás szerint akár tízmillió afrikai bennszülött halt meg a kényszermunkán alapuló nyersanyag-kitermelés és a „kollektív népiirtás” határát súroló atrocitások során. „A 19. század utolsó évtizedei a régi világ lassú erózióját hozzák. Az átalakulás széles körű: a nemzetközi politikai rendtől a régi életvilágot maga alá gyűrő, a nemzetállami határok közül kilépő – sokszor avíttnak gondolt birodalmi keretekben nagyon is otthonosan mozgó – monopolista tőkés gazdaság működésmódjaiig és az emberi értelem erejébe vetett – a felvilágosodás által biztos fundamentumnak vélt – hit megrendüléséig terjed” – írja Kovács. Az első világháború traumája mégis valódi cezúra volt: „A kortársak úgy érzik, eljött a teljes formátlanság, az *elpolgártalanodás* kora; a régi értékek hitelüket veszítik.” Az új helyzetre különféle válaszok születnek: a proletárforradalom emancipatorikus erejébe vetett hittől a liberális demokráciák tökéletesítésén keresztül, egy hamarosan bekövetkező konzervatív forradalom víziójáig terjed az eszmék skálája. A szerző az utóbbi lehetőség érvelését elemzi, és Ernst Jünger „lövészárók heroizmusát”, illetve konzervatív techno-utópiáját mutatja be. Jünger a *Der Arbeiter* című munkájában élesen bírálja a technicizált modern világ „számfetizmusát”, hogy az individuális teljesítményeket rendre statisztikai adatokkal, telefonszámokkal, sporteredményekkel helyettesíti. Minden a rekordok körül forog, legyen szó sportról, energiatermelésről, információátadásról vagy kereskedelemről. Jünger egyik életrajzírójának könyvében minderről azt olvashatjuk, hogy az effajta észjárás „(...) azt is lehetővé teszi, hogy a munka állama átvegye az irányítást az egyén fölött, aki rabszolgájává lett minden kapcsolatnak, amelyhez szüksége van az állam által rendelkezésére bocsájtott olyan termékekre, mint a villamos energia, a benzin és az autópálya.” [4] Egyébként a német *Arbeiter* nemcsak „munkást”, hanem „dolgozót” is jelent, olyan „valakire” utal, aki engedelmesen végrehajtja a tervgazdálkodás korifeusai által számára kijelölt feladatokat. Persze az elgépiesedett világ iránti ellenszenv nemcsak a konzervatív forradalmárok „privilégiuma” volt. Az egzisztencializmus „humanista változatát” képviselő Karl Jaspers is hasonló kordiagnózist állított fel a harmincas évek elején. A *Korunk szellemi állapota* című könyvében írja, hogy az ember lassan megszűnik a saját életének irányítója lenni, és feloldódik az apparátusok személytelen világában. „A nagy emberek visszalépnek, és hátuk mögül az ügyesek bújnak elő.” [5]

A Jünger munkásságának szentelt néhány oldal igazi értéke, hogy segít lerombolni a széles körben elterjedt naiv előítéletet, hogy forradalmi eszmék csakis „balról” jöhetnek, s egy konzervatív gondolkodónak feltétlenül a régmúlt restaurálására kell törekednie. Jünger konzervativizmusa sajátos: nem a tegnap, hanem a tegnapelőtt világot szeretné revitalizálni. „Bár el kell vetni a háború előtti világ katasztrófához vezető értékeit, de az elutasításnak együtt kell járnia a kereséssel.” [6] Ez idő tájt az amerikai kultúrafilozófus, Lewis Mumford is kiutat keres a válságból. Ő azonban jóval gyakorlatiasabb és a demokratikus értékekre bizalommal tekintő ember: nem a múltba menekülne az aktuálisan rossz világ elől, csak átépítené és jobbá formálná a jelent.

válságjelenségek

A kultúrkritika általános mintázata és helyi variánsai – a 'használatos múlt' keresése Magyarországon és Amerikában című tanulmány ugyancsak a két világháború közötti korszak társadalom- és

kultúrkritikájának változatos formáit elemzi. Üzenete egyszerű és elgondolkodtató: a kultúrkritikai analízisek hangneme, illetve a bemutatott szerzők megoldási javaslatok feltűnően hasonlítanak – szülessenek Magyarországon, Európában vagy éppen az óceán túloldalán. Németh László és Bibó István számára a hagyomány megőrzésének és a megújulás lehetőségének kérdései, továbbá az idegen kulturális minták átvétele (vagy nem átvétele) jelentik az első számú dilemmát. De ott van a sajátosan magyar teher, a Trianon-trauma. A két világháború között alkotó magyar gondolkodók dilemmája nem egészen új keletű – írja Kovács Gábor –, már a felvilágosító gondolkodók számára (Bessenyei, Berzsenyi, Kazinczy) is alapvető kérdés volt, hogy milyen előnnyel vagy hátránnyal jár az idegen kulturális minták átvétele. A két világháború közötti időszakban alkotó Németh Lászlónak és Bibó Istvánnak a modern nagyipari kapitalizmus és a tömegtársadalom kihívásaira is választ kellett adniuk. Németh olyan közösségi kultúra megteremtésében bízott, amelyben az „elit” és a „tömeg” nem állnak szemben egymással. „A kultúra magaskultúra – de nem elefántcsonttoronyba zárkózó mandarin-kultúra, hanem a közösség mindennapjait aktívan formáló tényező. Az elgondolás a modernitás domináns embertípusa, a *homo oeconomicus*, a materiális érdekei által vezérelt gazdasági ember bírálatával, és az új,

a magaskultúra értékeitől motivált embertípus, a *homo aestheticus* eljövételébe vetett, vállaltan utópikus koncepcióval kapcsolódik össze.” [7] Ugyanebben az időben a pályakezdő Bibó is hasonlóan érvel: a profitmaximalizáló törekvés nem lehet az emberi cselekedetek kizárólagos motivációja. Másfajta, például a vallási és a kulturális tradícióból fakadó értékekre is szükség van, hogy egy közösség tartósan fennmaradhasson. Érdekes, hogy Bibó kritikával illeti a reformációs mozgalmaknak a személyes szabadságot és az autonómiát az értékhierarchia csúcsára helyező felfogását, amely túlzott mértékben elkötelezte magát a „kapitalista ethosz” kizárólagossága mellett. Akkoriban hasonlóan gondolkodott a reformációról (közelebbről a kálvinizmusról) a német Carl Schmitt, majd a második világháborút követően a magyar származású Molnár Tamás is. Molnár markáns különbséget lát a keresztény vallásfelekezetek „individualista tendenciái” között, elsősorban ő is a protestantizmust teszi felelőssé azért, hogy egyáltalán létrejöhetett és néhány évszázad alatt hegemón helyzetbe kerülhetett a kapitalista apológiára berendezkedett modern liberalizmus. „A protestantizmus előkészítette a terepet azzal, hogy a hitből személyes ügyet csinált; a liberális filozófia nem ismert el mást, csak az egyént, akit fel kell szabadítani az irracionális erők uralma alól.” [8] Meglepő lehet, hogy az óceán túlpartján élő és alkotó Lewis Mumford kísértetiesen hasonló következtetésekre jut, amikor a modern világ válságjelenségeit elemzi. A különbségek persze kézenfekvőek: Amerika a húszas-harmincas években is rendkívül sikeres ország; győztesen kerül ki az első világháborúból, sokat profitál az antant államoknak nyújtott gazdasági-katonai segítségből. De az óceán túloldalán is sokasodnak a gondok: a gyorsvonati sebességgel száguldó kapitalista gazdaság csak elleplezi, de nem szünteti meg a kulturális és morális válságot. Kovács Gábor Mumford-portréjában az a legizgalmasabb felfedezés, hogy az amerikai gondolkodó is jórészt a protestantizmust (illetve az amerikai újprotestantizmus különféle változatait) „ülteti a vádlottak padjára”. „A középkori szimbolikus világmentelmezés helyét az e világi teret és időt ok-okozati relációban értelmező világnép vette át. Ebben az átalakulásban alapvetően negatív szerepet vitt a protestantizmus, amely száraz racionalizmusával elszegényítette az emberi tapasztalatot, kizárta abból az érzelmi tartalmakat.”

Németh Lászlóhoz hasonlóan Mumford is a költészethez és az organikus, a természetet közvetlenül megtapasztaló közösségek életformájához és értékrendjéhez fordult, ezekben látta a kulturális és erkölcsi megújulás zálogát.

A közel száz évet megélt Lewis Mumford technika- és kultúratörténeti munkásságához többször is visszatér a szerző. *A kultúrkritikai tradíciók metszéspontján* című tanulmány elsősorban a „zöld utópia” iránt erős elkötelezettséget tanúsító Mumfordot mutatja be. A tanulmány úttörő munka a hazai szellemi életben: átfogó keretbe illeszti a huszadik század egyik legeredetibb gondolkodójának meghatározó téziseit. Mindenekelőtt a zöld életformához és az alternatív társadalomszerveződésekhez kapcsolódó vízióit. Mumford neve és munkássága nem ismeretlen hazánkban sem, az utóbbi fél évszázadban magyarul is megjelent néhány műve (*A gép mítosza*, 1986., *A város a történelemben*, 1985.). Kovács Gábor esszéje elsődlegesen a címben megfogalmazott területekre koncentrálnak. A magyar olvasó számára mindenképpen újdonság Amerika szellem- és társadalomtudományi hagyományának bemutatása, amelyben egyszerre van jelen az amerikai, a brit és a német kultúrkritikai hagyomány, továbbá az orosz anarchista gondolkodóknak (pl. Kropotkin) az önszerveződő közösségek „demokratikus populizmusába” vetett hite. A szerző meggyőző szakirodalmi háttérre támaszkodva mutatja be az „autodidakta” Mumford erőfeszítéseit, hogy alapos ismeretekre tegyen szert a biológia, az evolúcióelmélet, a kultúrafilozófia, a néprajz stb. területein, s a tudomány, a kultúra és a műszaki technológia fejlődését átfogó civilizációs kultúrtörténetbe ágyazza. Kovács hangsúlyozza, hogy Mumford igazából

„besorolhatatlan” gondolkodó, aki sohasem akarta, hogy specialistaként tekintsenek rá; magát *generalistaként* határozta meg. „A civilizációkat Mumford pozitívan vagy negatívan értékeli, aszerint, hogy mennyiben képesek a közösség értékelveivel ellensúlyozni a hatalom uralmi törekvéseit, megállítják, korlátozzák-e a hatalmi potenciáljának állandó növelésébe szédülő politikai vezetőt vagy vezetőréteget.” A két világháború között Mumford ugyan antiprogresszivista történetfilozófiai pozíciót foglalt el, de alapvetően idegen tőle a spengleri hanyatláselmélet. Sokrétű műveltsége lehetővé tette, hogy meggyőzően érveljen olyan holisztikus szemlélet mellett, amely az ökológiai gondolkodás egyik legfontosabb úttörőjévé avatta. Mumford szellemi fejlődésében, mondja Kovács Gábor, nyilvánvalóan szerepet játszott kitűnő német nyelvismereete is (édesanyja német volt), ami erősen motiválta, hogy figyelemmel kövesse az első világháborút követő német ökológiai diskurzust, illetve az alternatív „életreform mozgalmak” térnyerését. A két világháború közötti forrongó német szellemi élet Janus-arcú képződmény volt – Kovács nagyon szellemesen „tarka kulturális csomag”-nak nevezi. El lehetett indulni az ökoszocializmus, az ősi Magna Mater kultusz vagy éppen a náci új-pogány mitológia felé. Mumford utópiája alapvetően humanista, s noha nem hivatkozik a vallásra, a krisztusi szeretetre, megkérdőjelezhetetlen értéknek tartja. Kovács finoman utal rá, hogy a férfi, illetve a női természet biológiai és pszichológiai különbségeiről/hasonlóságairól írott munkái az ökofeminizmus egyik úttörőjévé tették. Az amerikai filozófus idős korára világszerte ismert „békeharcos” vált. Elsősorban a vietnámi háború idején tett pacifista állásfoglalásai emlékeztetnek.

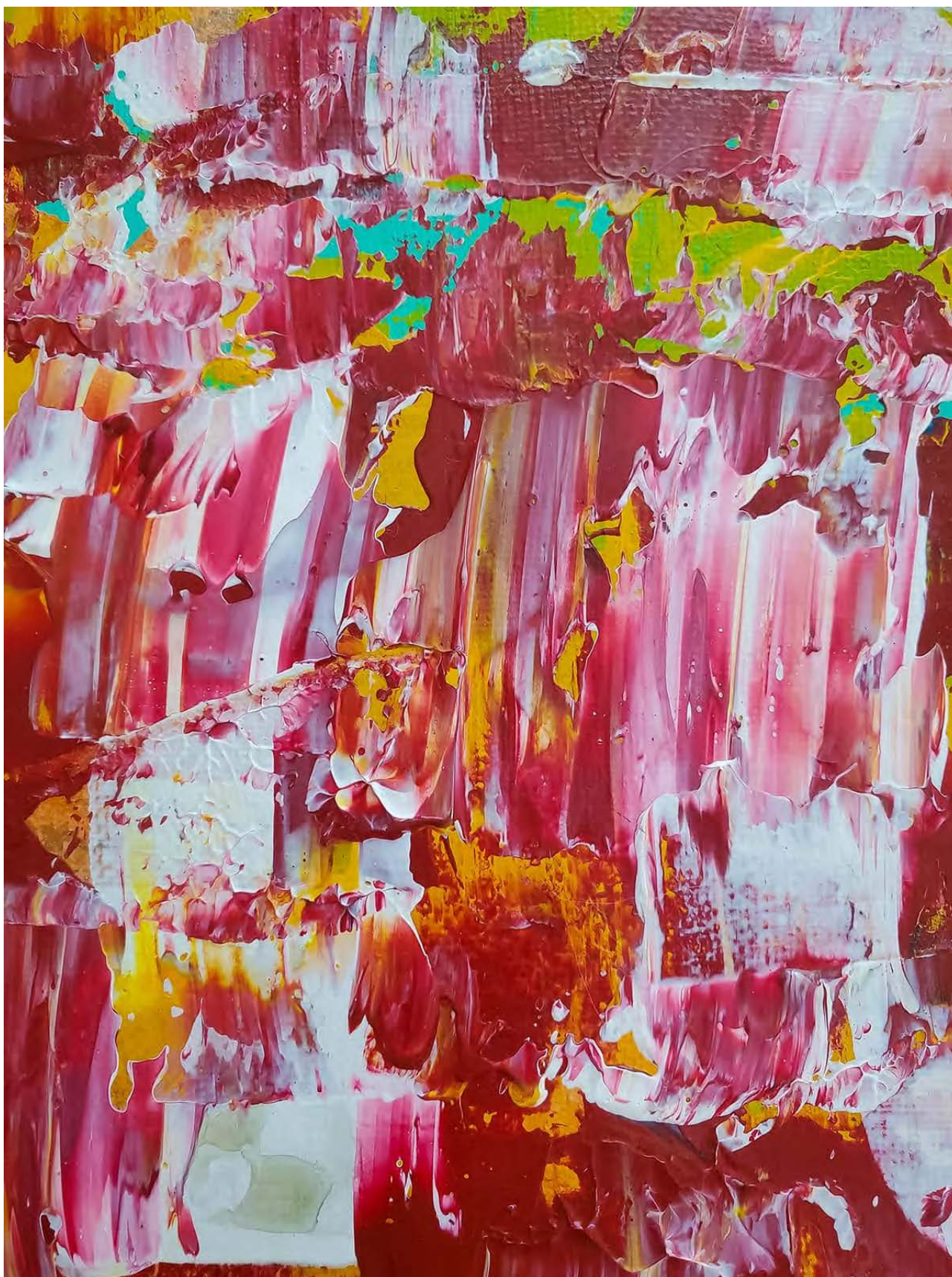
technikakritika

Ma már világosan látjuk, hogy a filozófiai ihletésű és kritikai irányultságú modern technikafilozófia a két világháború közötti időszakban született. José Ortega y Gasset, Nyikolaj Bergyajev és Oswald Spengler munkái bizonyultak a leginkább időtállóknak. A második világháború utáni évtizedekben Martin Heidegger, Günther Anders, Jacques Ellul és Gilbert Simondon lényegében az ő nyomdokaikon haladnak. Ortega, Spengler és Bergyajev egyaránt az organikus és a mechanikus elv ellentmondására fűzték föl technikakritikájukat. Bergyajev úgy érvel, hogy a mechanikus az organikussal ellentétben önmagától képtelen létrejönni, s

benne az egész nem előzi meg a részeket. „Az organizmusban egy immanens célszerűség van jelen, melyet Isten vagy a természet helyezett belé, és így fejeződik ki benne az egész uralma a részek felett. A mechanizmus szintén valamilyen célszerűség szerint működik, de itt a cél a mechanizmushoz külsődlegesen van hozzárendelve, és a mechanizmus nem is hasonlít a célhoz. Szakadék tátong a teremtő és a teremtmény között.” ^[9] Kovács Gábor *A szervestől a szervetlenig és vissza* című esszéje ugyancsak a mechanikus és az organikus elv viszonyát elemzi Spengler kultúrmorfológiájában. ^[10] A korszakhatár most is a Nagy Háború, amelyben először jelentek meg olyan „tömegpusztító fegyverek”, mint a géppuska és a tank. „Kiderült, hogy a technológia nem csupán a hétköznapi életét képes jobbá tenni, van diabolikus, pusztító dimenziója is: a Gépezet nemcsak bőségszaru lehet, de halálmalom is.” De a technológia békés viszonyok közepette is hatalmas pusztító potenciát rejt magában. Ez a „kultúraromboló erő” a modern metropolisz rideg racionalitással megszervezett és működtetett világában jelenik meg a legtisztábban. Az óriásvárosokat elmagányosodott és autonómiátvesztett emberek milliói lakják, akiket könnyedén manipulálhat a nyomtatott sajtó és – a harmincas évektől – a legtöbb háztartásban megtalálható rádió.

Spengler bizonyos szempontból ugyanúgy érvel, mint Mumford. „A technika nem önálló, az emberi világtól független univerzumot képez: csak az emberi kultúra elemeként létezhet.” ^[11] Ezzel együtt különbséget kell tennünk a technikák vagy a technológiák civilizációs beágyazottsága között. A tradicionális társadalmak technikái még nem szakadtak el a mitikus-vallási gyökerektől. ^[12] Ezzel szemben a fausti-nyugati civilizációban a hagyományos keresztény vallásfelekezetek fokozatosan visszaszorulnak, és a pseudo-vallási magatartás lesz az uralkodó. Vagyis idővel a hatalmas technológiai eszköztárral rendelkező ember az, aki „istenként” tekint önmagára, és abszolút uralkodóként szeretné maga alá gyűrni a természetet, noha hosszú távon szükségképpen vereséggel végződik az effajta törekvés. Spengler mégsem teljesen pesszimista az emberi nem jövőjét illetően. Úgy gondolja, hogy a szétesett technikai civilizációt követően újra az organikus világ veszi át a hatalmat, és az önmagára oly büszke „techno-szféra semmivé foszlik”. Bízik abban is, hogy „aztán

valahol, valamikor kezdődik minden előről: a romokon új kultúra születik”. Ez a következtetés már nem is áll távol az élete végére fokozatosan „pesszimistává lett” Mumford állásfoglalásától, hogy „már csak a csoda segíthet az emberiségen”.

A technológia vallása, avagy hogyan váljunk istenné önerőből című tanulmány ambiciózus célt tűz ki maga elé: a munka, a technológia és a vallás kapcsolatának összetett problematikáját hatalmas történelmi tablóba rendezve vizsgálja. A középpontban természetesen a zsidó-keresztény vallás, illetve a modern nyugati világ technológia-interpretációja áll. A Nyugat kitüntettségét így indokolja Kovács Gábor: „(...) a modern világ, s a technológiai világrend születésére mégiscsak Európában és Amerikában került sor. A technológiai világcivilizáció ezekből sugárzott ki.” A zsidó-keresztény vallásban az emberi munka és az ehhez kapcsolódó technológia mindig is ellentmondásos szerepet töltött be. Az *Ószövetségben* a munka elsődlegesen az első emberpár bűnbeesésére kirótt büntetésként jelenik meg: „Arcod verítékével edd kenyeredet”, olvashatjuk a *Teremtés* könyvében (3, 19). Ugyanakkor az Úr a teremtett világ fölötti uralkodásra is felszólítja az embert. „Szaporodjatok és sokasodjatok, töltsétek be a földet! Hajtsátok azt uralmatok alá, és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és minden állaton, ami mozog a földön!” (1, 28). ^[13] Márpedig technikai eszközök igénybe vétele nélkül – igazán hatékonyan – sem dolgozni, sem uralkodni nem lehet. A precíz szövegelemzés bemutatja, hogy az első egyházatyáktól kezdődően, a skolasztikán át, a kora újkori reformációs mozgalmakkal bezárólag az európai gondolkodók egyre inkább elfogadóak a technológiai tudás és az emberi munka szükségességét és teremtő értékét illetően. Az *Imago-Dei* és az *Imitatio-Christi* szellemiségét lassan háttérbe szorította a Jakob Böhme-féle megközelítés, hogy az ember nem is annyira Isten teremtménye, hanem annak „teremtő társa”. A 18. századtól a tudomány és technológia már nem tartott igényt a vallási legitimitációra; felgyorsult a világ „(...) varázstalanítása, a transzcendens dimenzió eltűnése, és az életszférák racionalizálása.” Csakhogy a „világ varázslat alóli feloldása” és az emberi élet totális racionalizálása maga is újfajta vallási kultusz alapjait vetette meg: a „(...) modern ember nem a transzcendensben, hanem az észben hisz.” És a profitmaximalizálás megváltó erejében – teszem hozzá. A posztmodern világ pszeudo-vallási jelleget öltött *technológiai poszthumanizmusa* a legkorszerűbb műszaki és informatikai eszközökre támaszkodik: „A technocivilizáció hétköznapi valósága mögött fölsejlik a hétköznapiakba újra és újra betörő okkult-misztikus magasabb realitás; mágusok és szoftverszakértők élnek itt együtt a mélyebb valóságot nem ismerő, szorongó és kiszolgáltatott fogyasztók millióival.” ^[14]

Amerika utóbbi fél évezredének történelmén jól szemléltethető, hogy mennyire bizarr jelleget képes öltetni a neoprotestáns kiségyházak vallási fundamentalizmusa és a kapitalista termelési modell megkövetelte munkakultúra szövetsége. „A telepesnek a magával hozott technológiai készségek és eszközök segítségével kell édenkertté változtatnia a vadont: az Úr parancsát követve, egyik kezében a Bibliát, a másikban puskát vagy szekercét tartva.” Kovács Gábortól azt is megtudjuk, hogy az amerikai vallásos aktivizmus és az ehhez kapcsolódó „technofil attitűd” jelenléte mind az atombomba létrehozását célzó Manhattan-projektben, mind pedig az amerikai űrprogramban kimutatható. Számomra azért rendkívül érdekesek ezek az információk, mert döbbenetes hasonlóságot mutatnak a szovjet űrkutatás mögött meghúzódó ideológiai háttérrel. A szovjet űrkutatást nem kis részben az orosz *kozmisták* (Nyikolaj Fjodorov, Ciolkovszkij) vallási aktivizmusára építették: Isten ígését és a krisztusi megváltás üzenetét, a világűr minden elérhető pontjára el kell juttatni, mondta Nyikolaj Fjodorov a tizenkilencedik század végén, mert valószínűleg másutt is élnek olyan értelmes lények, akiknek szükségük van az igaz hit megismerésére. ^[15] Az más kérdés, hogy a szovjet korszakban, legalábbis formálisan, a „kommunizmus eszméinek kozmikus méretű terjesztése” váltotta fel az eredeti célt, de a lényeg ettől semmit sem változott. A technológia világformáló erejében valóban ott rejtőzik valamilyen *fenséges*, azaz racionálisan nem megragadható „isteni erő”, amely még a technikát létrehozó embert is ámulattal tölti el. Günther Anders ezt a jelenséget „prométheuszi szégyennek” nevezte el, ami azt jelenti, hogy az alkotó embert szégyenérzettel tölti el az a felismerés, hogy általa létrehozott mesterséges világ tökéletesebb, mint ő maga. ^[16] Günther Anders a múlt század ötvenes éveiben írta meg azt a híres könyvét, amelyben az imént idézett kijelentés olvasható, s az utóbbi fél évszázad történései tökéletesen igazolták az akkor megfogalmazott jóslatait.

korántsem az utolsó stáció

Manapság már az ember radikális átalakításának programjai vannak napirenden: végérvényesen átléptünk a transz- és poszthumanizmus korszakába.

Kovács Gábor megkülönbözteti az ember átalakításának e két változatát. A transzhumanizmus „szerényebb célt” tűz ki maga elé: elsősorban az ember biológiai

defektusainak kijavítását szeretné elérni, amihez mindenféle protéziseket, gépi kiegészítő szerveket vesz igénybe. Például a szembe beépíthető kamerát, amellyel az ember szinte háromszázhatvan fokban, azaz hátrafelé is láthat, mint a légy. (Sokan mondják persze, hogy elég ronda képet mutat a világ így, előre nézve is, úgyhogy felesleges még azt is látni, ami a hátunk mögött történik.) Csakhogy ez még korántsem az utolsó stáció! „A végállapot azonban a második, a *poszthumán* fázis, amikor az egyéni emberi tudatok – az evolúció újabb állomásaként – beleolvadnak egy mesterséges intelligenciába.”

A kötet *Facebook és haláltánc* című esszéje tudomásom szerint hazánkban elsőként reflektált az azóta is megállíthatatlannak tűnő Covid-19-es világjárványra. ^[17] 2020 márciusában még nagyon kevés információ állt rendelkezésre a járvány kirobbanásának okairól, terjedési sebességéről és az eddig megszokott társadalmi-politikai rendet fenekestül felforgató lehetséges következményekről. Utólag visszatekintve megállapíthatjuk, hogy a szerző 2020 áprilisában tett megállapításai és prognózisai tökéletesen helytállóaknak bizonyultak. Immáron másfél év telt el az esszé megjelenése óta, de a lényegét tekintve azóta sem lettünk sokkal okosabbak. (Nem szeretném elhallgatni, hogy a *Ragályok kora – töprengések rendkívüli állapotok idején* ^[18] című írásom sokat köszönhet Kovács Gábor inspiráló gondolatainak.) Az esszé bevezetőjében a szerző a „halálkultúra” európai tradíciójáról ad rövid összefoglalót (pl. a középkori haláltánc ábrázolások vallási-karneváli funkciójáról), majd a huszadik század második felének irodalmi disztópiáiról kapunk pillanatfelvételeket (William Golding, Margaret Atwood regényei kapcsán). A

regényekben és a filmekben megjelenő disztópiákra utalást korántsem tekinthetjük a jelenlegi pandémia öncélú esztétizálásának. Az irodalmi reminiszcenciáknak az ad rendkívüli jelentőséget, hogy a koronavírus-járvány megfékezését célzó nemzetállami intézkedések következményeiként láthatóan az Orwell és a Golding által vizionált, a totalitárius rendszerekhez kísértetiesen hasonló világ képe bontakozik ki előttünk. Kovács Gábor idézi napjaink egyik sztárgondolkodójának számító, Yuval Noah Harari disztópikus forgatókönyvét, hogy rövidesen még a nyugati demokráciákban is az élet minden szférájára kiterjedő állami kontroll megjelenésével kell számolnunk. De ennél is radikálisabban fogalmaz az olasz Giorgio Agamben, aki szerint a nemzeti kormányok – az egészségügyi vészhelyzetre hivatkozva – rendre olyan intézkedéseket hoznak, amelyek a jogállam végleges megszűnését eredményezik. Lassan hozzá kell szoknunk, hogy a „kivételes állapot” normává válik, „(...) hogy meg kell különböztetni a csupasz, fizikai létezést a társadalmi-politikai létezéstől. A túlélés legfőbb értéként való elfogadtatása a fizikai létezés tartományában megy végbe; ha a kivételes állapot állandósul, ez a többi dimenzió kitörlését eredményezi. A folyamatosan kivételes állapotban élő társadalom nem lehet szabad. Agamben tulajdonképpen ugyanattól fél, mint Harari: a politikai hatalom nem tud majd ellenállni a totalitáriussá válás lehetőségének és kísértésének”. Más filozófusok, például Sergio Benvenuto és Slavoj Žižek éppen ellentétes következtetésekre jutnak: a rendkívüli egészségügyi intézkedések korábban nem tapasztalt, globális szolidaritásközösség kifermálódását is lehetővé tehetik. Mára minden gondolkodó ember számára evidencia lett, mondják, hogy a világjárvány következményei alól egyetlen földlakó sem vonhatja ki magát. „Összetartozunk, csak együtt tudunk kilábalni a bajból.”

személytelen személyesség

A könyv második nagy egysége, a *Modernitáskritika és politikafilozófia keresztútján. Hannah Arendt-variációk* címet viseli, és hat önálló (ugyanakkor

szorosan egymásra épülő) esszében elemzi és kommentálja a német/amerikai gondolkodó politikafilozófiai életművének fontosabb állomásait. A kiindulópont Arendt filozófiai antropológiája. E szerint az ember *monstruózus lény*: egyaránt képes a legnemesebb cselekedetekre és a legaljasabb tettekre. Az előbbit, a „jóra való

törekvést” – talán túlzott naivitástól vezérelve – természetes emberi attitűdnek tekintjük, míg a „gonosz” megjelenése mindig összezavarja az értelmet. Arendt megközelítésének újdonsága abban rejlik, hogy a *radikálisan gonoszt* megfosztja az évezredek óta hozzátapadó teológiai értelmezésektől, melyek általában a démonikus vagy sátáni jelzőkkel illetik ezt a szavakkal alig leírható „fenomént”. Arendt a gonosz banalitását és trivialitását hangsúlyozza, amely leginkább a modern totalitárius rendszerek hétköznapi, úgyszólván rutinszerűen gyakorolt gonoszságain érhető tetten. Számos szerzőhöz hasonlóan (Erdélyi Ágnes, Heller Ágnes) Kovács Gábor is problematikusnak tartja ezt a megközelítést. Kétségtelen, hogy nehéz Hitlerben vagy Sztálinban kistílű bűnözőt, *niemandot* látni. De Luciferként tekinteni rájuk, megint csak „aránytévesztés”, hiszen az összehasonlítással akaratlanul is transzcendens magasságokba emelnénk őket. A paradoxon feloldása nem könnyű feladat, s ezzel Arendt is tisztában van. Csak a totalitárius rendszerek működésének alapos vizsgálata, a szisztematikusan működtetett erőszak *mélystruktúráinak* feltárása vihet közelebb a megoldáshoz. A totalitárius rendszerek sikerének egyik magasságokba titka abban rejlik, hogy a rutinszerűen elsajátított erkölcsi normák könnyedén felcserélhetők a korábbiakkal teljesen ellentétes normákkal. „Ha a morál csupán az örökölt szabályokat jelenti, nagyon reménytelen a dolog. Mert az emberek többsége éppoly könnyedén cseréli ezeket – függetlenül tartalmuktól –, mint az ebédlőasztal melletti viselkedési szabályokat.” De a belső reflexió, a szókratészi kétely vagy a lelkiismereti kontroll sem jöhet szóba, mivel a modern tömegtársadalmak nem tartanak igényt a személy autonómiájára. Kovács Gábor amellettt érvel, hogy Arendt maga sem talált igazi megoldást. Javaslat, hogy a „jószág” egyfajta spontán, nem reflektált cselekvésként törjön fel az ember „bensőjéből”, nem tűnik a mindennapokban használható iránytűnek: inkább összezavar, mintsem a helyes irány felé vezet. A legnagyobb gond, írja Kovács Gábor, hogy Arendt cselekvésemélete a cselekvést zárt, a kontextustól független fenoménnek tekinti, így szinte lehetetlen a morálist az immorálistól elválasztani. Ugyanakkor bizonyos érvek amellettt is szólnak, hogy Arendt nem alaptalanul utasítja vissza az erkölcsi értékek és normák elméleti meglapozásának értelmét és lehetőségét. „(...) Arendt azért ódzkodik külső kritériumoktól, s ragaszkodik az önmagának morális kritériumokat felállítani képes cselekvés koncepciójához, mert nézőpontját meghatározza a személyes tapasztalat,

hogy a külső kritériumok és kánonok erőtlenné bizonyultak a totalitarizmussal szemben.” Arendt szerint a politikai cselekvés paradox jellegű: személytelen személyesség. Minden politikai cselekvésnek szükségképpen egy konkrét természetes személy az alanya. Ennyiben tehát személyes cselekvésként kell tekintetbe vennünk. Egyúttal személytelen is, abban az értelemben, hogy „(...) meg kell tisztulnia a privát biológiai-pszichológiai létezés determináló kényszereitől.” A paradoxonok feloldására talán az egyre hangsúlyosabb *világszeretet* fogalma nyújt kapaszkodót. A *Hannah Arendt és a világ szeretete* című esszé végigköveti Arendt fél évszázados alkotói tevékenységét, amelyben a szeretet-problematika végig kitüntetett szerepet játszott. Arendt már az 1929-ben befejezett doktori értekezését is az ágostoni szeretetfogalom elemzésének szentelte. Az értekezés legfontosabb megállapításai nem nélkülözik a kritikai felhangokat sem: Szent Ágostonnál, mondja Arendt, a felebaráti szeretet egyértelműen alárendelődik Isten szeretetének, a konkrét ember nem önmagáért értékes és szeretetre méltó lény, vagyis nem az individuális minőségei okán, hanem mert Isten képmását viseli. Az effajta szeretetfelfogás nem alkalmas arra, hogy az ember világi kapcsolatait megszervezze, és a tágabb értelemben vett politikai közösség kohézióját megteremtse. Hiszen „a szeretet paradox módon épp a maga világtalansága miatt lehet a közszféra tartós fennmaradásában nélkülözhetetlen alapja a megbocsájtásnak. A szeretet ugyanis egyedülállóan rendelkezik az *önkinyilvánítás* hatalmával és az egyedi identitás felfedésének képességével; mert a szeretet a teljes világtalanságig elmenően közömbös a szeretett személy közösségi identitásával szemben. Nem érdeklik annak minőségei, hibái, teljesítményei, tévedései és bűnei.” De hogyan lehet kitágítani és egyetemes érvényűvé formálni a szeretet személyes és intim formáit, ha az isteni beavatkozást kiiktatjuk ebből a transzcendentáló folyamatból? Kovács Gábor értelmezésben Arendt azt a hitet igyekszik erősíteni, hogy a „nyilvánosság fényébe kilépő cselekvő” szükségképpen kapcsolatba lép az általa személyesen nem ismert emberek sokaságával, akiket – már amennyiben komolyan veszi a közéleti szerepből fakadó erkölcsi normákat – önmagával „egylényegű lényeknek” kell tekintenie. A cselekvő „(...) valójában amator mundi, a világ szerelemese, akit a közszereplés iránti szenvedélye arra sarkall, hogy szeretete tárgyát, a világot mint emberi lények sokaságának otthonát szakadatlanul

újratertemse.” Kérdés persze, hogy a mai magyar politikai közélet résztvevői között hányan vallják magukénak Hannah Arendt szereteten alapuló „republikánus aktivizmusát”. A választ az olvasóra bízom.

1. Olykor ide sorolják a magyar Kerényi Károlyt, illetve a román Mircea Eliadét is. Napjainkban az Új Eurázsia-eszme prófétájaként ismert Alekszandr Dugin, továbbá a kétezres évek elején elhunyt olasz Carlo Terracciano, és a jelenleg is aktív Claudio Mutti képviselik a tradicionalizmus eszmerendszerét. Érdeemes Raymond Aron tanácsára hallgatni, aki a szélsőjobboldallal kacérkodó, „hitehagyott tanítványa” (Alain de Benoist) kapcsán mondta: „Nem kiátkozni, hanem vitatkozni kell vele!” ↑
2. **A kiborg és az emberi állapot** ↑
3. Alvin Toffler a múlt század végén írt arról, hogy nem az első világháború kitörésével vette kezdetét az új korszak, hanem már tíz évvel korábban, az 1904-1905 közötti orosz-japán háború idején. Mert négy évszázad óta ez volt az első eset, hogy egy európai hatalom – Oroszország – vereséget szenvedett egy ázsiai hatalomtól. Lásd Toffler, Alvin: *Previews and Premises*. Toronto, New York, Sydney, 1983. ↑
4. Hervier, Julien: *Ernst Jünger*. Dans les tempêtes du siècle. Fayard, Paris, 2014. 238. ↑
5. Jaspers, Karl: *Die geistige Situation der Zeit*. Walter de Gruyter Verlag, Berlin. 1965. 50. ↑
6. I. m. 30. ↑
7. Németh László „utópikus” elgondolásai talán mégsem rugaszkodnak el annyira a valóságtól, mint azt sokan gondolták, illetve gondolják. Napjainkban hasonló ötletekre bukkanhatunk például Jeremy Rifkin és Martha Nussbaum világszerte ismert és elismert munkáiban. Lásd Rifkin Jeremy: *Die Empathische Zivilisation. Wege zu einem globalen Bewusstsein*. Campus Verlag, Frankfurt / New York, 2010. Eredetileg *The empathic Civilization*. Penguin Group, 2009. Továbbá Nussbaum, Martha C.: *Nicht für den Profit. Warum Demokratie Bildung braucht*. Tibia Press Verlag, Überlingen, 2012. Eredetileg: *Not for Profit. Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton University Press, 2010. ↑
8. Molnár Tamás: *A liberális hegemonia*. Gondolat kiadó, Budapest, 1993. 26. ↑
9. Kiss Lajos András: *Nyikolaj Bergyajev a technikáról és korunk szellemi állapotáról*. Holnap, 1991/5. 33. Lásd még Cagnebin, Laurent: *Nicolas Berdiaeff ou de la destination créatrice de l'homme*. L'Age d'Homme, Lausanne, 1994. 141-149. ↑
10. „Oswald Spengler kulturális morfológiája olyan történelemfilozófia keretében bontakozott ki, amelynek tengelyét organikus és mechanikus viszonya adta.” ↑
11. Idézi Hottois, Gilbert: *Le signe et la technique. La philosophie à l'épreuve de la technique*. Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 2018. 43. ↑
12. Lényegében ugyanezt írja José Ortega y Gasset is az 1935-ös *Elmélkedés a technikáról* című könyvében. „Platón korában a kínaiak technikája összehasonlíthatatlanul fejlettebb volt, mint a korabeli görögöké, bármilyen területet is veszünk alapul.” Viszont a kínaiak és az egyiptomiak által is alkalmazott technika szakrális-mitikus világképbe ágyazódott, míg Európában már az antikvitásban is megjelentek a világ „varázstalanításának” kezdeményei. Lásd Ortega y Gasset, José: *Méditation sur la technique*. Édition Allia, Paris, 2017. 46. ↑
13. Az ökológia irodalomban régóta izgalmas viták folynak arról, hogy vajon a bibliai szövegek konkrétan, illetve a kereszténység szelleme általában, hogyan értelmezi az ember/természet-viszonyt. Némelyek az élő természet „önértékének semmibevételét” olvassák ki a bibliai passzusokból, mások, hogy a „hajtsátok uralmatok alá” kifejezés inkább a „gyámkodás”, „gondoskodás”, „felügyelet” jelentéstartalmakat foglalja magában. ↑
14. I. m. 115. Az újokkultizmus egyik „mintaállama” éppen Oroszország lett, ahol a múlt században közel hetven évig az

ateizmus volt a hivatalos „vallás”. Lásd Mihail Epstein *Vallás az ateizmus után* című nagyszerű könyvét. Epstein, Mihail: *Religija poszle ateizma. Novoje bozmosznoztji teologiji*. Moszkva, ASZT-PRESS, 2014. ↑

15. Lásd Hagemeister, Michael: *Nikolaj Fedorov*. Verlag Otto Sanger, München, 1989. ↑
16. Anders, Günther: *Die Antiquiertheit des Menschen. Über die Seele im Zeitalter der zweiten industriellen Revolution*. Band 1-2. Verlag C. H. Beck, 2002. (1956). ↑
17. Természetesen a filozófiai mélységű reflexiókra kell gondolni. ↑
18. <https://ligetmuhely.com/liget/ragalyok-kora-toprengesek-rendkivuli-allapot-idejen-1/>
<https://ligetmuhely.com/liget/kiss-lajos-andras-ragalyok-kora-2/>
<https://ligetmuhely.com/liget/kiss-lajos-andras-ragalyok-kora-3/> ↑
kép | Jené Stephaniuk, unsplash.com